

Український СВІТ

УКРАЇНСЬКИЙ
СВІТ

СХІД І ЗАХІД – ДВА КРИЛА УКРАЇНИ

Село Шидієве на річці Орель (Полтавщина). 1987.
Фото Сергія Марченка.

Тарас Шевченко. На Орелі. 1845.

"Живописна Україна"

Під такою назвою 30-літній Тарас Шевченко розпочав був здійснювати свій великий задум – передплатне видання серії офортів із супровідними текстами: "Чарисую види, які єсть на Україні, чи то історією, чи то красою прикметні, вдруге – як теперішній народ живе, втретє – як він жив і що виробляв". 1844 року вийшов перший (і єдиний) випуск "Живописної України" (з шести офортів), що належить до наших національних раритетів.

Редакція "Українського Світу" готує до видання альбом під такою ж назвою, де буде вміщено Шевченкові мистецькі зображення українських пейзажів та історичних пам'яток паралельно з нинішніми фотозображеннями цих пам'ятних місць.

Урочище Білик на річці Хорол (Полтавщина). 1987.
Фото Сергія Марченка.

Тарас Шевченко. Урочище Білик. 1845.

Український СВІТ

Публікується
українською, німецькою,
англійською мовами.

Універсальний
ілюстрований
журнал

Липень-грудень, 1996
4-6 (рік 5. т. 13)

ЗАСНОВНИК: ТОВАРИСТВО ЗВ'ЯЗКІВ З УКРАЇНЦЯМИ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ (ТОВАРИСТВО "УКРАЇНА")

Головний редактор	Іван ДРАЧ. Реальність української єдності.	4
Олександр Шокало	Олександр ШОКАЛО. Спинаймось на обоє крил.	5
Заступник головного редактора	НАДДНІПРЯНСЬКА УКРАЇНА НА ПОЧАТКУ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ:	
Мирослав Мацейків	Анатолій КИФШИН. Жерці з Чатал-Гуюка на Кам'яній Могилі 6200 р. до н. е.	6
Редакційна рада:	Юрій ШИЛОВ. Схід і Захід України й Індії-Європи.	8
Ольга Бенч,	Роланд ПІЧ: "Україна має стати відкритим посередником між Сходом і Заходом".	11
Іван Гвать,	Степан НАЛИВАЙКО. Благословіть, мати й батьку!:	
Валентин Крисаченко,	1. Україна під знаком Діви.	12
Роланд Піч,	2. Україна під знаком Бика.	14
Юрій Шілов	Олександр ЛОТОЦЬКИЙ. Схід і Захід у проблемі української культури.	16
Літературне редагування й коректура	Володимир СВТУХ. Український етнос: структура та характер взаємодії з довкіллям.	20
Василя Портяка	Ганна СТАРОСТЕНКО. Демографічна катастрофа.	24
Логотип і макет	Євген ШАБОТЕНКО. Зима тривоги нашої... позаду?	26
Віктора Хоменка	Володимир НИЧИПОРУК. Кроки у третє тисячоліття.	28
Художній редактор	Олександра ТИХОНОВА. Природне харчування.	28
Олександр Литвин	Майбутнє курортполісу Трускавець: Санаторій "Прикарпаття".	30
Технічне редагування й комп'ютерна верстка	Ольга КАТРИЧ. Національна специфіка української музики.	32
Вадима Гарнаги	Віктор ХОМЕНКО: "Мистецтво – моя любов, мій шлях, моя обитель".	33
Складання	Наталія ЗУБИЦЬКА. Україна від серця до серця.	41
Євгенії Ільченко	Віра ЯНЧЕНКО. На серединному шляху. <i>Роздуми про Т. Шевченка.</i>	42
Автори фотоілюстрацій:	Ольга ДМИТРЕНКО. Диво-села в степену...	43
Станіслав Крячко,	Роман АНДРІЯШИК, Василь ПОРТЯК: "На полі крові".	44
Сергій Марченко,	Володимир ГРАБОВСЬКИЙ. Від пам'яті роду – до утвердження нації.	47
Анатолій Омельченко,	Іван ШУМСЬКИЙ. Молодіжний рух у Західній Україні (1920 – 1939).	48
Євген Тимофіїв,	Микола СИДОРЕНКО. Філософсько-теологічний факультет у Чернівцях.	49
Олександр Шокало.	Іван ГВАТЬ. Релігійна свідомість у житті українців.	50
З питань розміщення реклами в нашому журналі телефонуйте: (380) (044) 228-24-21	Мирослав МАЦЕЙКІВ. Україна між Заходом і Сходом Європи.	51
Поштова адреса: 252023, Київ-23, а/с 364	Вячеслав ЗАЙКИН. З історії католицької ідеї в Східній Україні (<i>Уривки</i>).	52
Формат 60x84/8.	Володимир СЕРГІЙЧУК. Церковні справи в долі України.	54
Папір офсетний №1.	ЗІЛЛЕМОСЬ ДУХОМ СВОЇМ:	
Друк офсетний.	Пантелеймон КУЛІШ. До галичан.	56
Умовн. друк. арк. 6,58.	Борис ГУДЗЯК. Образ сили духу.	57
Умовн. фарбовідб. 10,74.	Євген ТИМОФІЇВ. Долі храмів, що долі людські...	58
Обл.-вид. арк. 9,40.	Леонід УШКАЛОВ. Язичницька міфологія в літературі українського бароко.	60
Підписано до друку 19.11.96.	Леся ГОРЕНКО. Зі щоденника Якова Марковича.	61
Тираж 1000	Катерина КРИЛАЧ. Расовість українців у дослідженнях Федора Вовка.	62
Зам. 0141602.	Євген БЕЗРОДНИЙ. Україна пам'ятає Миклухо-Маклая.	64
Комбінат друку видавництва "Преса України" 252047 Київ-47, просп. Перемоги. 50	Ольга ТАРАСЕНКО, Юрій ШИЛОВ. Доля й творчість Ольги Шиян.	66
	Ольга БЕНЧ. Співпраця людей – співзвучність культур.	68
	Тетяна ГРИЧАНЕНКО. Виставковий бізнес в Україні.	69
	Роман КОВАЛЬЧУК. Школа великої майстрині.	70

На обкладинці: Стор. 1 – Віктор ХОМЕНКО. Перевтілення. 1992.

Стор. 3 – Світлана ГАЛАМАГА. Вироби з соломки. 1995.

РЕАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЄДНОСТІ

Деякі суспільствознавці, публіцисти часом гіпертрофують проблеми регіональних особливостей України. Розумію, що формулюючи так своє ставлення до нескінченних дискусій про реальні й вигадані відмінності між українцями Заходу, Сходу, Півдня й Півночі України, про межування українців на "східняків" і "західняків", зустріну заперечення навіть когось із сумлінних дослідників.

Звичайно, не існує цілковитої тотожності навіть між будь-якими двома індивідами, і в новітні часи ця аксіома визнається і приймається як фундаментальна. От лише використовується полярно. Одні ґрунтують на ній мистецтво мирного співжиття, уміння гуртувати індивідуумів та окремі спільноти, і все людство заради гуманізму, прогресу, а інші – для роздмухування ворожнечі. Поділяй і пануй! – Доки не буде здолана ефективність цієї старої, як саме людство, знахідки здобичників, голокості і геноциди не зникнуть із кривавого репертуару світової історії. І додаю: чеченці так само різняться між собою, як і українці. Але критичної маси розбрату і колаборанства в їхньому національному середовищі імперія так і не спромоглася створити, і нечисленна нація стала нині перед усім світом як справді велика. То чи ж не годі вже слухняно, наввипередки декламувати нарізно і хором під диктовку гвалтівників історії їхню облудну фразу про те, що історія нічому не навчає? Хто хоче і здатний – навчиться.

Часом буває дивно і чудно читати й слухати, як деякі наші експресивні моралісти від політики й науки лякають себе й інших, знай застерігають українців не пишатися своєю нацією, бо це, мовляв, нескромно. Яка зворушлива провінційна наївність! Нумо погляньмо довкола – на планетарних об'їздах не знайдемо жодного народу, який би помічався іншими і водночас не пишався собою, не культивував самоповагу і жорстко не обстоював повагу до себе, свою гідність. Така вже природа одвічного змагання націй. То більше – у нинішніх авангардних (чи як модно їх називати – цивілізованих) націй бачимо голосне, демонстративне, суперекламне самообожнювання (за терміном В. Соловйова). Нації ж аутсайтери рідко заявляють про самих себе так, щоб їх почули всі. Можливо, тому, що вони не дуже цікаві націям удатним.

Українці як нація вистояли і збереглися упродовж тисячоліть. Навчимося ж гідно національно існувати вже й у світі сьогоденньому. Спробуймо поглянути на самих себе збоку, очима інших, уявімо шанси представників України в ООН чи Раді Європи, до яких апелюють нації у критичних для себе зовнішньополітичних ситуаціях. Наші міжнародні партнери знають ціну всебічній інформації, володіють нею, уміють робити з неї висновки. І кажуть (чи думають): вам виставляє територіальні претензії Росія? Знаємо ціну "російській параноїї" (Генрі Кісінджер), але ж навіть чільні українські академіки не вгавають про "спільність походження" українців і москвітичів, про фатальну приреченість українців бути "багатонаціональними". І водночас ваші інтелектуали затинаються, коли йдеться про єдиний український етнос "від Сяну до Дону", а українська суспільна свідомість, навіть патріотична,

стоїть на лівих і правих берегах ваших річок, прикладає долоню до вуха, аби через Збруч і навіть Дніпро почути одне одного. Чи ж можна допомогти вам більше, ніж ви здатні допомогти самим собі?

Проблема регіонів України існує. Полягає вона в опануванні українською нацією власного життєвого простору – економічного, культурного, інформаційного тощо. Могутня українська індустрія, світового рівня українська наука завбачливо десятиліттями "зав'язувалася" так, аби бути безпомічним, пасивним складником економіки метрополії. Звідси – весь лукавий лемент про "розірвані зв'язки" з Росією. Даруйте, а розірвані зв'язки між регіонами України – економічні, фінансові, наукові, культурні, інформаційні, та навіть суто людські? Хто дослідив ефективність їхнього розвитку, спасенність "зрошення" регіонів для самих регіонів? Львову ефективніше інтегруватися з Уралом, ніж з Луганськом? Харкову – з Арзамасом, а не з Одесою чи Києвом? Дуже цікаво було б послухати аргументи українських, на жаль, дуже владних і не дуже відвертих "інтеграторів" з Росією щодо їхньої манії відновлення есесерівської потворної, вже один раз померлої, економіки. Хочуть реанімувати труп? Тоді хай розкажуть кожному з українців, яку данину за свою безнадійну, реакційну манію вони ще не взяли з нашого народу, з наших батьків і дідів. Тільки в ХХ столітті Росія знищила половину української нації. Її вціліла половина готова ще раз повторити цей експеримент на собі й своїх дітях?

Ні, наші інтегратори не настільки впевнені в собі, щоб обстоювати свої таємні заміри публічно, привселюдно. Це ніби про них співалося в якійсь радянській пісеньці: "большое дело водолазы незримо делают на дне". Додамо – і у владних верхах. Але це нормально – на те вони найнялися. Ненормальним є інше: у Дніпропетровську майже нічого не знають, що діється в Луцьку, а одесити краще знають, якого чиновника прогнали чи призначили на третью посаду в Кремлі, ніж про господарчі, наукові можливості Чернігівщини чи Слобожанщини. Дорікати їм за це – несправедливо. Це творці друкованої та електронної інформації, політики і державці завинили тим, що коли не допомагають, то потурають ізольованню українських громадян по окремих географічних зонах, створюють інформаційні "штрафні ізолятори", аби загальмувати їхнє усвідомлення спільної долі українства.

Не в останню чергу саме подібні міркування спонукали понад рік тому численних представників розумової праці до об'єднання в Конгресі української інтелігенції. І коли в усіх областях України створювалися відділення Конгресу, то не виникло при цьому об'єднанні й натяку на регіональні протиріччя.

Духовна, історична, психологічна спорідненість українського народу існує як реальність попри всі щирі й нещирі силкування заперечувати цей великий факт. Інша річ – ступінь інтенсивності, результативності ідей українського поступу. Але тут уже хай кожен з нас перевірить власну ідейність здатністю до дії.

Олександр ШОКАЛО

СПИНАЙМОСЬ НА ОБОЄ КРИЛ

Лежить Україна, мов скалічена птаха, розпластавши праве (західне) й ліве (східне) крила свої по обох берегах Дніпра, втопивши груди в гнилих морях-калюжах поперегороджуваної греблями могутньої колись ріки.

У цьому образі знеживленої рідної землі ми самі: наша пригнічена воля, потьмарена свідомість, поганьблена гідність. Бо ми, нині сущі, – не господарі на землі своїх предків. І не впадаймо у псевдопатріотичні ілюзії, краще прибережімо той залишковий запал етнічного духу для просвітлення національної самосвідомості й для пробудження волі до життя. Це спонукає нас до з'ясування передумов нинішньої моторошної реальності – поневолення нашої країни. І лише тоді ми, українці, спроможемося на свідоме й послідовне виборювання свого одвічного права господарів рідної землі.

Історія поневолення України триває вже тисячу років. Нас поневолювали, розділяючи. Спершу почали роздвоювати українську душу на грішну й праведну за християнськими ідеологічними догмами. Потім стали поляризувати самосвідомість народу між візантійським і римським полюсами космополітичної християнської ідеології. Відтоді наш люд усвідомлює себе передусім православними чи католиками, а не українцями.

І все ж таки чотириста років тому український дух спромігся витворити компромісну форму самопорятунку – греко-католицький церковний обряд або унію. Унія не тільки врятувала українську мову й культуру взагалі, а й подолала суперечності східного й західного християнства.

Однак Україна мусила стати на збройну оборону своєї цілісності від політико-ідеологічних зазіхань візантійської Москви і католицької Варшави. Зрештою, Московське царство й Польське королівство розділили таки Україну на Східну й Західну. Згодом цей поділ успадкували Російська та Австро-Угорська імперії. Тому українці змушені були розвивати свою культуру в межах двох імперій. Однак в українській

культурі незмінно виявляється неподільна цілісність духовного типу народу.

Та під час переділу кордонів у Східній Європі перед Другою світовою війною українські землі об'єднано в складі УРСР у межах однієї імперії – Радянського Союзу. Відтоді в Україні десятиліттями насаджується через системи шкіл і маскульту радянський стереотип усередненої української соціалістичної культури. Знівельована, псевдонародна ерзац-культура обслуговувала централізаторську політику імперії, декларуючи бутафорне "єдінство советського народу" та прикриваючи деградацію людського життя й природи по всіх регіонах України.

Внаслідок такого "єдінення" український люд виявився поділений: у соціальному плані – на колгоспників, робітників і люмпен-інтелігенцію; у плані політичному – на прибічників однопартійного комуністичного режиму та ейфорованих багатопартійності; в релігійному плані – на три православні конфесії, на католиків, греко-католиків (уніатів) і ще на десятки імпортованих церков та релігій. А ще ж лишається у людській пам'яті старий поділ на "східняків" і "західняків", що в новій, "советській", інтерпретації означає – на "москалів" і "бандерівців". Такі наслідки тисячолітнього поневолення України.

Аби виявити власну політичну волю, ми передусім повинні звільнитися від старих стереотипів розчленування єдиного українського ества і вберегти народ свій од нових ілюзій, що їх навіюють прибічники різних церков і партій, заповнюючи ними ідеологічний вакуум.

Українське суспільство потребує питомої державницької ідеології, заснованої на національній ідеї. Генеруючи імпульси оздоровлення в усіх сферах суспільного життя, на всіх рівнях державного управління, національна ідеологія забезпечуватиме процес структурування, відродження українського суспільства. А свідомою волею кожного з нас зіпнеться Україна на обоє своїх могутніх крил...

НАДДНІПРЯНСЬКА УКРАЇНА НА ПОЧАТКУ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Кам'яна Могила – найдавніший у світі архів написів XII-III тисячоліть до н.е. Заплава р. Молочної під Мелітополем (Лівобережна Україна).

Ми вже знайомили читачів у ч. 1-3 за 1995 рік з відкриттям видатного мовознавця-шумеролога Анатолія Кифішина – розшифруванням найдавнішої у світі історичної хроніки з Кам'яної Могили (лівий берег Дніпра). Нині автор надіслав до редакції популярний виклад уже апробованої в Інституті археології РАН доповіді, призначеної для Всесвітнього конгресу з петрогліфів Євразії.

Якщо у попередній публікації розглядалися написи V-III тис. до н.е., то матеріали цієї статті вже сягають XII-VI тис. до н.е. Вважаю, до чергової публікації вченого слід додати деякі суттєві пояснення:

1. Жрецьке поселення VIII-VI тис. до н.е. біля сучасного Чатал-Гуюка (Туреччина), розкопане й досліджене Дж. Меллартом кілька десятиріч тому, фахівці вважають зародком індоєвропейської спільноти народів, з якої вийшли аратти ("трипільська" й споріднені з нею археологічні культури), орії, індуси, іранці, греки, слов'яни, германці та ін. Тож відкриття одвічних взаємозв'язків малоазійського Чатал-Гуюка (тогочасного Шу-еден-на-Кі-Дур або Руки – Закону степу Благої Країни, за А. Кифішиним) та наддніпрянської Кам'яної Могили (Шу-Нун, або Руки Цариці) свідчить про те, що Наддніпрянська Україна з самого початку ввійшла до ареалу зародження індоєвропейців. До сенсаційного відкриття А. Кифішина про це можна було лише здогадуватися – з огляду на антропологію тодішнього населення пониззя Дніпра, яке складалось як з абригенів палеоевропейського типу, так і з численних вихідців зі Східного Середземномор'я, а також з огляду на рештки свійських тварин з тогочасного поселення біля Кам'яної Могили, дослідженого В. Даниленком (див. Український Світ, ч. 3-4 за 1994 р.).

2. Початок витіснення привласнюючого господарства господарством відтворюючим призвів до найперших демографічних вибухів у VII-V тис до н.е. Поява делегації жерців з малоазійської прабатьківщини індоєвропейців біля придніпровського Шу-Нуна (святинища, що функціонувало принаймні з XII тис. до н.е.) була зумовлена, напевно, пошуком навколо Чорного моря земель, сприятливих для розселення з Малої Азії... З цієї Циркумпонтиїської експедиції жерців біля 6200 р. до н.е. (тобто за 700 років до "виникнення світу" – початку ветхованого літочислення) й слід розпочинати тепер писемну історію України, Євразії та й загалом Земної цивілізації.

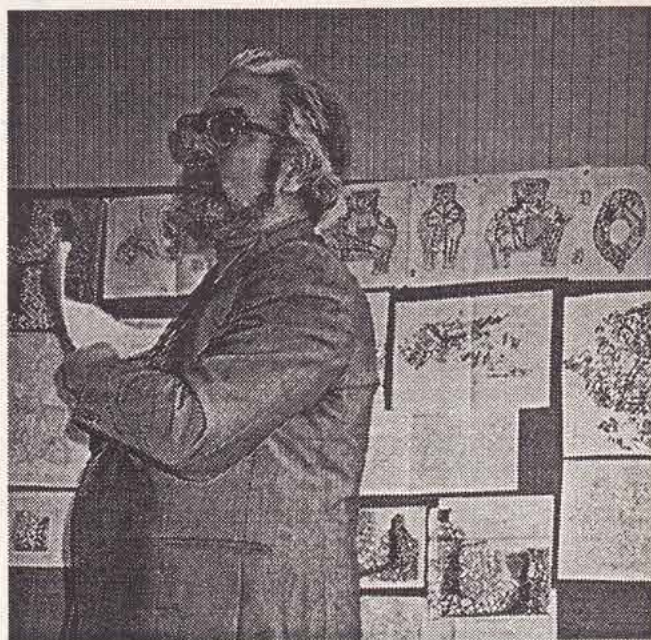
Згадана у літописі царя А-Імдугуда II (написи-панно № 25 А та В) десятирічна війна споріднених племен Наддніпрянщини й Месопотамії може бути співставлена з короткочасним походом оріїв та хурритів (носіїв "ямної" й "старосільської" археологічних культур) та з месопотамськими подіями XXIV-XXIII століть до н.е. (запанування в Шумері династії Аккаду та північна експансія її царів Саргона й Нарамсіна).

Напередодні цього походу в Високій Могили (біля с. Старосілля на Херсонщині) було здійснено "старосільське" хурритське поховання № 8 з найдавнішими везами (принаймні, найдавнішими реальними, а не модельованими, до того ж, надійно датованими).

Юрій Шолов,
академік Української міжнародної
академії оригінальних ідей

Анатолій КИФІШИН

ЖЕРЦІ З ЧАТАЛ-ГУЮКА НА КАМ'ЯНІЙ МОГИЛІ 6200 Р. ДО Н. Е.

Професор А. Кифішин доповідає про написи з Кам'яної Могили. Москва, Інститут археології РАН. 15.02. 1996 р.

На Кам'яній Могили під Мелітополем, у її 61 гроті та 4 сховищах, зберігся унікальний архів: 130 написів-панно та 160 кам'яних табличок. Цей безцінний скарб залишили шумерські й пращумерські жерці VII-III тис. до н.е. та їх попередники.

Таблички-чуринги почали створюватися тут ще за часів існування мамонтів, про що свідчать відповідні малюнки. Є на них і позначки календаря, скаденого на зіставленнях циклів Місяця й Сіріуса; в "Гроті Чаклуна" (за В. М. Даниленком) вони відносяться до XII-X тис. до н.е.

Найдавніші написи з табличок копіювали жерці VII-III тис. до н.е. на стелях гротів-святинищ як свідчення напівміфічної праісторії. Оскільки при цьому започатковувалась (у Дунайсько-Дніпровському регіоні, до якого належала й Кам'яна Могила), а згодом і використовувалась шумерська писемність, то ці написи-панно піддаються роз-

шифруванню. Так, у літописі царя А-Імдугуда II (напис-панно № 25 А та В) зазначено родовід найперших богів. Їх Перша династія "комах" – кісім – почалася буцімто в 16888 р. до н. е. з правління бога Думузї, а закінчилась у 12283 році після правління чотирнадцятого бога-царя Мен-алала. Друга династія "черв'яків" – маг – почалася з правління А-Ензу й закінчилась у 5852 р. до н. е. після одинадцятого бога-царя Уту-ме-акуда. Після цього, згідно з реформами 5702 р. до н. е. правителя А-Кіліма, боги цієї ж династії, до шістнадцятого включно, перебралися з Наддніпрянщини в Месопотамію до шумерського міста-держави Ур, де за участю жерців бога Сіна буцімто в 5662-5622 рр. до н. е. було зведено "дім Барагесї". Згодом між цим месопотамським "домом" (тобто напівміфічною династією Ура) та наддніпрянським "домом Імдугуда" почалась десятирічна війна (найдавніший прообраз Троянської війни!). За часів вісімнадцятого бога-царя А-Імдугуда I вона закінчилась поразкою наддніпрянців, про що в 2535 році за царювання А-Імдугуда II й було складено відповідний літопис.

За літописними розрахунками, вищезгаданий бог Уту-ме-акуда царював у 7716-5852 рр. до н. е. На цей час припав 6200 р. до н. е. – рік історичних відвідин Кам'яної Могили жерцями малоазійського Чатал-Гуюка. Цей факт з'ясовується на підставі специфічного комплексу унікальних подібностей між написами № 4, № 39, № 9/6, № 29, № 25/А, №25/В, №37/4, №34/А Кам'яної Могили та скопійованими з них у тій же послідовності піктограмами на пеплосі-накидці Великої Богині з чатал-гуюкського святилища № 23/VII, яке датується 6200 р. до н. е.

За сюжетом напису-панно № 4 богиня Гатумдуг (знана ще як "цариця Степу") судить і вбиває богавитязя небес Ану. Напис № 39 вказує на долю героя Сухур-алала (предтеча Енліля), який гине по жеребу богині Інани, праматері Благої Землі та Степу. У написі № 9/6 з центрального Гроту Бика Кам'яної Могили бог Ану з розумом Миші (див. вище про династії богів: у відповідному написі з Чатал-Гуюка місце цієї Миші посідає птах Імдугуд) справляє свято в Місті, де йому допомагають своїм судом з Безодні його семиголова жінка Ніндара та син Месламтаеа – переможець Великої Птиці або Смерти. В наступному написі бог-витель грому Ім (Ішкур) судить богів (особливо богиню зерна Ашнан) у "праведні роки". Цей суд освячується грою на лірі богині-ведмедиці Аз (напис № 10).

З 14 царів літопису Кам'яної Могили № 25/А у відповідній піктограмі чатал-гуюкського храму налічується лише 9: Думузї, Сухур-алаль II, Кас-кісім, Рї-алаль, Уту-піаль, Мугї, Енліль-піаль, Кісаль і Сальтуш. Цікаво, що в копії пропущено прибічників "вительзя Думузї" і не наведено років царювання. Подібним чином жерці Чатал-Гуюка скопійовали й літописне панно № 25/В: без дат і з пропуском найближчих до засновника Другої династії А-Ензу чотирьох богів; крім А-Ензу в копії наведено лише Касшегбара, "творця полів (демонів) утугів" Намтара, "розливаючу воду" Кілім, "творця колісниць" Ібаза, "деревом вражаючого мудреців" Ламара, "творця Суду Води" Уту. В написах-панно № 37/

4 та №34/А наведено такі подробиці міфу про злочин, покарання й смерть, воскресіння та виправлення бога Енліля, які невідомі навіть із глиняних книг Шумеру! Копії цих свідчень з Кам'яної Могили теж виявлено на пеплосі чатал-гуюкської Великої Богині.

Окрім копій з Шу-еден-на-Кі-Дура (Чатал-Гуюка), зв'язок із яким обірвався (напевно, в період його занепаду і згаданих "реформ А-кіліма"), копії з придніпровського Шу-Нуна (Кам'яної Могили) виявлено вже у найдавнішій шумерській бібліотеці міста Шу-Нун (нинішній Джемдет-Наср на півночі Месопотамії) та серед пам'яток шумерських міст-держав Ура й Шуруппака початку III тис. до н. е.

... Сьогодні ми маємо тверду впевненість, що 65 написів-панно Кам'яної Могили, з яких 40 вже нами прочитано, належать до протошумерської та

Праматір Світу, прикрашена написами-"візерунками", скопійованими з Кам'яної Могили. Праїндоевропейське святилище 6200 р. до н.е. з Чатал-Гуюка (Мала Азія).

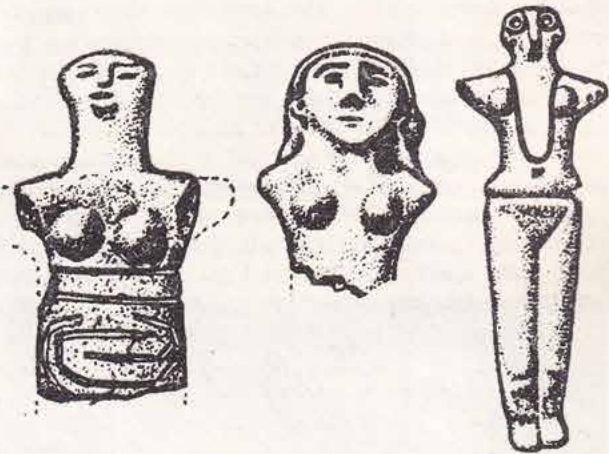
шумерської писемності VII-III тис. до н. е. Ще стільки ж написів-панно, відкритих В. Даниленком та Б. Михайловим, належать до мезоліту та пізнього палеоліту й датуються VIII-XII тис. до н. е. Вірогідно, що після детального вивчення цих пам'яток VII-III тис. до н. е. та 160 табличок-чуринг (досі прочитано лише десяту їх частину), вдасться розшифрувати зміст і пам'яток XII-VIII тис. до н. е. А це дасть можливість значно поглибити історію людства. І тоді Кам'яна Могила справді стане двоєридним довідником для дешифровки писемності долменів і написів-панно в печерах Франції й Іспанії, відомих за "Корпусом Леро-Гурана" (XII тисячоліття до н. е.). Безперечно, саме Кам'яна Могила (Шу-Нун шумеро-араттських часів) стає нині ключем до прочитання найдавніших "кам'яних книг" людства.

Москва

СХІД І ЗАХІД УКРАЇНИ Й ІНДО-ЄВРОПИ

Орійський ідол Всеосяжного Батька Істот – Вішну Праджapati з курганів біля с. Керносівка Лівобережної України (Дніпропетровщина). III тис. до н.е.

Араттські статуєтки Праматері Світу з трипільських поселень Правобережної України (Черкащина). IV тис. до н.е.

Протягом двох останніх століть світова наука дійшла до певних висновків щодо існування у VII-III тис. до н. е. т. зв. індоєвропейської спільноти народів та розмежування її протягом II тис. до н. е. на східне (індоєвропейське) та західне (грекоєвропейське) відгалуження. Безсумнівно й те, що перше з них значною мірою зберігає традицію індоєвропейської спільноти, тоді як прогрес другого зумовив формування євро-американської цивілізації. Є ще одна очевидність, на яку донині зважають хіба що деякі з фахівців, – це знаходження України на перетині одвічних індоєвропейських зв'язків.

Річ не стільки у географічному положенні України в самісінькому центрі Європи, скільки в збереженні тут – і в археологічних пам'ятках, і у живій традиції національної культури – індоєвропейського кореня. Збереже його Україна й надалі – збережеться й генофонд індоєвропейського світу. В цьому сенсі Україна близька до Індії, з тією суттєвою різницею, що перша з них була колыскою індоєвропейської культури, що її успадкувала разом з кількома племенами орійських переселенців, які в середині II тис. до н. е. пішли з берегів Дніпра до берегів далекого Інду...

Розглянемо ту історичну пуповину України, в якій співіснували (й співіснують тут досі!), первені культур Сходу й Заходу.

На території майбутньої України чи не найвища в тогочасному світі культура виникла наприкінці останнього льодовика. Прорівень тієї культури свідчать високохудожні вироби з мамонтових бивнів, але передусім – численні магичні зображення Кам'яної Могили, яка є унікальним літописом усієї Євразії.

Після розтанення льодовика у пониззі Дніпра почалося співіснування двох яскраво виражених типів населення: нащадків прильодовикових мисливців та вихідців із Східного Середземномор'я. Це співіснування тривало аж до скіфського часу.

Приблизно з VII тис. до н. е., з початком переходу від привласнюючого до відтворюючого господарства, українська земля опинилася в Циркумпонтійському (довкола Чорного моря)

ареалі формування індоєвропейської спільноти народів. Це засвідчено, зокрема, чисельними прадавніми написами з Кам'яної Могили, що їх виконали близько 6200 р. до н. е. (за визначенням шумеролога А. Кифішина) жерці малоазійського Чатал-Гуока (сучасні вчені вважають його прабатьківщиною індоєвропейців).

На межі VII-VI тис. до н. е. у тій прабатьківщині стався демографічний вибух, зумовлений першим значним успіхом відтворюючого господарства. Внаслідок цього центр індоєвропейської спільноти (тоді ще праіндоєвропейської, спорідненої з пращурами тюркських народів) перемістився з Малої Азії в пониззя Дунаю. І тут, у VI тис. до н. е., в середовищі праіндоєвропейців, виникла найперша у світі хліборобська держава – Аратта ("Осяйна країна"), з якої згодом виводили свій родовід шумерські царі. Індоєвропейську традицію Аратти зберегли Індія, Іран, Греція, Україна.

У середині V тис. до н. е. з малоазійської прабатьківщини індоєвропейців покотилася друга велика хвиля переселенців, яка започаткувала вже цілком визначене індоєвропейство Центральної й Західної Європи. А на територію Східної Європи (у дунайсько-дніпровське міхріччя) перемістився праіндоєвропейський за своїм походженням центр, тобто Аратта (знана тепер під умовними назвами кукутенська та трипільська археологічні культури Румунії, Молдови та України). З цього часу, з періоду вкореніння ядра Аратти на правобережній Черкащині, можна починати родовід східних слов'ян, фольклор яких зберіг шанування Дунаю як прабатьківщини. Якщо ж говорити про суто українську культуру, то, попри індоєвропейське й загальнослов'янське коріння, вона зберігає ще й специфічно араттське й орійське. Маю на увазі найбільшу українську святиню – Савур-могили або Савурюгу (від орійського Золотого віку – Савур-юги, що змінився нинішньою Калі-югою в 3102 р. до н. е.), найспецифічніше українське свято Рахманський Велик-День (за найменням арат-

то-орійських рахманів-брахманів, які очолили переселення своїх племен "за Синє море" в середині II тис. до н. е.) та ін.

Назва Аратта ("Трипілля") зберігалася в Україні в найменнях князівства Арсанія та його столиці Арта (нинішня Черкащина) аж до татаро-монгольської навали, й досі живе в назві річки й долини Артаплот на Полтавщині (відповідає Ортополісу грецької міфології, звідкіля, можливо, походить гіперборейська богиня Артеміда). Час зрозуміти, що це сліди традиції не тільки праїндоевропейської хліборобської культури, а й своєрідної (не визначеної ні істматівською, ані іншими ортодоксальними історіографіями) державності громадського типу (притаманного також доколумбовим державам Америки, державам Тибету та найдавнішим етапам формування цивілізацій Шумеру, Єгипту, Греції, Риму та ін.). Найперше така державність складалася в Аратті й проіснувала на території України аж до Арти-Арсанії. Тільки враховуючи й глибоко розуміючи цю культурно-історичну специфіку, можна об'єктивно розібратися в минувшині й дати раду майбуттю України!

Щодо минувшини, необхідно усвідомити, що зосереджена на лісостеповому Правобережжі Аратта вже з середини IV тис. до н. е. почала розбудовувати свою антитезу – Оріан (Аріан) степового Лівобережжя. Ця спільнота напівкочових скотарів належала вже до класичного індоєвропейства. Державності в Наддніпрянщині вона не створила, але державничку традицію започаткувала (її релікти простежуються в козащині XVI-XVIII ст. і махновщині XX ст.). А класова державність реалізувалася вже в постарійській Скіфії, а згодом у варязько-слов'янській Русі...

Спрощуючи історично-культурний процес до очевидного його кістяка, можна сказати, що: з IV тис. аж до скасування Запорозької Січі (а в пережитках – донині) лісостепове Правобережжя є оплотом одноетнічних громадських традицій, тоді як степове Лівобережжя тяжіє до багатоетнічного авторитарного ладу. Але це – тільки робоча схема, не більше. Бо правда життя набагато складніша й мінливіша.

Почнемо з тієї ж середини IV тис. до н. е., коли в лісостепах Правобережжя вкорінилась Аратта – своєрідна держава громадсько-полісного типу на чолі з жерцями-брахманами. Нагальними проблемами для неї стало співіснування з рухливими сусідами-скотарями й торування через зайняті ними степи нового шляху – вже не через зайнятий новими індоєвропейцями Балканський півострів, а через Кавказ – до своєї малоазійської прабатьківщини. Правителі Аратти розв'язали ці дві проблеми. Археологічні дані свідчать, що була створена і впроваджена в середовище кочовиків брахманська каста місіонерів (так звана кемі-обинська археологічна культура), яка мала забезпечувати високий авторитет, святість "Осяйної країни" та її мирних делегацій, які час від часу мандрували вищевказаним шляхом. Араттські місіонери спирались у цій справі на свої високі знання (зокрема на дуже потрібні й сусідам-скотарям технології селекції злаків, рудознавства, календарі та ін.) та започаткований Араттою інститут самопожертви в ім'я суспільного блага – орійський феномен спасительства. Традиція цього спасительства, набагато давнішого за християнське, зберігалася в індоєвропейському світі до греко-римських часів (згадаймо мандри гіперборейців, з подивом описані Геродотом, Діодором та ін.); в Україні рахмани та характеристики реалізували цю традицію в образі Козака Мамає, живим взірцем якого став славнозвісний козацький вождь Іван Сірко ("Вовк" – за традицією ще індоєвропейського воїнства)... Комплекс зазначених вище обставин став каталізатором формування в межах індоєвропейської спільноти специфічного її відгалуження, яке отримало назву орійського (напевно, від тих же араттських місіонерів-брахманів).

Слід наголосити, що всі ці обставини, перш за все второвані араттами шлях від Дніпра до Месопотамії й Малої Азії,

якимось чином стимулювали, а чи навіть створили Шумер. Цю проблему треба ще докладніше вивчати. Але численні пра- та класичні шумерські написи з Кам'яної Могили (хроніки, списки двох перших династій правителів, конспекти міфів та епосу про Гільгамеша) беззаперечно свідчать про те, що рано чи пізно проблему араттської прабатьківщини Шумеру буде вирішено на користь праїндоевропейської Аратти з української Наддніпрянщини.

Протистояння правобережної лісостепової, хліборобської, осілої держави Аратти та лівобережного степового, скотарського, рухливого союзу племен Оріану не лише тривало у формах здебільше мирного співіснування (як згодом на цій же території будуть співіснувати Боспор і Скіфія, Арсанія й Русь...), але не було й абсолютним. Змінювалися культурні, етнічні, політичні кордони (тим більше, що землі й води вистачало – чого ніяк не скажеш про Шумер, Єгипет та ін., які через таку нестачу мусили швидко стати на шлях класовості й тоталітаризму). Зберігаючи свої специфічні ядра, аратти й орії досить помітно змішувалися між собою – особливо в приморському районі сучасної Одещини. Звідси у першій половині III тис. до н. е. було прокладено морський шлях до Малої Азії, отже сухопутний шлях поступово занепав. Занепало й значення місіонерства, а в середовищі оріїв прижилися уже власні брахмани. Добре простежується (особливо на підставі статуєток богів – жіночих у лісостеповій та чоловічих у приморській Аратті, перейнятих і Оріаном) поступова зміна матриархальних традицій патріархальними, жрецької влади військовою. Якщо це відбувалось у самій Аратті, то тим більше відбувалось таке в Оріані. Сформувавшись на шляху між придніпровською Араттою й месопотамським Шумером, культура Оріану з середини III тис. до н. е. почала тяжіти до останнього. Проте прямі впливи були незначні, а відповідні етнічні переміщення ще менші. Однак були й вони. Так, серед орійських пам'яток з обох берегів Наддніпрянщини знаходимо також хурритські (пращури вірменів та ін., які разом з частиною оріїв створили згодом на півночі Месопотамії доскіфську державу Мітанні) й семітські (т. зв. майкопська археологічна культура Північного Кавказу, окремі пам'ятки якої трапляються в Циркумпонтійському ареалі аж до Дністра). Тут слід підкреслити безпідставність, спекулятивність ототожнення цієї групи семітів (роду Фари – за В. Сафроновим) з біблейськими євреями. Майкопська культура належить до значно давнішої групи західних семітів, яку було вигнано зі своєї землі у XIII ст. до н. е. (десь за тисячу років до Мойсея) під час запанування в Шумері іншої семітської групи, яка започаткувала Вавілонію. Простежується, що орії Наддніпрянщини разом з хурритами брали участь у цій катавасії, але невдовзі їхні загони повернулися назад (як згодом станеться й зі скіфами, які слідом за кімерійцями 28 років блукали на Близькому Сході, залишивши, до речі, про себе згадку в Біблії).

Останніми роками накопичується все більше археологічних та ін. даних, які засвідчують, що дунайсько-дніпровська Аратта стала ядром формування не тільки слов'янського, а й частини грецького (гіперборейського) етносу, залишки якого існували в Наддніпрянщині принаймні до часів Геродота і згаданих ним гелонів, скіфо-еллінів та ін. Про це свідчать, зокрема, "кікладські ідоли" та "кінджали егейського типу", започатковані в приморській Аратті; в цьому ж ареалі (кургани біля с. Каїри на Херсонщині та район Кам'яної Могили) виявлено поховання жерців з найдавнішими втіленнями Зевса, Аполлона й Діоніса. Звідтоді й, можливо, саме звідси і походить спорідненість орійських Дьяви й Гопалана зі слов'янськими Дивом і Купалом, грецькими Дієм (Дзеус, Зевс) і Аполлоном; щодо Діоніса, то близьке до еллінського його вшанування спостережено Геродотом у Гелоні (найбільше в тогочасній Європі городище біля нинішнього села Більське на Полтавщині).

Зазначені втілення притаманні т. зв. інгульській археологічній культурі (за Інгулом – правобережною притокою Дніпра). Її антропология, кераміка й ін. мають зв'язки з приморською частиною Аратти. Є також підстави вважати "інгульців" пращурами "народів моря", філістимлянами, тож чи не від араттських пеласгів походить Палестина? З іншого боку, інгульська культура була досить тісно пов'язана з середньодніпровською культурою центральноєвропейського походження, від якої археологи досить впевнено виводять прямих предків східних слов'ян.

Ігульська (гіперборейська) культура вперше стерла суттєву різницю між араттами (власне, їх нащадками) й оріями, між Правобережжям та Лівобережжям Дніпра.

У середині II тис. до н. е. раптово й майже повністю уривається двотисячолітня орійська, започаткована ще араттами, традиція розбудови курганів-могил. Ця обставина збігається з двома іншими: частковим переселенням оріїв (до Ірану та Індії) та активізацією "народів моря". Незважаючи на це, територія України залишилася густонаселеною. Виникає (переважно на Правобережжі) щільна мережа хліборобсько-скотарських поселень найдавніших кіммерійців. У кількох пунктах вдалося дослідити археологічні пам'ятки з більш-менш міцною традицією від аратто-орійських аж до слов'яно-українських часів.

Так, у курганах біля старосілля на Херсонщині простежено зародження орійської спільноти внаслідок контакту жерців Аратти й Шумеру та двотисячолітню історію цієї спільноти, аж до часкового її переселення в Індію. Одночасно з припиненням (до скіфського часу) будівництва курганів було започатковано тут велике поселення, у якому ще два з половиною тисячоліття мешкали (нехай і з перервами) і орії, й кіммерійці, й скіфи, й наступні степовики – аж до слов'ян V-X століть і до вкорінення в їхньому середовищі прийшлої русі. Подібні картини виявлено в пам'ятках по обидва боки Келебердянської (під Кременчуком) переправи через Дніпро, в районі Кам'яної Могили на річці Молочній, біля Чонгарської переправи до Криму. Тож маємо дані про взаємозв'язки аратто-орійських брахманів та українських рахманів, зародку новорічного всесвіту Вали – з Волохом і Велесом. До речі, Рахманський Великдень, з його моделюванням саме аратто-орійських курганів-могил, теж міг мати за найбільшу святиню Савур-югу. Бо Сварог, найвище божество східних слов'ян, виводиться з Савур-агні – "Золотого (сонячного, небесного) вогню" араттів та оріїв. З іншого боку, Ярило – один із виявів Сварога – тотожний за своїм походженням прагрецькому Гераклові.

Гордіїв вузол загадок вищевказаних різноетнічних міфоруалів розв'язують матеріали курганів біля Каїр. Згадаймо, саме тут знайдено найдавніші втілення Аполлона та Зевса. Простежено також, що давні орійсько-гіперборейські (прагрецькі) зв'язки успадкували тут кіммерійці, а від них скіфи, і що головний орійський міф із мотивом курганоподібного Вали, змієвидного його охоронця, а також змієборця було трансформовано тут у переказаний Геродотом еллінський міф про народження Скіфа, Гелона й Агафірса від Геракла та змієної Праматері.

Комплекс окреслених вище уявлень, трансформованих у легенди про Змієві Вали, печеру змія Перуна та ін., теж належить до специфіки української культури. Якщо не знати архетипічне підґрунтя таких "примітивних казок", то можна скотитись до зневаги цієї (української й індоєвропейської загалом) традиції. Але людина знаюча, яка шанує не так формальні прояви, як суттєве підґрунтя релігій – іудейської, християнської, мусульманської та ін., ніколи до такого не скотиться. Бо за зміями, передусім, за образом змієної Праматері, стоять загальнолюдські "спогади" про зачаття, формування власного ембріону й народження...

Саме з огляду на це життєдайне підґрунтя аратто-орійсько-греко-слов'янської культури можна зрозуміти феномен розквіту

язичництва в Україні після державного впровадження прийшлою руссю християнства. Треба ще дослідити, чи не пішли тут на компроміс між новітньою державницькою ідеологією та інтересами народу руські військові князі та українські князі-жерці? В усякому разі, без останніх не обійшлося ні розповсюдження змієвників, що їх носили поверх християнських хрестиків, ні піднесення св. Андрія – спадкоємця аратто-орійського Індри... Тут ми підходимо до розгадки найголовнішої таємниці становлення України й козацтва та їх протистояння імперській Росії.

Оріан утворився між Араттою й Шумером; Скіфія – між Грецією й Персією; Русь – між Новгородщиною та Візантією. Ці три утворення Наддніпрянщини були досить штучні – не дуже природні й не зовсім упорядковані. Провізантійська державність Русі наклалась на дуже давні й майже не вивчені традиції Куявії або Полянїї (Київщина), Сіверії або Славії (Чернігівщина), Арсанії (Черкащина) – остання була прямою спадкоємицею традицій Аратти. Сюди, на кордон земель половців-степовиків – чирі-кисів, найперших черкасів-козаків, відійшли залишки полянських воїнів, відтиснутих з центру Київської землі руссю. Об'єднавши етнокультурну свою перевагу з військовою стратегією й тактикою споріднених половців, вони невдовзі звільнили від русі Київську землю й надалі відстоювали її рубежі. Торговельно-політично-релігійний центр Русі почав переміщуватись на північ – у фіно-угорські землі, де засновано Московію, яка після монголо-татарської навали остаточно стала новим напівпаразитичним утворенням, тепер між Ордою і Європою. Надалі Україні судилося передусім боронити прадавню традицію, а Московії-Росії – прогресувати у хвості Європи.

Маючи надзвичайно глибоке, але все більш не потрібне ні Індії, ні Європі коріння, Україна як самостійна держава сформувалася, розквітла й пригасла разом із козацтвом. Козацький лад був змістом України, формою – еколого-культурний простір, а суттю – селянська громада. За часів імператриці Катерини II пропав зміст, за часів панування радянського тоталітаризму – підкошено суть, нині більш-менш життєздатна лише форма України.

Маю переконання, що нині починається закономірне відродження України зумовлене відродженням цілого індоєвропейського світу – від Англії до Ірану й Індії. Ядро цього відродження – в синтезі збережених духовною традицією та відкритих наукою відомостей про реальність Безсмертя Душі.

Будемо сподіватися, що Україна зі своїми безцінними пам'ятками й значним духовно-інтелектуальним потенціалом не залишиться осторонь від зумовленого нашим часом синтезу обох відгалужень.

Відродити Україну можна тільки дбаючи про індоєвропейську спільноту. Україна – її пуповина. Тут наші спадщина, обов'язок, доля і воля...

Література:

- Ворпай О. Звичаї нашого народу. Мюнхен, т. 1, 1958, т. II, 1966;
Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. М., 1981;
Язычество древней Руси. М., 1987;
Шаян В. Віра предків наших. Гамільтон, 1987;
Шилов Ю. Брама Безсмертя. К., 1994; Прародина ариев. К., 1995.

Київ

“УКРАЇНА МАЄ СТАТИ ВІДКРИТИМ ПОСЕРЕДНИКОМ МІЖ СХОДОМ І ЗАХОДОМ”

Роланд Піч – генеральний секретар Судето-Німецької академії наук у Мюнхені, доктор філософії, член Міжнародної консультативної ради Національного університету “Кієво-Могилянська академія”, перший почесний професор НаУКМА. З 1992 року читає тут історію філософії. Навчальний рік в академії розпочався його спільною для всіх студентів лекцією “Національна ідея з погляду науки”.

– Потрапив я до Кієво-Могилянської академії на запрошення тодішнього ректора (нинішнього президента) Вячеслава Брюховецького, – сказав пан Піч у розмові з кореспондентом УНІАН. – Зізнаюся: мені у вас дуже цікаво, хоч бачу й розумію всі складнощі – як в університеті, так і в незалежній Україні. Передусім – це брак структурованості суспільства, а почасти – брак елементарного порядку. Але на всі ці проблеми дивлюсь цілісно, як науковець. І це викликає в мене не скепсис, а оптимізм. Я певен: назад вороття немає, попереду – тяжка, але цікава праця на розбудову держави.

– Знаю: свої лекції в академії ви читаєте українською мовою. Коли й де ви її опанували?

– Три роки я студіював філософію та історію релігії України в Римі, у Колегії св. Йосафата. А там переважає українська. Отож там і опанував. А щодо лекцій – то не читати ж їх тут, в Україні, принаймні, англійською, це було б дивно...

– Гадаю, пане Роланде, бодай у загальних рисах ви знайомі з нашою традиційною системою вузівської освіти, що була одним із складників тоталітарного виховання. Як вам бачиться з цього погляду незалежний університет на Подолі?

– Так, добре уявляю, що означала й означає у вас вузівська освіта. За такої системи викладач – непохитний авторитет, якого “слухають” студенти. У цьому розумінні академія – зовсім інше. Тут в основу взаємин викладача та студента покладено принцип співпраці, зворотного зв’язку, бо тільки в такий спосіб можна “навчити вчитися”. У мене тут завжди був добрий контакт зі студентами. Хоч наголосити: це диво, що за дуже короткий час у вас постав такий університет. На Заході кажуть: тут, в Україні, у Східній Європі, такі повільні, такі неповороткі... Я ж підкреслюю, де можу: ви ще не знаєте українців! До речі, це теж складник вашого менталітету, загадкового для західного світу: нагромадження енергії – і раптовий ривок.

– Повернімось до попереднього питання: чи не видається вам принцип вільного творчого навчання (liberal arts education) в наших умовах до певної міри пародією?

– Поки що ні, але небезпека така існує. Принцип вільного творчого університету прийшов сюди з Америки – там багато своїх традицій, що відмінні

від європейських. Гадаю, треба більше придивлятися до системи вищої освіти саме європейської, зокрема французької та німецької, тим паче, що Україна таки – частина Європи. Але ви маєте змогу відібрати все те найкраще, що є у світі. Україна врешті-решт має стати відкритим посередником між Сходом і Заходом – це впливає і з геополітичної ситуації, і з самотності вашої культури, вашого мислення. Гуляючи Кієвом, люблю підмічати оте невловне поєднання східного й західного, хоч воно і не завжди лежить на поверхні.

– Пане Роланде, ви свідок того, як у нас вибудовуються нові стосунки: відхід від колективістського (чи псевдоколективістського) начала й вихід на індивідуалістичне. Ваші спостереження з цього погляду, зокрема над студентами.

– Спершу я справді сподівався побачити “колективне начало”, але згодом переконався: дуже мало тут справжніх колективів, громад. Наприклад, дивувало, як хтось, одержавши цікаву, потрібну книгу, “сидить” на ній, не поспішає ділитися своїм відкриттям із колегами... Тобто дбає лише про себе. Але тут, в академії, бачу, можна створювати колективи, об’єднані ідеєю, спільними інтересами, спільною працею. Тішить те, що студенти хочуть і прагнуть шукати істину.

– А що вас дратує в Україні, й чи є на те рада?

– Дивує, що тутешні чиновники тримають себе як великі пани. Обійняв крісло, високу посаду і – наче жодних проблем не існує. Я вже кажу іноді: Бібіков помер, а бібіковці панують. Чиновник має служити народові – у вас про це тільки говорять, та коли доходить до діла, спрацьовують учорашні стереотипи.

– Будь ласка, кілька слів про подальші плани щодо співпраці, крім викладання в університеті.

– Передусім збираюся писати книгу про все те, що тут побачив, збагнув, – сподіваюся, це багато в чому допоможе моїм співвітчизникам. Хоча менталітет у нас різний – так історично склалося – все-таки є чимало того, що нас об’єднує, тож маємо розуміти одне одного. Створюю колектив (ось вам і колективістське начало!): готуватимемо інформацію про Україну для німецьких підприємців, для всіх, хто цікавитиметься вашою країною.

Розмову вела Людмила ТАРАН

БЛАГОСЛОВІТЬ, МАТИ Й БАТЬКУ!

Велика Богиня благословляє скіфського царя. Золота пластина з с. Сахнівка на р. Рось.

Шіва і Деві.

1. УКРАЇНА ПІД ЗНАКОМ ДІВИ

Геродот у V ст. до н. е. пише про давніх мешканців Криму – таврів та їхнє поклоніння богині Діві.¹ Вона була покровителькою і захисницею міста Херсонеса (за літописними джерелами Корсуня, що стояв на місці теперішнього Севастополя). Усіма своїми характеристиками Діва узгоджується з індійською Деві, жіночою іпостассю верховного ведійського божества Рудри, згодом Шіви, тотожного нашому Роду. Саме ім'я Деві у перекладі з санскриту означає "Богиня".

Поклоніння Діві рясно відбилосся у кримській топоніміці. Саме з цією богинею пов'язані такі назви як Парфеніт, Парфеній, Парфенон, Німфей, Діа. До низки "дівиних" топонімів у Криму додаються і тюркські, в яких вгадуються первісні назви: Киз-Аул, Киз-Куле, Киз-Таш, Киз-Кермен тощо, де киз якраз і означає "дівчина", "діва".

Проте пласт "дівиних" назв пролягає і значно північніше Криму. Окрім річок Дівка, Дівця, Дівчин, Салтикова та Володькова Дівця, Мала й Велика Дівця на Черкащині, Київщині та Чернігівщині, це й назви Дівуха, Дівка, Дівоча, Дівшин, Дівчий та інші на півдні й заході України. Подібні назви є в Чехії, Словаччині, Польщі, Болгарії: Девин у Празі, Девин на р. Дія біля впадіння Морави в Дунай, р. Девин і м. Девол у Болгарії тощо.

Святилиця таврської Диви, як і індійської Деві, розташовувалися на гірських урвищах і стрімких скелях. Індійська Деві через це мала епітет Парваті, тобто Гірська, Горянка, а ще – Гіріджа – Народжена Горюю. У Трипіллі є Дівоча гора, така ж Дівоча гора є в Сахнівці та біля Смоленська, у Каневі – Дівич-гора, у Болгарії – гора Девин.

Показово, що в центрі Дівочої гори в Трипіллі містилася піч-жертвник із дев'ятьма напівсферичними секціями. На думку Б. О. Рибаківа, число "9" у поєднанні з "дівочою" назвою священної гори нагадує про дев'ять місяців вагітності. Таке поєднання Диви з ідеєю родючості не повинно дивувати, бо і давні богині родючості, і пізніша християнська Богородиця називалися "дівами".² "Дівочі" гори зберегли надзвичайно давній, спільний для слов'ян та індійців культ жіночого божества, який виразно простежується в трипільській і харалпській культурах. Виняткову схожість виявляє

зображення богині на скіфській пластині з Сахнівки і сучасне іконографічне зображення дружини Шіви-Рудри.

Така ряснота в цьому ареалі назв, пов'язаних із Дівочою, дає можливість по-новому глянути на назви деяких міст. Наприклад, Канева.

Деві й досі шанується в Індії як цнотлива, непорочна дівчина – *канья*. Як святилище їй присвячено мис Каньякумарі – найпівденніша точка Індії. Такою найпівденнішою точкою для України є Корсунь-Херсонес, покровителькою і захисницею якого й була Діва. А за сто стадій від Корсуня (близько 18 км) і теж на мисі, що звався Парфенон, тобто Дівин (від грецького *парфенос* – "діва") містилося святилище богині. Тож індійська Деві, тотожна нашій Діві, ще звалася Канья. Це слово й досі входить в індійську весільну термінологію, наприклад, *каньяварана* – церемонія вибору нареченої, *каньядана* – церемонія вручення (данья) молодої молодому тощо. Що змушує пригадати й наш ритуал сватання і мову сватів про куніцу.

Тому досить умотивованим видається тлумачення назви *Канів* не від, скажімо, птаха кані, а від *канья* – "діва", "дівчина". В такому разі назва *Канів* означатиме "Дівине місто", "Дівинград", "Дівин". Слушність такого тлумачення підтверджує те, що якраз у Каневі є Дівич-гора, а поруч із Каневом розташовується Родень, назва якого походить від слов'янського Рода, котрий і функціями, і походженням імені тотожний ведійському Рудрі. Тим більше, що поклоніння Шіві в давній і сучасній Індії нерозривно пов'язане з поклонінням і Деві, його жіночій іпостасі.

Подібні асоціації викликає і назва *Умань*, бо індійська Деві мала ще ім'я *Ума*. Вона шанується як втілення божественної мудрости, що співвідноситься з нашими словами *ум*, *розум*. "Кена-упанішада" розповідає, що якось цар богів Індра не зміг розгадати однієї філософської загадки, і тоді на допомогу йому прийшла Ума – жінка виняткового розуму і краси.³ Інші джерела твердять, що саме Ума принесла богам істинне знання. Тож індійська Деві-Ума – це грецька Софія, уособлення божественної мудрости. А якщо є назви від слова *софія* – "мудрість", то так само можуть бути і назви від слова *ума*. Тобто назва *Умань* цілком може бути семантичним двійником

Со
наз
пож
ван
му.
ну
бго
Ума
нь
сн
зна
шк
пов
ім'
ни
ня
кня
ли
пю
нег
лю
пат
рий
"Пр
ім'
що
(шу
що
зга
Л
"Ве
вал
язи
ств
ван
Ки
чай
кош
хер
зга
С
ва,
тож
Дев
гре
пер
тавр
у
зага
но б
ниж
вол
рва
Т
грун
сять
шіст
хмур
зобр
жінк
зива
мал
ним
тіло
чи г
або

Софії, болгарської столиці (напрочуд доречною видається і назва дендропарку на околиці Умані – Софіївка. Хоч вона і походить від імені дружини магната Потоцького, таке сусідвання двох назв із однаковим значенням – “божественна мудрість” – видається знаменним).

Цікаво також, що у водозборі Південного Бугу, де в давнину античні автори засвідчують індійські племена (дандарії, бгоджії), фіксується річка Уманка, яка має і другу назву – Ума.¹ Тож назва *Умань* могла утворитися від імені *Ума* точнісінько так, як від імені *Род* утворилася назва *Родень*. Ганеш, син Уми й Рудри-Шиви, вважається божеством мудрості й знань, йому й сьогодні віддають належну шану студенти та школярі. Зважаючи на значну кількість українських прізвищ, пов'язаних з індійськими божествами, можна припустити, що ім'я *Ганеш* відбилася в таких українських прізвищах як *Ганиш*, *Ганишевський* тощо. До цього слід додати, що означення *мудрий*, *мудрість* було досить поширене в Русі. Київський князь Ярослав мав епітет *Мудрий*, інший Ярослав, уже галицький, мав епітет *Осмомисл*, поляни означаються літописцем як “мудрі й смислені”, Свята Софія, зведена неподалік від місця, де був похований князь Дір, теж уособлює божественну мудрість. До речі, наставник богів Б्रіхаспаті мав епітет *Дгір*, що на санскриті якраз і означає “Мудрий”. Таке ім'я і сьогодні поширене в індійців, як і *Судгір* – “Премудрий” (перший посол Індії в Україні – Судгір Девре). Ім'я *Судгір*, до речі, тожне українському *Сидіру*, зважаючи, що кореневе санскритське -у- відповідає українському -и- (шула – шило, муша – миша, дгум – дим тощо).

За індійськими міфами, матір'ю Уми була Мена. Цікаво, що на Чернігівщині є річка й місто Мена, давнє і вперше згадане в Лаврентіївському літописі.

Ще одним ім'ям Деві-Уми було *Махеші*, що означає “Велика Богиня”. На слов'янському ґрунті воно трансформувалося в ім'я *Мокоша*. Мокоша входила до Володимирового язичницького пантеону, в ньому це було єдине жіноче божество, що засвідчує її виняткову роль у дохристиянських віруваннях українців. І Володимир, який приніс християнство до Києва, як свідчать легенди, саме з кримського Корсуня, звичайно ж, добре знав про таврійську Діву, яка під ім'ям Мокоші була в його пантеоні. Показово також, що в знаменитій херсонеській присязі, датованій III ст. до н. е., поряд із Дівою згадується і специфічний індійський термін “шастри”.²

Отже, цілком підтверджується здогад Миколи Костомарова, що Мокоша пов'язується зі слов'янською Дівою, яка тожона грецькій Діані чи Артеміді.³ А коли так, то й індійській Деві-Махеші, “Великій богині”. Це підтверджує і відомий грецький міф, що саме Артеміда під час Троянської війни перенесла до таврів юну Іфігенію, яка стала жрицею у таврійському храмі Діви-Артеміди.

Український фольклорний матеріал малює такий образ загадкової Мокоші: вона милостива і грізна водночас, первісно була Верховним божеством, а потім зійшла до статусу нижчих духів. Має велику голову й довгі руки, розпатлане волосся, моторошний вигляд. Вона пов'язана з нічною темрявою, з родючістю, з урожаєм, її день – п'ятниця.

Такий образ Мокоші знаходить пояснення на індійському ґрунті. В індійській міфології Деві-Махеші виступає під десятьма основними іменами, що визначають різні її іпостасі: шість уособлюють добре, милостиве начало, а чотири – похмуре, караюче. Із трьох найбільш відомих іконографічних зображень два змальовують її як вродливу, усмінену, світлу жінку з різноманітною зброєю в багатьох руках; тут вона називається Парваті, Ума або Дурга. Третій тип зображень малює чорну жінку з червоними очима і жовтим висолопленим язиком. У неї десять рук, що тримають усіляку зброю, тіло її обвивають змії, на шії – намисто з людських черепів чи голів, волосся розпатлане; її ім'я тут – Калі (“Чорна”) або Махакалі (“Велика Чорна”).

І саме ця остання її іпостась відповідає образу Мокоші в українському фольклорі. Можна припустити, що християнська Богородиця увібрала риси Парваті, Уми та Дурги, тобто риси, що уособлюють добро, ласку, милосердя, захисток. А негативні риси після прийняття християнства стали надбанням народної творчості. А що Мокошу й досі уявляють з великою головою і довгими руками, то це сліди давніх уявлень про багатоголову й багаторуку могутню богиню, яка у своїй гнівливій іпостасі справді мала моторошний вигляд. А те, що вона пов'язується з нічною темрявою, красномовно пояснює її ім'я Калі – “Чорна”.

У зв'язку з Дівою доречно кинути погляд і на Київ, де за Володимира і, певно, задовго до нього, стояла така загадкова тепер Мокоша. Скандинавські саги подають назву Києва – *Кенугардр*. Деякі дослідники виводять цю назву зі скандинавських мов, де *кона*//*куна* означає “дівчина”, “діва”.⁴ Що цілком співзвучне санскритському *канья* – “діва”, “дівчина”. Тоді виходить, що в певний період Київ мав те саме значення, що й Канів, тобто Дівине Місто, Дівинград. А отже, Діва була захисницею і покровителькою не тільки таврійського Корсуня, який має свого двійника на Черкащині, а й Києва. І чи не тому постав крилатий вираз про Київ як матір міст руських (приписуваний Олегові за понад сто років до прийняття Володимиром християнства), що саме тут стояла Діва. За язичницьких часів вона могла бути Матір'ю-захисницею не лише Києва як столиці Київської Русі, а й усіх руських міст, які входили до цього державного утворення.

¹ Геродот. Історії. – К., 1993. – С. 204 (IV 103).

² Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. – М., 1981. – С. 286.

³ Упанишади. – М., 1991. – Т. П. – С. 73.

⁴ Словник гідронімів України. – К., 1979. – С. 580.

⁵ Соломоник Э. И. Каменная летопись Херсонеса. – Симферополь, 1990. – С. 9-11.

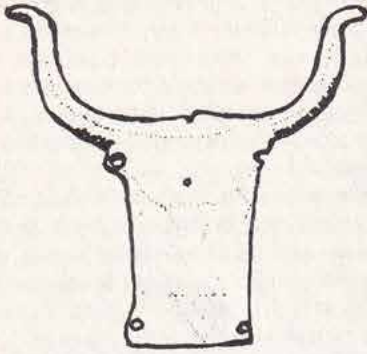
⁶ Костомаров М. И. Слов'янська міфологія. – К., 1994. – С. 220.

⁷ Мельникова Е. А. Древнескандинавские географические сочинения. – М., 1986. – С. 210.

Богиня й Бик. Індія. XI ст.

2. УКРАЇНА ПІД ЗНАКОМ БИКА

Бик і Велика Богиня
з с. Більче Золоте,
Тернопільщина.

Сонячний годинник
із Криму.
Початок н.е.

Знайдені в Україні вапнякові стели з датованими II-III ст. написами свідчать про поклоніння наших предків Шіви-Рудри. Напис "Махадава" – знайдено в давньому місті Тіра в гирлі Дністра – відповідає імені Шіви-Рудри Махадева "Великий бог", а напис "Бутанат" – з Молдаванки в Одесі – тотожний імені Бгутанатх, "Владика бгутів", де бгути – злі духи, які входили в почит Шіви-Рудри.¹

Обидва написи знайдено майже поряд і неподалік Криму. Античні автори знають Шіву-Рудру під іменем Діоніс.² Геродот у V ст. до н. е. пише, що через кожні три роки будини в своїй столиці Гелоні святкують діонісію.³ Це тим цікавіше, що будини – давні жителі України, а дехто навіть ототожнює Гелон із Києвом. Шіва-Рудра невіддільний від бика, його емблема – бик, він сидить на бикові, його постійно супроводжує бичок Нанді, він Вріш, "Бик" – "скотій" бог, як і Влес-Велес. Одразу спадають на гадку оспівані в українському фольклорі воли чи бики – сиві, сірі, полові, руді та срібні, а в колядках – золоторогі тури, золотохвості корови з зірками на боках, сірі воли, що стоять над Божим дитятком і дихають на нього своїм духом. Воли промовляють людськими голосами й пророкують майбутнє. Коли сняться воли, це віщує радість або прибуток. Місце для хати вибирали там, де любила лежати худоба. Гуцули й тепер прикрашають волів на Великдень і дають свячене домашній худобі. День – це білий віл, хмари – бики або корови, кругле озерце – око бика. Коровай – бичок. Бик – символ творення, парубок, віл – чоловік, корова – жінка, земля, телиця – дівчина. Така символіка переповнює наш весільні пісні й приповідки. Світ – це велетеньський бик. "Білий віл усіх людей підняв" – це загадка про день. Культ сонця-бика, Бога землеробів і скотарів, відбився у святковій українській кулінарії, особливо у виробах з тіста – різноманітних бичків та корівок.

Саме в Тавриді Діоніс, за грецькою легендою, навчив людей землеробства й виноградарства. Інша легенда мовить, що саме тут Діоніс, заперігши биків, зорвав землю, і від пари биків тутешній народ дістав назву таври, "бики". А таврів візантійські джерела називають скіфами, тавроскіфами й русами. "Велесова книга" й собі каже: "ми коровичі: скіфи, анти, руси, бурси й сурожді" (дощечка 7 г). Найраніші назви на Рус-Рос зафіксовані саме в Криму і, на нашу думку, вони споріднені з епітетом Шіви-Рудри Вріш, "Бик". В такому разі й етнонім *русь* означає "бики", він тотожний назві *таври*, яка, імовірно, просто грецький переклад первісної назви. З чого випливає, що і сугдейці, і скіфи мусять містити в своїх назвах значення "бик". І це справді так.

Світло на сугдійців у Криму проливає етнонім *согди* з давньої Согдіани. Найдавніша форма цього етноніму в давньоперських написах – *сугуда*⁴, де су- префікс, що надає основному слову вищого ступеня якості – він наявний і в назві с-колоти, с-кіфи// с-кути. "Авеста" подає для Согдіани паралельну назву – Гава, яка й допомогла з'ясувати компонент *гуд* в етнонімі *сугуди*: він означає "бик". Тобто етнонім *сугуди* значить "могутні бики", "непереврені воїни", бо порівняння героя,

воїна, царя з биком, туром – звичайне явище в багатьох міфологіях. Шумерське *гуд*, "бик" вживається саме в значенні "богатыр", "герой". Перекладач "Махабгарати" Борис Смирнов відзначає, що в епічних текстах слова із значенням "бик" втрапили свій початковий зміст і означають лише "ватажок", "князь", "цар". Що видно й зі "Слова о полку Ігоревім", де князі порівнюються з яр-туром чи буй-туром.

Тож нинішній Судах (кримська Сугдея) мусив первісно мати форму Сугдак. Компонент *гуд*//*гут* – міститься в етнонімі скіфи (давніше *скутай*), сагудати (слов'янське плем'я, що на початку VII ст. брало участь в облозі Фессалонік), гуцули/*гут*-ул, де ул – суфікс присвійності, пор. Бобул – Бобов, Бирзул – Бирзов), досл. "бичичі", тотожне назві *русичі*, *русини*. Що підтверджується винятковою роллю худоби в житті гуцулів. Та й у самому слові "худоба" виразний компонент *худ*, тотожний *гуд*//*гут*, "бик". Цей же компонент маємо у російському *скот*, "худоба", яке споріднене з етнонімом скити (скіфи).

Таким чином, *согди*, *сугуди*, *сугдейці*, *скіфи*//*скити*, *сугадати* є семантичними двійниками племені махавріша, згаданого ще в "Рігведі" й пов'язаного із Рудрою-Шівою, що мав ім'я Вріша (мовою хінді *vrish*). А також скіфського племені масагети. І плем'я "махавріша", і плем'я "масагети" мають однакове значення "великі бики" – останнє в іранській передачі. Значення "могутній бик" має і герой іранського епосу Рустам, пов'язаний з напівлегендарною бактрійською династією кеянідів, і його індійський двійник Врішотам, і Будда, що мав ім'я Готам//Гаутам, "Досконалий Бик".

Основа *vrish* та її різновид *варш*, окрім поняття "бик", означає ще й "дощ". Водночас ця основа, окрім значення "іти дощеві", ще означає "осипати дарами". Тобто сама ця основа пов'язується з родючістю, достатком. Недарма ідол Влеса//Велеса стояв не на Горі, поряд із Мокошею, а на Подолі, на березі Почайни.

Прямі й опосередковані сліди, пов'язані з Рудрою-Шівою-Родом, особливо виразні й численні на Черкащині, Київщині та Чернігівщині, саме там, де найбільше відбілося в назвах Діва-Деві. Насамперед це Родень – літописне місто в гирлі Росо біля Канева. Потім Трипілля, значення тотожне Тріпури з ведійських міфів і сучасному індійському штатові Тріпура. Тріпура-Тримісто – місто асурів, первісних богів. Їх матір'ю була Дану, тотожна нашій Дані, що теж пов'язана з водною стихією; імена їхні відбилися в назвах українських річок Дінець, Дунай, Дністер, Дніпро. Тріпуру-Тримісто зруйнував саме Шіва-Рудра через несправедне життя городян.

Це і Тараща, а Тріпуру-Тримісто звали троє синів асура Таракі. Крім того, Тарою, тобто Зіркою, звали дружину божественного мудреця Брихаспати-Дгіра. Її викрав собі в дружини Мі-

сяць, а похід за її визволення очолив саме Шіва-Рудра. Показово, що ім'я верховного жіночого божества в аккадській міфології – Іштар, уособлення планети Венери, богині родючості, кохання і війни, теж означає "Зірка" (пор. тадж. "сітор", хінді "сітара", англ. "star" тощо). Її день, як і Мокоші, п'ятниця. Крім того, Іштар пов'язується з Гільгамешем, сліди якого простежуються на Україні.

Особливість "Рігведи" та, що боги в ній часто оспівуються парами. Рудра виступає в парі з Місяцем, а Місяць на санскриті – Чандра. У Миронівському районі на Київщині є річка й село Шандра. Річка Шандра ще називається Руда або Шевелиха, що теж може стосуватися Рудри-Шіви – Рода. Бо ім'я Рудри-Рода пов'язується із значенням "рудий", "червоний": скажімо, "Рігведа" означає Рудру "рудим биком" або "червоним вепрем небес". Та й іконографічно Рудра-Шіва зображається з місяцем на чолі.

У Пенджабі є річка Чандрабага, що має компонент із значенням "Місяць". Другий компонент, бгаг – перегукується з нашим Буг, Бог. Інша пенджабська річка, Шатадру, значеннєво тотожна нашому Стоходові. Сам же Пенджаб має з Україною давні зв'язки: він, зокрема, згадується у "Велесовій книзі", а давні індійські джерела називають його Араттою. У Пенджабі й досі є свої "запорожці", які проводять спартанське життя, не одружуються, знають лише військову справу і носять жовто-блакитне вбрання. У Пенджабі було записано "Рігведу", деякі міфи якої творилися на землі України, в межиріччі Дніпра й Південного Бугу.

Назв із компонентом Шандр чимало в Україні: р. Шандрога, притока Збручу, р. Шандроголова – притока Сіверського Дінця і с. Шандроголове в Донецькій області, потоки Шандрівський і Шандріяшк у водозборі Дунаю та Шандровець у водозборі Дністра.⁵ Цей компонент відбився і в українських прізвищах Шандра, Шандрук, Шандрюк, Шандровський.

Оскільки до Рудри-Шіви причетний і бог смерті Яма, теж згадуваний у "Велесовій книзі", то сюди ж лягає назва Ямпіль (пор. інд. Ямапур, "Місто Ями"). Халеп'я перегукується з Хараллою (зараз у Пакистані), яка означила не менш знамениту, ніж трипільська, харалпську культуру; обом культурам властиве поклоніння Священному Бикові. Причому українська та індійська пари Трипілья-Халеп'я та Тріпура-Харалпа мають і свого близькосхідного двійника: Тріполі-Алеппо (Халеб).

Дівоча гора в Сахнівці мала на вершині три хрести, а Шіва-Рудра з усіх індійських божеств найбільше пов'язаний із числом "3": він народжував і володар трьох світів, у нього три матері, троє очей, він входить до трійці богів, знищив Тріпуру-Тримісто, тримає тризуб – символ влади над трьома світами, в якому уособлює середнє вістря, тоді як праве належить творцеві світу Брахмі, а ліве – захисникові світу Вішну, ім'я якого відбилося в назві Вишнопіль у Тальнівському районі на Черкащині.

За "Реестром" 1649 року в Черкаському полку служили козак Вацько та Артюх Шіваненки (пор. Шіву і його дружину Шівані). У Корсунському полку був козак Тиміш Моружченко⁶, з прізвищем якого співвідноситься Муруган – син Шіви-Рудри й бог війни (пор. укр. прізвище Моруга). Інше ім'я Моруги – Сканди або Картікея. Зброєю Сканди був спис із тризубцем на вістрі. Міф мовить, що Сканду-Картікею виховали дружини сімох мудреців. Одним із цих мудреців був Васіштха, нащадки якого носили пасмо волосся на виголеній голові. Сім Мудреців – це Велика Ведмедиця, а Картікея – сузір'я Плеяд, українською – Волосохар. У цій назві виразний зв'язок із Велесом//Волосом. Компонент жар тотожний епітетові Джвар Шіви-Рудри, він означає власність насилати на людей різні недуги, зокрема, пропасницю, жар (інд. джвар). Тобто маємо виразну астральну символіку: Тара – Зірка, Чандра – Місяць, Саптарші (Сім Мудреців) – Велика Ведмедиця. Додамо, що Чандра – Місяць, коли викрадену ним

Тару – Зірку було повернуто законному чоловікові, одружився з 27 дочками Дакші, сина Брахми, які уособлюють 27 сузір'їв місячного неба. А найулюбленішою його дружиною із них стала Рохіні – сузір'я Тельця.

Рудра й Індра гуртом визволяли Тару. А один рігведійський міф мовить, що демонічне плем'я паніїв вкрало в Індри його корів і сховало в далеких краях за річкою Раса (мовою хінді – Рас). Річку Рас, зважаючи на рясний "індійський" пласт у цьому ареалі, природно співвіднести з назвою Рось; вона може бути споріднена з санскритським *vriṣh*, "бик", яке, у свою чергу, може втрачати початкове "в" і придбати форми *riṣh*, *rṣh*, як у нас ім'я Владимир може мати форму Ладимир, а Владислав – Ладислав. Найдавніші фіксації назв Рось подають форми Рьш, Рша. Тобто й назва Рось має значення "Бик", а в шарах трипілької культури на Росі знайдено глиняну модель храму, прикрашену бичачими рогами. Крім того, Роська, притока Росі, має і другу назву – Самець.⁷

Відлуння рігведійського міфу по паніїв, які вкрали в Індри корів, вгадується у назві Панікарча біля Ржищева; та й сама назва Ржищів може стосуватися того, що ми казали про Рось. "Рігведа" змальовує паніїв багатіями і скнарами, тож назва Панікарча може пов'язуватися з санскритським панікар, "купец", "торговець". Таке ім'я мав козак Панікар Шемитенко з Канівського полку, прізвище Панікар побутує в Хоролі, а прізвище Панікарський – у Києві. Історію ж Індії свого часу я вивчав за підручником індійця Панікара.

Можна гадати, що сліди Шіви-Рудри простежуються і в легендах про походження Києва, особливо у вірменській легенді, яку дедалі певніше співставляють з літописною легендою про Кия, Щека та Хорива. Вірменська легенда каже, що батьками трьох братів були індійські князі Деметр і Гісане. Як з'ясувалося, це не князі, а божества, один з яких Мітра (Дгімітра, "Мудрий Мітра", що з нього утворилося й наше Дмитро), а другий, певно, Шіва-Рудра, оскільки він мав ім'я Ішана, "Владика", співзвучне імені Гісане. Крім того, вірменська легенда мовить про Гісане як про косатого бога, а в індійських текстах Рудра має сплутане волосся. Античні ж автори змальовують Діоніса довгобородим і довгокосим.

Культові рога тої худоби виразний у трипільській культурі. Посуд трипільці робили з вушками, схожими на роги, чотири ніжки нагадували вим'я. На посуді зображалися бики в запрягу. Костяна пластинка у вигляді бичачої голови містила пунктирне зображення Матері-богині, яка сама часто зображалася з рогами. Роги – дуже частий сюжет у трипільській образотворчості, про що свідчать роги-букрапії: наліпи на посуді, ручки ложок і черпачків у вигляді рогів. Роги бачимо на спинках кріселець, де сидить Богиня-Мати. Трипільці закопували під долівкою черепи з рогами биків та корів, або просто тримали їх у хаті на почесному місці. Весільний коровай теж рогатий.

Таким чином, численні факти свідчать, що поклоніння бикові й корові посідало надзвичайно важливе місце в уявленнях та віруваннях наших предків. І природно припустити, що ці уявлення почали зароджуватися і відбиватися в термінах, топонімах, гідронімах, теонімах та антропонімах тоді, коли зодіак очолювало сузір'я Тельця, тобто в період 4440 – 1740 рр. до н. е.

¹Трубачев О. Н. Индоарика в Северном Прычорноморье//Вопросы языкознания. – 1981. – № 2. – С. 8.

²Бонгард-Левин Г. М., Ильин Г. Ф. Индия в древности. – М., 1985. С. 374-375.

³Геродот. Історії. – К., 1993. – С. 205 (IV 108).

⁴Основы иранского языкознания: среднеиранские языки. – М., 1981. – С. 347.

⁵Словник гідронімів України. – К., 1979. – С. 617-618.

⁶Реестр усього війська запорозького. – К., 1994. – С. 94, 163, – Ч. 1.

⁷Словник гідронімів... – С. 475.

Олександр ЛОТОЦЬКИЙ

СХІД І ЗАХІД У ПРОБЛЕМІ
УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Олександр Лотоцький (1870 – 1939) – визначний громадський і політичний діяч, письменник, науковець, дійсний член НТШ у Львові. Народився у священничій родині на Поділлі, закінчив Київську духовну академію (1895). Належав до київської “Старої громади”. З 1900 по 1917 працював у Петербурзі. З вересня 1917 – генеральний писар у Генеральному секретаріаті Української Центральної Ради, у 1918 – державний контролер, міністр віросповідань в уряді УНР, у 1919 – повноважний посол УНР у Туреччині. Один з ініціаторів відновлення Української автокефальної церкви (УАПЦ). 1919 емігрував до Відня, потім до Праги, де працював професором церковного права в Українському вільному університеті. З 1929 по 1939 працює професором православної теології у Варшавському університеті, засновник і директор Українського наукового інституту у Варшаві (1930 – 1938). Під науковим і практичним керівництвом О. Лотоцького у Варшаві (в 1934 – 1939 р. р.) здійснено 16-томне *Повне видання творів Т. Шевченка*. О. Лотоцький до смерті лишився одним із моральних авторитетів еміграції УНР. Головні праці О. Лотоцького присвячені історії українського духовного життя. Цінним джерелом з історії культурно-громадського життя України є тритомник його спогадів *“Сторінки минулого”* (1932 – 1934). Пропонуємо увазі наших читачів працю О. Лотоцького *“Схід і Захід у проблемі української культури”*, яка не втратила своєї актуальності до нині.

Вже із свого географічного положення на межі двох світів – західного, європейського, та східного, що містить у собі, в більшій чи меншій мірі, риси азійської культури, – Україна вступила в різні відносини з цим своїм територіальним оточенням. З перехрещування цих відносин повстає в нас спорадично питання приналежності до цього чи того світу культури та, в залежності од того, переважного користування з цих чи тих джерел.

Проблему цю само життя не раз ставило перед українською нацією. Вперше така проблема, в часах історичних, стала перед тисячею літ, коли доводилося вирішати питання релігійної приналежності. Найзначнішою складовою частиною культури в той час, як і в дальші століття середньовіччя, була – релігія. З погляду релігійного культура Європи була культурою християнською, і цим вона одмежовувалась од східного азійського світу – культури ісламу. Дилему: Європа, чи Азія – вирішило в нас прийняття християнства, яке сполучило український народ із народами Заходу на ґрунті християнської культури. З релігійно-церковного погляду Україна належала до грецького сходу, що творив візантійський варіант європейської культури. В часі, коли вирішувалася справа охрищення Руси, ще не було того формального розриву між християнським Сходом і Заходом, який утворився вже пізніше – давні традиції, що випливали з сусідських, мирних чи ворожих, відносин, а й реальні інтереси політичні та економічні поставили Україну в ближчий – церковний, а з цим і культурний – контакт із Візантією. Але ще й за доби дохристиянської княгиня Ольга Мудра звертала свій зір однаково і на Схід, і на Захід, а внук її Володимир, як це можна бачити з легенд, що оточують подію охрищення, дуже розважливо вирішив, із якого саме джерела прийняти віру. Тим більш за християнської доби – за часів Володимира, Ярослава та їх наступників – існував як-найближчий контакт поміж тодішнім українським Сходом та чужоплеменним Заходом Європи, між двома географічними, а не культурними, як пізніше, за московського часу, частинами тої самої Європи; од самих початків свого державного існування Україна-Русь була східною частиною тої самої Європи, яку на Заході залюднювали народи романсько-германської раси. Через тісні політичні та культурні зв'язки із Візантією, яка грає велику позитивну роль у справі нашого культурного розвитку, так само тісно додержуються зв'язки і з західно-європейським світом. Основи державності на Україні закладають люди Заходу – варяги. Побут одбивав риси західно-європейського життя. Українські князі були в постійних зносинах із європейськими монархами – і особистих (женили своїх синів із чужоземками чи оддавали своїх дочок за чужоземців), і політичних (політичні умови й союзи). Так само поводитись і бояри. Освідчені люди того часу знали по кілька європейських мов.

У містах київської держави бували торгові компанії західно-європейських купців, – Київ провадить торгівлю аж із далеким навіть Реґенсбург'ом. Таким чином за старої доби української державності зв'язки з європейським світом були досить тісні та широкі.

З утратою самостійної державності життя України ще в більшій мірі спрямоване було на захід. У литовсько-польську добу нашої історії Україні довелось безпосередньо не лише зіткнутися із західним світом, але й ближче увійти в його культурні та громадські інтереси, навіть безпосередньо вступити в боротьбу з усіма його чинниками, що намагались зламати певні духові традиції українського народу. Та боротьба відбувалася в ділянці власне релігійній, але релігія в тодішніх умовах життя європейської громади виявляла глибокий вплив на всі сторони того життя; тим-то конфлікт релігійний переносив боротьбу у сфері політичну і громадську, а найбільше позначився він у сфері культури, зокрема – в ділянці освіти.

Засадниче питання, що стало перед українським громадянством у його конфлікті з релігійними конфесіями Заходу, – питання про засоби боротьби. Українське суспільство конче мало вирішити, чи консервуватися йому на самих засадах візантійської культури, нехтуючи матеріальну й формальну сторону західно-європейської освіти, чи, навпаки, широко вжити всіх засобів європейського знання.

У конфлікті між Сходом і Заходом перевага внутрішніх сил показалася в нас не по стороні східній. По цій останній стороні була сила традиції, але вона вже надто застаріла, так би мовити, деґенерувала. Для тих актуальних завдань, що стояли перед тодішньою українською громадою, консервативні її елементи озброювалися самими старими засобами боротьби, кликали своїх сучасників назад – до традиційних мов, слов'янські та грецької, до самовистачального авторитету святоотецьких творів, нехтуючи засоби тогочасної європейської науки. Проти західної науки, хоч би й схоластичної, ті кола православних, серед яких перед вів у нас московський емігрант Артемій, могли протиставити хіба що “чистоту ума”, що полягає в виконуванні Христових заповідей, а не – “чоловічеські науки”; джерелам західної науки протиставили церковні книги, як повне джерело всього знання, – не лише релігійного. Світогляд цієї категорії тодішньої української громади дуже яскраво виявлений у творах талановитого письменника, дуже релігійного й патріотичного, але разом з тим і обкуррантного ченця Івана Вишенського. Твори його – багатий документ для зрозуміння психології тодішніх гарячих оборонців віри й народності, що змагались врятувати їх не шляхом розвитку внутрішніх церковно-національних сил, а лише самим консервуванням

того, що склалося віками та повинно було залишатися непорушним, – аби лише земляки їх "благочестіє задержали і християнство своєї віри не стратили". З цього погляду Іван Вишенський дає ради щодо виховання дітей "по простоті нашого благочестія віри", що зводяться до виучування октоїха, євангелія, притч Соломонових, Книги Премудрости, Еклезіяста. Іван Вишенський, що так густо сформулював настрої досить широких кіл тодішнього громадянства, не був єдиним представником цих старовірських течій. І пізніше київські "невчені попи і козаки" так само агітували проти заснованої митр. Петром Могилою латинської школи. Проти шкільної реформи повстало київське Богоявленське Братство, що об'єднувало у своїй складі значну частину київського населення, шляхти, духовенства й міщан; до київського братства вписане було й усе "військово запорозьке" – козацтво.

Здорове національне чуття цих широких кол нації спонукало їх стати в оборону національних інтересів, необхідність просвіти вони добре розуміли, – але з якого джерела було взяти просвітні засоби для тієї оборони? Мимохіть думка зверталася до грецького Сходу, звідки прийшло християнство й освіта, де зберігалися по різних культурних сховищах великі цінності давнього часу. Але старі культурні засоби грецького Сходу вже не відповідали новим вимогам життя. Самі греки не мали вже самостійної науки, вони користувалися науковими засобами Заходу. Ті відомі греки, що стали на чолі тодішніх шкіл (Кирило Лукарис, Никифор, Арсеній Еласонський) самі вчилися в західних школах, де викладовою мовою була – латина. Таксамо південно-слов'янський світ, що довгий час був для нас джерелом письменства і просвіти, сам зубожів духово під ярмом турецьких завойовників та під чужинецькою грецькою пресією, що винищувала основи своєрідної, національної культури.

Ще менше могла дати Україні – Московщина. Два світи – український та московський – такі були між собою чужі ідеологічно й навіть психологічно, що не було в них ґрунту для духової співпраці. Через дуже низький рівень освіти Московщина не лише не могла культурної допомоги дати, але й сама такої допомоги потребувала. Не кажучи вже про раніший час, століття XV – XVII були тут надто темною плямою у справі освіти. Шкіл не було. Друкарі "презельнаго ради озлобленія от многих начальник и священноначальник и учитель" мусіли втікати на Україну. Люди, що мали репутацію вчених, "азбуке едва умели". В тогочасних грамотах читаємо завваги, що князі та боярські діти тому не давали своїх підписів, що "грамоте не умеють". Верхи столичного духовенства "божественная писанія точію по черному проходили". Про нижче духовенство, тим більш про простий народ, нема що й казати. Один письменник давнього часу оповідає, що його сучасники говорили: "не чти много гниг, да не в ересь впадеши", і коли хто божеволів, то про нього казали: "зашолся ест в книгах". Через такий стан освіти не могло бути й мови, щоб Московщина могла в якійсь мірі стати джерелом освіти для України.

Не маючи сторонньої допомоги від православного світу, українська громада бачила порятунок у самодіяльності та самоорганізації на традиціях своєї старовини без нетерпимих крайностей Івана Вишенського та його прихильників. Об'єднана у братські союзи, вона поновляє та посилює традиційні програми й методи шкільної науки в грецько-слов'янських школах, щоб виховати там діячів на полі освіти й письменства. Львівські братчики ставлять собі цілком ясне завдання: "школу наук християнских, грецких і словенских, дітем вашим всім посполите фундовати, іх би, піючи в чужих студницах води наук иноязыческих, віри своєю не отпадали, зачим праве (вповні) і всенародноє згиненіє барзо близько ходит". І справді, густою сіткою вкривають Україну братські школи старого традиційного типу, підносять церковно-національну свідомість та посилюють практично енергію церковної громади в обороні віри й нації. Братські школи XVI – XVII ст. стають красномовним свідком великих скарбів тої самодіяльної енергії.

Конечність зв'язку з освітніми джерелами грецького Сходу твердо держалася у свідомості українського громадянства, бо той зв'язок мав свої джерельні основи у східній формі нашого християнства. Ще ранні наші полемісти висовували значіння грецької культури, яка значною складовою частиною увійшла в нашу на-

ціональну культуру і тому природно придавалася до того, щоб її в нас далі додержувати та використовувати. Думка про необхідність користуватися із східних джерел культури, що мала свої основи у старовині клясичній, на Україні не переривалася.

Але показалося, що в обставинах українського життя не досить уже самих тих джерел. Життя так ускладнилося новими потребами, що треба було збільшити дотеперішній асортимент культурних засобів. Зокрема стало ясно, що школи традиційного греко-слов'янського типу не можуть самі задовольнити складних потреб часу. Вони добре служили для розвитку внутрішньої сили самосвідомости в самій православній церковній громаді, але зовсім не могли дати зброї для боротьби на зовні з противниками, що були озброєні засобами тодішньої європейської науки. Без такого органу тодішньої культури, як латинська мова, годі було, як казав один із тогочасних письменників Герасим Смотрицький, "плохому і голому за збройного рицера воювати, а простаку неученому за мудрого оратора одповідати". Стало ясно, що без води із "чужих студниць" не обійтися. Живі елементи української громади прийшли до висліду, що єдиний спосіб урятувати віру та національність це – озброїтися тими самими науковими засобами, якими користувалися їх противники, і на тому самому полі, на якому працювали вони, – на полі освіти.

Старосвітські течії все більш розходилися з вимогами життя. Погляди Вишенського ставали анахронізмом, – умови життя склалися не на користь його напрямку. Освіту з чужих джерел оцінюють не як складання зброї перед противником, а навпаки – як найслухніший засіб та зброю для боротьби з ним. Висловлюють (у "Палінодії" Зах. Копистенського) надзвичайно тверезу на тодішні обставини думку, що самі основи людської освіти скрізь однакові, що латинська культура це – лише трансформація попередньої грецької культури, що користуватися сучасною латинською школою це – лише використовувати поза нинішньою формою старі основи клясичної культури. Так живіші елементи українського громадянства приходили до думки не зраджуватися самою формою чужої культури, а, з огляду на велику національну потребу, прийняти ту зовнішню форму, щоб засвоїти собі в ній європейські засоби самооборони. В тодішньому письменстві знаходимо й обґрунтовану ідеологію тих поступових течій української громади, що в основу своєї діяльності, в оборону Церкви й нації поклали передусім культурно-просвітні засоби.

Всупереч Іванові Вишенському, автор "Перестороги" за головну зброю в обороні віри й національності вважає освіту. Задумуючись над долею України, головну причину політичного та громадського занепаду він бачить у недостатці школи і взагалі освіти. Твір цей цінний, як показник поглядів поступової частини тодішньої (на переломі XVI – XVII ст.) української громади на ролі школи й освіти. До різкості яскравий із цього погляду той висновок автора, що без освіти не могли встояти й такі культурні надбання, як церкви, монастирі, навіть самі книги: все це занепало без найпевнішої основи національного життя – народньої освіти. Пізніше, р. 1635., вже за існування реформованої школи, інший український письменник, автор Exegesis-a, Сильвестер Косов, до цих теоретичних засад додає і практичні аргументи. На питання, на що потрібні латинські школи для українського народу, автор сам відповідає:

"Передусім на те, щоб бідної нашої Руси не називали "дурною Руссю". Учїться, каже обмовець, по-грецькому, а не по-латинському. Правда, добра рада, але вона корисна у Греції, а не в Польщі, де латинська мова має великий ужиток. Поїде бідолаха українець до трибуналу, на сейм, на сеймик, до ґроду, до земства, – "bez łaciny płaci winy"; ні судді, ні адвоката, ні розуму, ні посла; а тільки як ворона, витріщивши очі, придивляється то до цього, то до того. Не треба заохочувати нас до науки грецької мови: ми дбаємо та дбатимемо про це й поруч із наукою латинської мови так, що, дасть Бог, вона буде в нас для церковного вжитку, а латина – для публічних справ. Не згадуємо про диспути, – не багато надиспутував би в Польщі по-грецькому. На що, каже наклепник, Україні вчитися латини, – хай учаться її в римлян. Гарна мені жовна та ще з носиком: радиш нам ходити по світу за хлібом, коли ми маємо його дома. Годувалися ми ним

давніше по Інгольштадтах, Олумунцях, а тепер, із ласки Божої, й самі маємо його досить та й іншим робимо прислугу".

Отже засада озброїтися європейськими засобами освіти взяла гору у світогляді тодішнього громадянства. Тепер уже вагу мала не сама засада, а – способи використати чужі джерела освіти. Щоб запобігти науці в латинських школах, які збивали учнів на шлях латинства, треба було завести в себе те саме, що було в тих школах та треба було довести до себе всіх, хто прагнув науки. Утворення Могиллянських шкіл і було фактом, де найяскравіше виявилася перемога поступової течії серед тодішньої громади у справі освіти. Факт цей був переломовим моментом в історії освіти на Україні, і значіння його відбилося на дальших інтересах української нації великими наслідками.

Православна у своїй цілі Могиллянська школа прибрала зовнішню форму, устрій латинсько-польських шкіл і з цього погляду не різнилася од інших колегій Речі Посполитої. Особливу увагу вона звертала на виучування латинської мови, що мала взагалі значіння мови наукової. Крім того, в колегії вчили мови грецької, слов'янської та польської, останньої – як мови державної та найбільш уживаної в межах польської держави. (Гірше було з рідною мовою українських вихованців колегій. Перед українською школою лежало завдання виплекати й удосконалити цю мову, поставивши її на значіння культурної зброї. Але, маючи на увазі головню полемічні завдання та те, що противники оперували мовами латинською й польською, Могиллянська школа менше уваги звертала на народню мову й не плекала її в міру дійсної національної потреби. Замість розвивати національну стихію мови, Могиллянська наука заходила механічно використати тодішню канцелярську "руську" мову, що була умовною амальгамою кількох мов із основою, головню українсько-білоруською).

Завдяки латинській та польській мовам, що їх культивувала Могиллянська школа, ця школа служила посередницею в перенесенні наукових і взагалі культурних засобів із Заходу та з Польщі на Україну. Ця роль Могиллянської школи, роля посередника культури між західно-європейським та українським світом, безперечна. Але в науковій літературі повстала широка полеміка власне про міру самостійної участі київської школи в перетравлюванні основ західної культури та у приспособовуванні їх до потреб української нації й Церкви. Польський історик А. Яблоновський обмежує значіння Могиллянської школи самою лише її посередницькою роллю; інші учені – М. Сумцов, П. Житецький, Ф. Тітов, М. Петров – надають тій ролі в більшій чи меншій мірі і самостійний характер. Кореґуючи ці погляди, треба визнати, що із західної Європи та Польщі українська школа взяла формальні засоби культури й цивілізації – основи шкільної системи, склад і формальний зміст шкільних наук – і цим давала до рук своїм вихованцям ключ до західно-європейської думки й освіти. Ця запозика чужих форм відповідала тодішнім умовам конфесійної боротьби на Україні й була до тих потреб приспособлена. Католицька сторона сильна була засобами схоластичної шкільної науки, тимто й ту схоластику перенесено й до української школи, як слушне знаряддя конфесійної боротьби.

Доконана митр. Петром Могилою освітня реформа, конче в тих умовах необхідна, мала проте не лише позитивні, але й негативні наслідки для української нації. Засвоївши собі науку, що повстала в часі католицької реакції та була її слухним знаряддям, українська школа не зазнала вільного подуву європейського гуманізму та раціональних течій реформації. Нові ідеї доходили на Україну поза Могиллянською школою та власне ще до її утворення.

Природним наслідком схоластичності Могиллянської школи була й деяка віддаленість її од живих потреб народнього життя. Само собою, не можна тодішніх обставин міряти сьогочасною міркою. Але не можна випускати з уваги того факту, що з кінцем XVI. та з початком XVII ст. наука й література були в нас у досить тісному звязку з народнім життям, виходили з нього, ним живилися та "виявляли переважно інтереси народу в усій його конфесійній цілності та в сукупності всіх його станів" (М. Сумцов). Могиллянська школа повернула з цього напрямку на шлях схоластичної абстракції. Їй припадало на далі – розвивати саму формальну

сторону науки під тиском церковного авторитету. Це придушувало прояв власної живої думки, наукової творчости й ховало в собі велику небезпеку з того погляду, що формальний напрям наукової думки міг в однаковій мірі служити для оправдання всіх змагань – без огляду на потреби нації й Церкви. Схоластична наука, не звязана з реальним життям українського народу, одривала вихованців Могиллянської школи од рідного та й взагалі всякого народу, од його живих традицій та пекучих змагань. Національної інтелігенції ця школа не виховувала. Безнародня схоластична наука значно тратила у своїй цінності для церкви й нації та в деякій мірі була, як казав П. Куліш, водою на чужий млин. Колишні могилянські школярі, виховані в індиферентності до народньо-національних змагань, дуже легко переходили з однієї конфесійної й національної сторони на другу сторону, навіть без особливих вагань. Коли пізніш треба було установити засади нових відносин у тих умовах, що настали після державного союзу України з Московщиною, брак громадянської й національної свідомости повів природно до поневолення однакою і Церкви і нації. Серед діячів церковного й політичного поневолення бачимо дуже багато вихованців Могиллянської школи. Це давало підстави деяким історикам до дуже тяжкої оцінки вартости Могиллянської школи. Проф. М. Грушевський прикро констатує, "що з становища національного українського Могиллянська доба, що уважалася свого часу й до деякої міри й тепер уважається апогеєм відродження православної церкви України й Білоруси, поза чисто церковними конфесійними інтересами має досить сумнівну вартість".

Ця сувора критика, здебільша, щодо фактичної сторони справедлива, має ту головну хибу, що не завше послідовно виводить факти од їх дійсної причини. Школа не лише творить і діє, а й сама відчуває вплив чинників зовнішніх. Таким впливовим чинником для київської школи був політичний та соціальний уклад тих держав, у складі яких вона була. Станово-шляхецький устрій Польщі та Росії не міг не впливати на школу, на напрям шкільної освіти. Проте, хоч би як суворо критикувати негативні під тими впливами наслідки Могиллянської школи, все ж треба визнати, що без реформи, без засвоєння тодішніх чинних засобів науково-літературної акції українські національні перспективи виглядали б значно сумніше, ніж це по Могиллянській реформі сталося в дійсності. Могиллянська школа була школою всестановою, що з'єднувала ті елементи нації, які пізніше російський уряд так настирливо змагався розкласти, і в цьому полягає її деяка позитивна роль. Ті численні кадри спудеїв, що вчилися в київській академії (а на початку XVIII ст. їх було до 2000 одночасно), розходячись потому по Україні, впливаючись у саму гущу національного життя, тратили чужинецький наплив школи, приносячи в маси самі здобутки шкільної освіти. Ті сотні народних шкіл, навіть уже у другій половині XVIII ст., які налічує на Україні Румянцівський перепис, могли існувати, лише живлячись із джерела київської академії, що випускала нечисленну кількість бакалярів-учителів цих шкіл. Бакалярі ті були творцями широко розповсюджених у народі віршів, історичних дум, драматичних народніх п'єс. Сама шкільна драма приймає нарешті національно-патріотичний характер. Навіть клясична традиція Могиллянської школи нарешті одяглася в національну форму. Котляревський, вихованець духовної школи, взяв клясичну тему, одуховивши її знанням рідного краю й народу. Отже хоч у своїх новітніх, незвиклих у нас, формах Могиллянська школа виглядала в деякій мірі чужотвором, то це був необхідний ступінь історичної еволюції, необхідне засвоєння тих форм та ідей, яких вимагали нові умови в сфері науки й літератури. Цією кінцевою необхідністю, істотними інтересами духовного життя нашого народу виправдуються й ті деякі криві стежки, якими пішла освіта Могиллянської школи.

З цього, як нам здається, об'єктивного аспекту і треба оцінювати роль і значення Могиллянської школи в історії освіти на Україні. Ставши твердою, в тодішніх умовах, науковою підставою для української нації, Могиллянська школа довершила те, що розпочала ще традиційна грецько-слов'янська школа. Ця остання, розкриваючи внутрішні духовні скарби з традиційних національних джерел українського народу, розвиваючи свідомість української громади, інтенсифікувала її сили на внутрішній роботі в лоні і

нації і Церкви. Могілянська школа переносила енергію тої свідомості назовні – на боротьбу із зовнішніми чинниками. Ці два моменти духової національної акції тісно й нероздільно між собою зв'язані. Послідовна участь цих двох типів української школи в національному житті України й дала тому життю відпорну силу.

Освітня проблема стояла на хибному шляху не в самій тільки Могілянській школі, а в усіх тодішніх школах Європи, і не можна до них ставити вимог із погляду сьогочасної педагогії. Хоч і не вирішивши усіх проблем, Могілянська школа прислужилася нації головню тим, що дала їй якісь, бодай схоластичні й застарілі, та все ж раціональні, європейські засади освіти, сполучила своїх вихованців із культурним європейським світом і дала їм можливість використати всі засоби європейської культури. Вихованці Могілянської школи без найменших труднощів могли з цього широкого джерела пити, вибираючи з нього все потрібне на власний смак та на власну владу. І дійсно, поруч, н. пр., із просякнутим схоластиком католицьких шкіл Стефаном Яворським бачимо не менш просякнутаго духом протестантської школи Теофана Прокоповича. Всі ті представники Могілянської школи, хоч як вони різняться характером своєї освіти та методами своєї літературно-наукової діяльності, мають між собою спільне, що вони – справжні європейці, представники європейської освіти.

Позитивна культурно-національна роль Могілянської європейської школи особливо виявилася, коли Україна ввійшла у ближчі політичні та культурні взаємини з Московщиною та знову на історичному овиді сходу Європи повстала в новому вигляді стара проблема культурної орієнтації – на Схід, чи на Захід. Через укритий угорі низький стан на Московщині освіти не було можливості не тільки для розвитку тут внутрішніх, бодай найбільш необхідних, засобів просвіти, але й для того, щоб ті засоби просякали десь із боку, з тогочасного культурного світу, що його з засади вважали за єретичний. З заснуванням держави в Суздалі, із з'осередженням життя на Сході, зв'язки з Заходом майже припинилися, а вже в московській добі життя тут формувалося під виразно азійсько-татарськими впливами. Більш ніж двісті літ отатарщення – це час одриву од Заходу, мертвотний застій культури. Експансія Московщини, не лише територіяльна, але й духовна, цілий час спрямована була на Схід – не тільки на крайній схід Європи, але, і головню, до Азії, аж до крайніх границь її, де з свого обмеженого духового запасу, раніш запозиченого од київської Русі, треба було лише оддавати, приймаючи натомість до свого духового складу елементи азійського типу і з погляду етнічного, і культурного. Тимто це було природне явище, що там негатиивно ставились до всього, що проходило іззовні, навіть нарешті з православного Сходу, а тим більш – із католицького Заходу. У світогляді московської людини весь світ поділявся на дві частини, між якими була – непрохідна безодня. Коли духово зв'язані з Заходом українці радили й помагали тут заводити школи на зразок західний, читати й друкувати книги, що виходили поза обрядовий тільки зміст та торкалися справ, які цікавили людей західної культури, то повстала різка боротьба проти західних впливів і передусім проти українців, як піонерів західної культури на московському ґрунті.

В московсько-українському культурному конфлікті зіткнулися два світи, що їх у тогочасній термінології означали як грецький та латинський, а насправді це була боротьба двох культур – східно-азійської та західно-європейської. До цього без сумніву домішувався елемент національного антагонізму, що розвивається протягом історичного життя двох сусідніх націй. Українця на Московщині називали "іноземець", "черкашенін", "білорусець", "літвін", "польської породи" і т. п., – в кожному разі це були тут – чужинці, люди не лише іншої держави, але й іншої нації, тому за тодішнім московським світоглядом люде чужі, неправославні, ворожі. Тому викликало спротив усе, що виходило від українців – без огляду, чи воно добре, чи зле, просто – з темної ненависти до всього нового. Протестували, н. пр., проти живої проповіді, коли її виголошували не з книжки, а од себе: "Заводите вы, ханжи ересь новую, людей в церкви учите, а мы людей прежь сего в церкви не учили. Беса де вы имеете в себе и все ханжи".

Московське громадянство взагалі ставилось до європейської науки, представниками якої на Московщині були українці, з виразною неприхильністю. Тому за державного співжиття України з Московщиною, повставала загрозлива небезпека для всього культурного надбання, що витворилося протягом віків на Україні. Та почасті врятувала справу реформа Петра I. Цей цар, реформуючи орієнтальну Московщину на зразок європейський, зрозумів правдивий характер тодішньої української освіти та у своїх реформаційних планах широко використав сили вихованців Могілянської школи. Трудно зрахувати та навіть уявити собі, який великий занепад у ділянці культури спіткав би був Україну після сполуки з темною Московщиною, коли б наша батьківщина не мала була певного й солідного запасу західно-європейської освіти. Той запас, піднісши освітній рівень Московщини, тим самим забезпечив Україну од фатального впливу московського обскурантизму, задержав до деякої міри той регрес освіти, якого зазнала народна маса українська протягом майже двох століть – до скасування кріпацтва.

Ми спинилися на тих історичних моментах, коли життя виразно ставило перед нашим народом проблему його культурної орієнтації, а саме – з кінцем X та на початках XVII і XVIII ст. Це кардинальне питання, що стає на чергу дня у важливіших, переломових добах українського життя, не втрачає актуальності й тепер. Теоретично поставити його нині течія євразійська, де серед видатніших її представників бачимо й людей українського походження. Ця умова течія, що зародилася ще в дореволюційній Росії, вирішає справу культурної орієнтації категорично, одкидаючи здобутки західно-європейської культури з огляду на визнавану цією течією цілковиту безвірність та матеріалізм Заходу, фальшивість його життєвих основ, нікчемність громадських та державних форм його життя. У своїй ідеологічній суті євразійство це – епігон давнього, старо-московського "мракобесія" XVI – XVII ст., якого не викоринила з московської психології Петрова реформа, доконана головню чужими для Московщини силами – українськими. Українському світоглядові євразійство органічно чуже вже з самих культурно-історичних традицій, і участь українських елементів у євразійській течії можна пояснити лише деякою дегенерацією української психології під довголітнім та всебічним русифікаційним впливом.

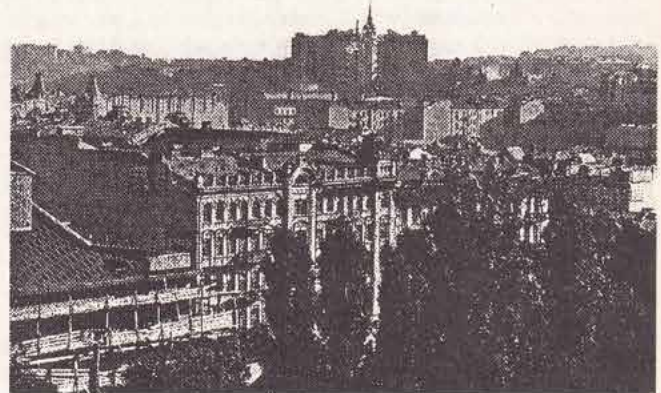
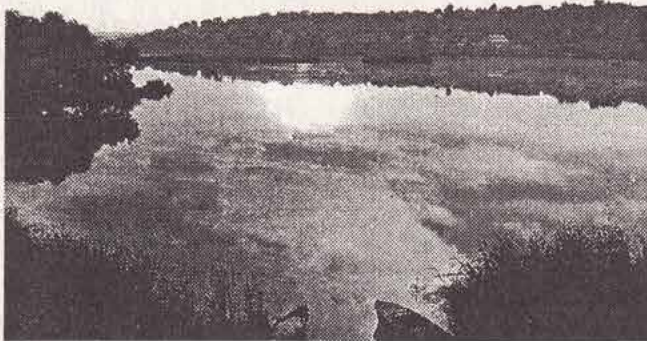
Не лише теоретично, але і в дуже активних формах повстає та сама проблема в країні комунізму – чи в гаслах "геть з Європою", чи у практичному спрямуванні народної акції не лише на схід Європи, але й до Азії. На цьому терені форми, які приймає дана проблема, дістають характер надто гострий, як це можна бачити на окремому характеристичному прикладі українського письменника на совєтській Україні – Миколи Хвильового.

Ці останні течії, яких торкаємося лише побіжно, заслуговують на спеціальніше обговорення з огляду власне на сучасну актуальність даної старої та поново висуваної проблеми, а не з причини засадичного її для нас, у даних умовах, значіння. Такого засадичного значіння це поновлення історично вже пережитого та національно перетравленого питання вже немає. В засаді свідомість нашої нації вирішила справу нашої культурної орієнтації давно й остаточно в напрямі органічної сполуки східнього та західнього елементу європейської культури. Через такий комплекс обох складових варіантів культура старої київської Русі й дальшої – історичної та сучасної – України це одна й та сама традиційна для нашої свідомості своєрідна культура, як синтез Русі-України.

На тій спадкоємній, широкій та різнобарвній, основі, можемо з тисячолітнього досвіду міркувати, забезпечений і дальший цивілізаційний розвиток нашої нації.

*Публікуємо із збереженням правопису за виданням: "Сьогочасне й минуле", ч. 11. Львів, 1939 (Вісник українознавства, видає НТШ).

УКРАЇНСЬКИЙ ЕТНОС: СТРУКТУРА ТА ХАРАКТЕР ВЗАЄМОДІЇ З ДОВКІЛЛЯМ

Євтух Володимир Борисович народився у Зарічному на Рівненщині. Закінчив 1971 року Київський університет (факультет романо-германської філології). Працюючи в Інституті історії АН України, захистив кандидатську і докторську дисертації з проблем етносоціального розвитку США і Канади. Нині – голова Державного комітету у справах національностей та міграції, керівник Відділення етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України, Президент Республіканської асоціації українознавців, редактор часопису "Українська діаспора". Автор близько 200 наукових праць, присвячених питанням розвитку етносоціальних процесів в Україні та діаспорі.

Термін "етнос" науці відомий давно. Нагадаю, що в Росії у науковій літературі він зустрічається з XIX століття. Досить інтенсивно цей термін використовується суспільствознавцями на початку XX століття. Щоправда, на територіях, які довгий час входили до складу Радянського Союзу, впродовж майже півстоліття він був вилучений із ужитку, натомість доречно й недоречно експлуатувався термін "нація" – в своєму специфічному значенні (етнополітичний організм – держава), і в такому значенні, яке мав термін "етнос". Щодо зарубіжної науки, передовсім етнологічної й етносоціологічної, то терміном "етнос", як і похідними від нього ("етнічна група", "етнічна меншина", "етнічна спільність", зрештою, "етнічність") дослідники користувалися постійно. Причому у більшості випадків фахівці усвідомлюють різницю між двома термінами – "нація" і "етнос", які відтворюють, на перший погляд, здавалося б, близькі поняття. Для багатьох зарубіжних дослідників термін "нація" пов'язаний з сукупністю (спільністю) людей, які мають свою державу; за Юліаном Бромлеєм, це – ет-

нополітичний організм (ЕПО). Значна частина спеціалістів з етнонаціональної проблематики термін "нація" вживає у розумінні "етносоціального організму" (ЕСО), який, не маючи усіх атрибутів держави, все ж існує й розвивається як специфічна форма людської спільноти великою мірою завдяки певним політичним цілям, головною із яких є прагнення побудови держави. Класичними прикладами ЕПО можуть бути Франція, Німеччина, Україна. Власне, тут реалізується відома формула Карла Дойча: "нація – це народ, який має державу", тобто український чи то французький, чи то німецький народ складають основу етнополітичного організму, їхні етніми дають назву самому ЕПО і в рамках останнього не існує інших ЕПО чи то ЕСО. До речі, наявність сепаратистських рухів у багатьох поліетнічних країнах – це ще не підстава для тверджень про те, що на їхній території існують інші етносоціальні організми (нації). Приклади останніх ми знаходимо у таких державах (ЕПО), як Росія (Башкортостан), Канада (Квебек, де сконцентрована франкоканадська спільнота) тощо.

Продуктивною, на мій погляд, у плані диференціації термінів "нація" та "етнос" є думка відомого російського етнолога Сергія Арутюнова: 1) племена, народності, нації – це форми існування етносів; 2) усі категорії етнічних спільнот є спільноти, які базуються на інформаційних зв'язках.¹ Отже, поняття "етнос" – значно об'ємніше від поняття "нація" у значенні етносоціального організму. Підтвердження цій тезі міститься зокрема в одній із останніх праць німецького етносоціолога Фрідріха Геккманна, коли він, з'ясовуючи сутність поняття "етнічна меншина" (а воно є похідним від поняття "етнос"), доводить, що поняття "національ-

на меншина" (похідне від поняття "нація") є одним із типів етнічної меншини.

З метою розмежування різних виявів існування етносу Юліан Бромлей запропонував ще один термін – "етнікос", що у перекладі з грецької означає "власний народ". Цей термін з часом почали використовувати, коли йдеться про народ у його суто етнічному значенні, тим самим проводилася різниця між такими значеннями терміну "народ", як: а) все населення тієї чи іншої країни; б) трудящі маси; в) натовп. Для етносу у вузькому його розумінні, власне етнікосу, за С.Арутюновим, головне значення має діахронна інформація, зокрема етнічна пам'ять, традиції, звичаї, тобто те, що накопичувалося (і звичайно, під впливом конкретних обставин існування етнікосу трансформувалося) впродовж тривалого періоду. Що ж до нації, а в більш вузькому значенні – етносоціального організму, то для її існування вирішальними є синхронні зв'язки, синхронна інформація. Це особливо чітко виявляється на початковому етапі формування на базі того чи іншого етносу етнополітичного організму (держави) або ж переростанні ЕСО в повнокровний ЕПО. Таку диференціацію між діахронними та синхронними зв'язками досить легко можна проілюструвати на прикладі сьогоднішньої України: для етнічного аспекту етнополітичного ренесансу українців важливим є відродження культурних традицій, звичаїв, зміцнення позицій української мови, власне, того, що існувало, але не могло повністю відтворюватися; для етатичного (від французького *état* – держава) аспекту вирішальну роль відіграють повсякденні дії і спілкування, вирішення загальних для всього населення України питань, координація дій (безумовно, з урахуванням первинних традицій, на основі яких були спроби утворити українську державу у попередній період).²

Таким чином, певною мірою з'ясувавши параметри семантики терміну "етнос", можна зупинитися на аналізі такого суспільного явища, як "український етнос". Найбільш адекватним значенням цьому феномену, на мій погляд, є значення етносу як етнікосу. Аргументи на користь вживання терміну "етнос" у його вузькому значенні стосовно українського етносу такі: 1) тим самим фіксується однозначність терміну; 2) усуваються або принаймні зводяться до мінімуму впливи політичних чинників (передовсім державних кордонів, соціальних систем) на об'єктивізацію критеріїв у визначенні належності тих чи інших індивідумів до українського етносу; 3) чіткіше визначаються параметри його взаємодії з іншими типами суто етнічних чи етносоціальних спільнот.

Отже, "етнос" у вузькому значенні слова в найбільш загальній формі може бути визначений як сукупність людей, що склалася історично і має спільні відносно стабільні особливості культури (у тому числі й мови) та психіки, а також усвідомлення своєї єдності і відмінності від інших подібних утворень.³ Серед таких "відносно стабільних особливостей культури" (або точніше етнокультури) є мова (не як суто лінгвістичний феномен, а передовсім як засіб вияву тих чи тих явищ культури), традиції, звичаї, пов'язані з повсякденним побутом та історією етносу, у певному розумінні релігія, а ще конкретніше – церква як осередок збереження тієї чи іншої етнічності; спосіб виробництва, саме того, котре вирізняє представників цього етносу з-поміж інших етносів (скажімо, випікання хліба в українців і народів Кавказу, різноманітні художні промисли, які зберігають етнічну специфіку кожного народу). Для з'ясування належності індивідуума до певного етносу не обов'язкова наявність абсолютно всіх атрибутів цього етносу,

достатньо кілька таких, які є визначальними, зокрема походження, певні риси етнічного менталітету, які найчіткіше виявляються в традиціях і звичаях, до певної міри – мова, етнічна самосвідомість та етнічна самоідентифікація. Це особливо важливо зафіксувати, коли мова йде про дисперсно розміщені етноси, а український етнос є саме таким етносом.

Визначивши основні параметри значення терміну й атрибутику (індекси) етносу, спробуємо уявити структуру українського етносу та взаємодію структурних елементів з навколишнім поліетнічним середовищем. Структуру українського етносу можна визначати за двома вирішальними факторами: 1) за характером його розміщення в сучасному світі; 2) за рівнем етнічної самосвідомості та самоідентифікації окремих його частин або ж окремих його представників. Ці два фактори пов'язані між собою, бо характер розміщення, безумовно, впливає на ступінь усвідомлення себе приналежним до етносу. Якщо ми беремо до уваги перший чинник, то український етнос складається з двох структурних елементів: перший – це ядро українського етносу, котре розміщене на території України; другий – це ті частини сукупності української людності, які перебувають в іноетнічному оточенні, на території інших етнополітичних організмів. За даними довідника "зарубіжні українці", вихідці з України та їхні нащадки мешкають нині у 38 країнах світу. Всіх їх, незалежно від характеру розселення та обставин, внаслідок яких вони там опинилися, об'єднує термін "українська діаспора" з наступною ідентифікацією за країною проживання, наприклад, "українська діаспора Канади" тощо.

Складнішою виявляється структура українського етносу (але додаю – і більш адекватною), коли в основу кладеться фактор самосвідомості, а зрештою й самоідентифікації представників його ядра та діаспорних частин. У цьому випадку я скористаюся схемою, яку свого часу запропонував відомий англійський етнолог Ентоні Сміт і згідно з якою структуру кожного етносу можна уявити у вигляді трьох кіл: 1) ядро; 2) маргінальний прошарок; 3) етнічні категорії.

Представникам ядра українського етносу властивий найвищий ступінь самосвідомості й самоідентифікації з українським етносом. Ядро, безумовно, міститься на території України. Однак варто застерегти, що межі ядра українського етносу, визначені за фактором етнічної самосвідомості, не збігаються з тими межами, які визначаються за фактором розміщення. З метою розмежування змісту терміну "ядро українського етносу" в контексті дії двох чинників – самосвідомості й розміщення, для останнього ми скористаємося терміном "поселенське ядро" (аналогом тут слугує соціологічний термін "поселенська структура"). В першому випадку вони значно вужчі, ніж у другому: адже не кожного українця України можна зарахувати до людей з високим ступенем української етнічної самосвідомості, тобто не кожен є таким, хто не лише маніфестує своє українське походження чи належність до українського етносу, але й сприяє генеруванню, репродукції української етнічності. Більше того, значна частина поселенського ядра українського етносу перебуває у другому (маргінальному) прошарку або й поміж етнічних категорій. Як розподіляються (у процентному відношенні) представники поселенського ядра між трьома структурними рівнями – ядро, маргінальний прошарок, етнічні категорії – можна встановити після етносоціологічних досліджень, зокрема анкетування.

До маргінального прошарку, на мою думку, є підстави зараховувати тих, кому властива, скористаюся терміном (хоча поки що й не чітко визначеним) Миколи Шульги, "подвійна, потрійна самосвідомість".⁴

Остання формувалася внаслідок того, що представники українського етносу перебувають під впливом інших етнічностей, мешкаючи або поряд з представниками інших етносів, або ж в умовах іноетнічного середовища. Внаслідок інтенсивної взаємодії з ними відбувається процес маргіналізації особи, яка постійно перебуває на межі двох або кількох етносів, а відповідно й культур і менталітетів. Маргінальній особі властиві елементи етнічності народів, з якими вона взаємодіє. Маргінальний стан — це ступінь до асиміляції, котра первинно є об'єктивним процесом при взаємодії двох або кількох етносів. Однак з урахуванням того, що в більшості випадків етнополітика держав, на території яких розміщуються різні частини етносу, була спрямована якщо не на поглинання, то принаймні на обмеження ролі іноетнічного фактору у суспільному житті свого етнополітичного організму, асиміляція набирає ознак цілеспрямованого примусового процесу. Примусовий — це не обов'язково пов'язаний з застосуванням сили. Це швидше створення таких умов, за яких у особи практично не залишається альтернатив і асиміляція в іноетнічне середовище видається як природне прагнення прилучитися до вищої культури. Останнє значною мірою ревалентне у характеристиці міжетнічної взаємодії в колишньому Радянському Союзі, певною мірою це стосується індіанців Сполучених Штатів, Канади, коли їм нав'язувався так званий американський спосіб життя й порушувалися споконвічні внутрішні зв'язки й устрій життя цієї етнічної меншини.

Таким чином, до маргінального прошарку українського етносу є всі підстави зарахувати певну частину поселенського ядра, представників інших етносів, які мешкають в Україні (до останніх належать передовсім ті, хто дисперсно розселений в україноетнічному оточенні й не має інтенсивних контактів з представниками свого або ж, зважаючи на високий ступінь русифікації населення України, російського етносів) й практично вся українська діаспора, за окремими винятками. Такі випадки я визнаю тоді, коли громадяни інших країн українського походження зберігають українську етнічність в умовах іноетнічного середовища й їхня діяльність стимулює розвій української етнічності в Україні. Таких "окремих випадків" після проголошення незалежності й надання можливості іноземним громадянам українського походження брати участь у розбудові української держави набирається чимало.

До етнічних категорій я пропоную зараховувати тих індивідумів, котрі практично втратили свою українську етнічність, й лише їхнє походження вказує на їхню належність до українського етносу чи то їхній зв'язок з ним. Не маючи конкретних даних про кількість тих, кого можна віднести до етнічної категорії, є підстави стверджувати, що серед них — переважна більшість представників української діаспори. Це зумовлено тим, що вони не мали можливості підтримувати й розвивати українську етнічність (у державах колишнього Радянського Союзу), або ж українська етнічність, особливо для другого, третього й наступних поколінь, якщо не заважала, то у всякому випадку не сприяла їхній соціальній мобільності в країнах західного світу. В цьому контексті зазначу, що в населення України існує до певної міри міфологізоване уявлення про

можливості розвитку української етнічності та й сам її стан у поліетнічних країнах Америки та Європи. Попри високий ступінь демократичності цих країн (передовсім ідеться про рівень державного регулювання міжетнічних стосунків), в силу різних причин, об'єктивного і суб'єктивного характеру, ці можливості обмежені. Останнє дає мені змогу не погоджуватися з твердженнями про те, що в зарубіжних країнах (Канада, США) українці мали більші можливості зберігати своє українське єство, аніж в Україні. Вони зокрема звучали на I Конгресі Міжнародної асоціації українців (серпень-вересень 1990 р., Київ), на конференції, присвяченій століттю української імміграції у Канаді (вересень 1991 р., Львів) тощо.

На мою думку, було б неправильно відділяти кожен із структурних елементів українського етносу один від одного, адже всі вони існують у взаємозв'язку. певна їхня автономізація виправдана лише у випадку детального наукового дослідження рівня етнічної самосвідомості представників кожного з них. У цій статті такого завдання не ставиться, тому я обмежусь загальними оцінками рівня етнічної самосвідомості, констатуючи той факт, що чим далі від ядра (не лише у просторовому вимірі) перебуває представник українського етносу, тим нижчий рівень самосвідомості. Зафіксувавши три складові елементи етносу, я не пов'язую їх з якоюсь сталою кількістю представників українського етносу, оскільки за тих чи тих умов може відбуватися перехід із одного структурного елементу до іншого. Цей рух може здійснюватися у таких напрямках: 1) для ядра: ядро — маргінальний прошарок — етнічна категорія; 2) для етнічної категорії: етнічна категорія — маргінальний прошарок — ядро; 3) для маргінального прошарку: маргінальний прошарок — ядро; маргінальний прошарок — етнічна категорія.

Бодай коротко варто зупинитися на характеристиці цього руху, який визначається змінами у рівні етнічної самосвідомості й етнічної самоідентифікації. Якщо взяти рух від ядра до етнічної категорії, то такий процес не є прямолінійний. Мені здається (у всякому разі, до такого твердження спонукають спостереження, частково зафіксовані й у етнологічній літературі), що в останні роки рух у напрямку ядра українського етносу стає більш інтенсивним, аніж рух до етнічної категорії. Найпершою умовою цього є можливість побудови незалежної української держави, в якій українці складають ту етнічну основу, яка є обов'язковим елементом існування будь-якого етнополітичного організму й у якій створюються умови відродження й розвою української етнічності. Відчутними, тобто такими, що ми фіксуємо при першому погляді на проблему, явищами, котрі підтверджують думку про інтенсивність руху до ядра етносу, є розширення діапазону функціонування української мови, збільшення кількості українських за своїм характером культурно-просвітницьких інституцій, активізація взаємодії представників діаспори з ядром, утвердження (мається на увазі процес) українства як суб'єкта світового інтелектуального простору тощо. Прогнози майбутнього такого руху пов'язані передовсім з нашими можливостями розбудови засад (економічних, політичних, духовних) незалежності України. Зауважу, що тут важливо, щоб утвердження незалежності не сприймалося як шлях до окремішності України, а як шлях до гідного місця України у світовому співтоваристві й взаємодії її на основі рівнопартнерства з навколишнім світом.

До речі, дію процесів розбудови незалежної української держави на інтенсифікацію руху у на-

прямку ядра не можна фетишизувати, адже діалектика суспільного розвитку така, що й від змін у середині українського етносу великою мірою залежить доля української держави. Перш за все маю на увазі, наскільки свідомо мешканці України, й передовсім українці, будуть зміцнювати ядро етносу, етнічну базу держави. Принагідно зазначу, що зміцнення цієї бази у поліетнічному українському суспільстві аж ніяк не має виключати її взаємодії з іншими етнічними структурами чи то входження до українського етносу представників інших етносів.

У цьому контексті логічним є питання про вплив взаємодії українців із вихідцями з інших етносів на зміни, які мають місце у всіх трьох структурних елементах українського етносу, зокрема багаточисленними етнічними меншинами. На перший погляд, виникнення й розвиток незалежної держави є могутнім стимулом, який спонукає до інтеграції в середовище домінуючої етнічної спільноти. Для ілюстрації цієї закономірності можна пригадати переселенські рухи до Америки в кінці XIX – на початку XX століть: новоприбулі намагалися за всяку ціну влитися в основну течію суспільного життя, зміст якого вирішальною мірою визначався американцями англосаксонського походження. Наукові дослідження переселенських рухів та адаптації іммігрантів до нових умов життя засвідчують прагнення представників першого покоління переселенців створити найсприятливіші умови інтеграції і соціальної мобільності для другого покоління. Друге ж покоління, зрозумівши переваги "американізації", масово відмовлялося від того, що заважало йому користатися з цих соціальних та політичних переваг, зокрема й від етнічних особливостей. Це згодом, коли те ж американське суспільство демократизувалося, в тому числі й стосовно вихідців з інших етносів та їхніх нащадків, наступні покоління, зміцнивши свої позиції, почали звертатися до свого етнічного коріння, що й привело до відродження етнічних меншин. Відомий американський іммігрантознавець М. Хансен назвав таке явище "синдромом третього покоління", вбудувавши таку схему: перше покоління зберігало свою самобутність, друге намагалося позбутися того, що привезли з собою батьки, а третє покоління прагне відродити те, з чим приїхали до Америки діди.

Щоправда, в Україні дія цього синдрому відрізняється, і не лише тому, що не всі етнічні меншини утворилися тут внаслідок переселенських рухів, а, на мою думку, передовсім тією обставиною, що життя і українців, і представників інших етносів великою мірою було зрусифіковане (в неукраїнців ще більше, аніж в українців). Сьогодні у незалежній державі з'являються можливості етнічного відродження вихідців з багатьох народів. Це, безумовно, позначиться на акцентуванні етнокультурних відмінностей між ними і українським етносом, маю на увазі не свідоме протиставлення відмінностей, а природний самовияв через етнічну різноманітність. Та паралельно з цим процесом постає питання про характер взаємодії з ядром етносу, за іменем якого називається держава. На цьому етапі можна передбачити, що існування української держави сприятиме інтенсивному звільненню (якщо не всіх, то принаймні вагомій частині) представників етнічних меншин від наслідків русифікації (такий процес я називаю "дерусифікацією") й логічну тісну їхню взаємодію з українським етносом. У результаті останньої може інтенсифікуватися процес переходу до маргінального прошарку, а подеколи й до ядра українського етносу мешканців України

неукраїнського походження. Цей процес є однією з найістотніших і, до речі, найприродніших закономірностей міжетнічної взаємодії у поліетнічному суспільстві, коли вихідці з інших етносів, перебуваючи в іноетнічному середовищі, прагнуть інтегруватися в суспільне життя, характер котрого значною мірою визначається домінуючою етнічною спільнотою. При цьому відбувається зміна етнічної свідомості, самоідентифікації. До речі, це один з найскладніших процесів для етнологічного аналізу. Підтвердження тому, що цей процес усе-таки відбувається, зокрема й в Україні, свідчать дані соціологічного опитування німців, здійсненого Центром етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології АН України. Так, 13,4% осіб німецького походження передовсім вважають себе громадянами України, 13,1% опитуваних рідною мовою називають українську, а 53,6% вільно володіють українською мовою.

У процесі взаємодії представників українського етносу з вихідцями з різних народів на території України не виключається можливість маргіналізації окремих членів ядра українського етносу, зокрема в тих випадках, коли вони перебувають в іноетнічному оточенні, наприклад, серед росіян, болгар, угорців, і особливо тоді, коли останні утворюють компактні етнічні анклавні (Кіровоградська, Одеська, Закарпатська області, Автономна Республіка Крим). Це також є однією з логічних закономірностей міжетнічної взаємодії⁵.

Проникнення у сутність міжетнічної взаємодії (не лише в Україні, але й як характерного явища для всіх поліетнічних країн світу) як об'єктивного процесу співжиття, співіснування відмінних етнокультурних спільнот у рамках одного етнополітичного організму (держави) дає можливість реально сприйняти такий феномен, який інколи називають "українізація". Як на мене, то "українізація" – це не що інше, як процес вивільнення українців з-під наслідків цілеспрямованого русифікаторського тиску, що мав місце впродовж тривалого часу, повернення їх до природнішого для них етнічного життя, органічніша взаємодія україноетнічних елементів з іноетнічними структурами, які паралельно з українцями звільняються від русифікаторства й творять своє етнокультурне середовище. Позбавлені негативних відтінків терміну "українізація" (за аналогією з "русифікацією") має сприяти офіційна етнополітика української держави, в центрі якої має стати дотримання оптимального співвідношення у вдоволенні запитів етнічного розвитку українців і етнічних меншин та створення умов для безперешкодної інтеграції в політичне життя держави всіх громадян незалежно від їхнього етнічного походження.

Завважу, що запропонована структура й схема взаємодії української етнічної спільноти з іншими спільнотами може застосовуватися на двох рівнях – макро (український етнос) та мікро (українська етнічна меншина в поліетнічному середовищі). Щоправда, на цих двох рівнях інтенсивність руху від ядра до етнічної категорії й навпаки, безумовно, буде різною, зокрема на мікрорівні цей рух буде інтенсивнішим у першому напрямку.

1. Арутюнов С.А. Народы и культуры. Развитие и взаимодействие. М., 1989.

2. Евтух В. Етнополітичний ренесанс в Україні, //Quo vadis, Україно? Одеса, 1992.

3. Бромлей Ю.В. Этнос и этнография. М., 1973. С. 37.

4. Шульга М.О. Етнічна ідентифікація особи. К., 1993. С. 39.

5. Евтух В.Б., Суглобин С.И., Самборская Я.Э. Немцы в Украине: статус, этничность, миграционные установки (по результатам социологического исследования). Киев, 1993. С. 9, 11, 12.

ДЕМОГРАФІЧНА КАТАСТРОФА

Ганна Григорівна Старостенко народилась на Чернігівщині. Закінчила географічний факультет Київського університету ім. Т.Г. Шевченка (1976). Кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу географії населення Інституту географії НАН України. Галузь наукових інтересів – соціальна філософія, комплексне дослідження геодемографічних процесів. Автор понад 100 наукових праць, співавтор 6 монографій та наукового словника.

Катастрофічна демографічна ситуація в Україні та її регіонах, недостатня наукова розробленість цієї проблеми і, як наслідок, практична відсутність обґрунтованих прогнозів демографічних змін, відсутність державної та регіональної демографічної політики зумовили необхідність комплексного дослідження процесів відтворення населення.

Насамперед треба зазначити, що Україна має унікальні природні умови та ресурси, а також особливості, зумовлені вигідним геополітичним положенням, системами розселення, умовами життя, зайняттю населення, відносно дешевими та висококваліфікованими трудовими ресурсами.

За кількістю населення Україна належить до великих держав Європи: вона посідає шосте місце після Росії, Німеччини, Великобританії, Італії і Франції. На початок 1996 року чисельність населення України становила 51,3 млн. чоловік.

Чисельність населення держави та окремих її районів не є величиною стабільною, а змінюється у відповідності з дією усієї сукупності соціально-економічних факторів. Так, з 1959 року, коли було проведено найбільш повний перепис населення України, і до 1993 року чисельність населення постійно зростала. Загальний приріст за цей період становив 10,3 млн. чоловік, або щорічно понад 280 тис. жителів. Однак кризові процеси в економіці, політиці, екології викликали кризову ситуацію у відтворенні населення як на загальнодержавному, так і на регіональних рівнях. З 1993 року Україна перейшла в стадію скорочення загальної чисельності населення. На 01.01.1993 року кількість населення порівняно з 1992 роком зменшилась на 187,5 тис. чоловік, у 1994 році це зменшення складало 130,3 тис., а вже в наступному, 1995 році – 386,0 тис. чоловік!

Чисельність населення на початок року – це не лише кількість людей, але й граничне потенційне число років, які можуть прожити ці люди в наступному календарному році, крім того, це потенційне число новошлюбних, новоземлюваних (серед людей відповідного віку) та новоемігрантів. Визначення абсолютної кількості населення та усіх елементів природного, міграційного, соціального руху є необхідною умовою економічно обґрунтованого господарювання у кожному регіоні та у державі в цілому. Проте абсолютні величини новоутворених сукупностей залежать передусім від кількості населення, в якому вони виникли.

При дослідженні закономірностей відтворення населення слід зупинитись на вивченні тенденцій територіальної диференціації маятникових міграцій,

оскільки в багатьох регіонах міжгалузевий перерозподіл трудових ресурсів села здійснюється насамперед за рахунок трудових маятникових мігрантів.

Вияв відмінностей, що склалися в регіональній інтенсивності постійних та маятникових трудових міграцій населення, являє собою хоча й важливий, але тільки початковий етап у дослідженні проблеми мобільності та перерозподілу населення, в першу чергу трудових ресурсів.

Демографічна ситуація в Україні, яка набула в останні роки стану гострої демографічної кризи, продовжує ускладнюватись і набирати катастрофічного характеру. Свідченням цього є зменшення загальної чисельності населення та посилення депопуляційних процесів, які відбуваються як за рахунок значного підвищення смертності, так і внаслідок різкого падіння народжуваності, викликаних стрімким падінням життєвого рівня переважної більшості людей.

Депопуляційні процеси розпочалися ще у 1979 році з сільського населення. Тепер вони охопили понад 90 відсотків сільських адміністративних районів України.

Від 1979 року чисельність сільського населення зменшилась на 12,8% і сьогодні становить 32,1% від загальної чисельності населення. З 1979 р. по 1989 р. середньорічне зменшення чисельності сільського населення було 200 тис. чоловік. З 1989 р. темпи зменшення сповільнюються.

За 1991 р. міграційне сальдо в сільській місцевості додатне і становить 148,4 тис. чоловік, за 1992 р. – 78,7 тис. чоловік, за 1993р. – 41,7 тис. чоловік, за 1994 р. – 0,5 тис. чоловік, за 1995 р. міграційне сальдо збільшило сільське населення на 13,0 тис. чоловік. Люди повертаються в села не тому, що там краще жити, а тому, що в містах жити стало нестерпно. Затримка зарплати та проживання по дві-три сім'ї в одній квартирі змушують старше покоління повертатись до спорожнілих батьківських осель.

Україна має високу щільність населення. На початок 1996 року вона склала 85 чол. на 1 кв.км. Найменша щільність населення в північній (поліській) частині України та на Півдні, де вона становить трохи більше 60 чол. на 1 кв.км, найвища у східному регіоні (Донецька, Дніпропетровська, Луганська і Харківська області), – понад 131 чол. на 1 кв.км.

Міське населення України на початок 1996 р. становило 34,8 млн. чоловік (67,9% загальної чисельності населення держави). Територіальна концентрація міських жителів має суттєві відмінності.

Аналіз даних щодо динаміки міських жителів свідчить про те, що до 1993 р. спостерігався щорічний приріст міських жителів. У 1993 р. приріст їх змінився на скорочення міського населення, яке становило 70,3 тис. чоловік, в 1994 р. понад 281 тис. чоловік, а в 1995 р. 286,3 тис. чоловік.

Населення України належить до категорії старого. Причому вікова структура жінок старіша, ніж чоловіків, бо молодші вікові групи серед жінок складають меншу питому вагу, ніж серед чоловіків, а серед старших вікових груп жінок значно більше.

Відзначені особливості статеві-вікової структури населення у різних формах територіально-суспільних систем зумовлюють істотні відмінності демографічного і трудового потенціалу відповідних територій. Вони є, крім того, важливим фактором, що впливає на якісні параметри населення, його освітню, професійно-кваліфікаційну і соціальну структуру, соціальну мобільність, та рівень здоров'я.

Дуже яскраво проявляються територіальні відмінності в демографічній структурі населення. Перш за все, віковий склад населення в міських поселеннях значно кращий, ніж у сільських: більша питома вага дітей і працездатних, менше пенсіонерів.

Регіональні особливості демографічної ситуації формуються під дією міждержавних та внутрідержавних умов, у тому числі й природи відтворення регіону, його базового генофонду, суспільних законів розвитку нації та окремих етносів, державних законів громадського співжиття, моральних та релігійних принципів, адміністративних регулюючих актів, екологічних умов проживання тощо. Оскільки дія цих умов у конкретному регіоні має свої особливості, то і стан демографічних процесів складає мозаїчну картину відтворення людей як у кількісному, так і в якісному відношенні. Дослідження цієї картини дозволить визначити, за рахунок яких регіонів і в якому напрямку відбуваються процеси відтворення населення, а демоситуація кожного регіону може стати базою, на якій ґрунтуватимуться моделі майбутнього стійкого відтворення народу України в цілому та в окремих її регіонах, формування демополітики держави.

Отже, основними джерелами зміни чисельності населення України та його регіональних відмін є інтенсивність природного приросту населення та його міграції.

З 1992 р. депопуляційні процеси розповсюдились і серед міського населення. Щорічне зменшення населення за рахунок перевищення кількості померлих над кількістю народжених, яке в 1991 році складало 39,2 тис. чоловік, у 1992 р. – 100,3 тис. чоловік, у 1993 р. досягло 184,2 тис. чоловік. У 1994 році зберегла свій характер тенденція зменшення загальної чисельності наявного населення України. Найбільш значне скорочення загальної чисельності населення припадало на високоурбанізовані регіони України: Донецьку (64,6 тис. чол.), Харківську (34,9 тис. чол.), Луганську (40,0 тис.чол.) та Дніпропетровську (34,9 тис. чол.) області. Скорочення чисельності жителів у зазначених областях проходило за рахунок зменшення в них як міського, так і сільського населення. В цих областях загальна чисельність зменшення міського населення складала понад 174 тис. чоловік.

У 1995 р. природне зменшення населення становило вже 299,8 тис. чоловік. За останні п'ять років унаслідок кризи природного приросту населення України зменшилось на 866 тис. чоловік.

Україна належить до держав, у яких смертність населення перевищує його народжуваність. У 1995 році в 22 з 25 областей природний приріст був від'ємний. Перевищення смертності над народжуваністю в 1995 році складало 299,8 тис. чоловік. Найбільший розмір депопуляції був у областях, де раніше був найвищий природний приріст населення. Депопуляція стала характерною особливістю відтворення сільського населення, а в останній рік вона охопила й міста 17 областей України. Найвищі відносні показники депопуляції були в Чернігівській, Сумській, Полтавській областях.

Складовою природного приросту є народжуваність. Відносні показники (коефіцієнти) народжуваності систематично знижувалися протягом усього періоду і за 1994 р. він становив 10‰ по Україні.

Загальні коефіцієнти народжуваності в державі та по регіонах формувалися як підсумок відповідних показників у міській та сільській місцевостях. У 1994 році рівень народжуваності в сільській місцевості вищий, ніж у містах, і становить відповідно 11,6‰.; 9,3‰.

Другою складовою природного руху населення є смертність, роль якої у формуванні природного приросту в умовах падіння народжуваності підвищується. Аналіз показав, що смертність швидко зростає, особливо в сільській місцевості, – в 1994 р. він становив тут 18,8‰. Це пояснюється швидкими темпами старіння населення, а також загальним погіршенням соціально-економічних умов життя. На цю складову значно вплинула Чорнобильська катастрофа. Найвища смертність в Україні у 1994 році по сільській місцевості була в Чернігівській (26,4‰) та Сумській (25,1‰) областях. Найвищий рівень дитячої смертності спостерігався в Івано-Франківській – 18,3‰, Харківській – 17,7‰, Одеській – 16,6‰ областей та в м. Києві – 15,9‰.

Кризовий стан економіки України істотно вплинув на міждержавні міграційні процеси. Сальдо міграції вперше у 1994 р. стало від'ємним і становило 143,2 тис. чоловік, у 1995 р. – 94,5 тис. чоловік. Еміграційний потік з України значний як кількісно, так і якісно. Найбільшу частку (73%) становлять особи працездатного віку (чоловіки – 50,8%), які мають високий рівень освіти і кваліфікаційної підготовки. Негативні наслідки цього процесу Україна відчує дуже скоро. Причини територіальної (зовнішньої) та соціальної (до інших сфер діяльності) міграції вчених в основному соціально-економічні.

У дослідженні демографічних процесів дуже важливо простежити динаміку не лише кількісних, але і якісних їх характеристик. Більше уваги слід приділити вивченню різних аспектів неконтрольованої імміграції (етнічних, санітарно-гігієнічних та інших), адже є реальною небезпека внесення іммігрантами хвороб, до яких наше населення не адаптоване.

Без глибокого вивчення механізму міграційних процесів проводити розробку дійових заходів щодо вдосконалення управління міграційними процесами в умовах сьогодення практично неможливо.

Даний механізм стосується переважно сфери соціальних відносин, що потребує вивчення мотивів переміщення населення із залученням для цього чисельних матеріалів конкретних соціологічних досліджень.

Вивчення та розробка рекомендацій, особливо щодо оптимізації еміграційних та імміграційних потоків, необхідні для державного контролю за цими процесами, які зараз багаті на криміногенні і соціально деформовані елементи, на осіб, які в нашій країні шукають легкої наживи і можуть спричинити конфлікти на національному, соціальному, релігійному тлі.

Широкомасштабна еміграція найбільш активного репродуктивного віку населення негативно впливає на шлюбність, народжуваність, а отже – на відтворення населення в цілому та на трудовий потенціал країни.

Київ

ЗИМА ТРИВОГИ НАШОЇ... ПОЗДУ?

Зима 1995-96 років стала рекордною для України не тільки за кількістю снігу чи морозних днів, але – насамперед! – за ступенем напруженості мільйонів українців, змушених відбиватися від жахів зими напівголодними і голіруч.

Немає (і навряд чи коли буде) більш-менш детальні статистики страждань від холоду в бетонних коробках міст і містечок, в позбавлених палива сільських будівлях. А різке погіршення демографічної ситуації в Україні? Немає в епікризі такого рядка – “муки холоду”. А жаль! Після цієї зими його варто було б увести.

Єдине, що “зігрівало” в цій ситуації, то це офіційне визнання кризи економічної і кризи енергетичної, які, з кожним днем подібноючись і загострюючись, охопили Україну.

Енергетична криза... Таке для нас нове, незрозуміле, в чомусь майже містичне явище. Ще вчора не знали, куди подіти нафтові озера, бензин у найближчий ярк зливали, а сьогодні – криза? Тут – хочеш не хочеш! – займешся пошуками винуватця. І – шукають: то демократів, то злодіїв-урядовців, а то й міжнародну мафію, всіляких капіталістів-банкірів. Де вже знати середньостатистичному українському обивателю, що енергетична криза – не наш витвір, і що не ми першими зіткнулися з гострою нестачею паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР). Світові політичні катаклізми лише за останню чверть нашого століття двічі призводили, до різкого загострення становища у світовій енергетиці – у 1973-74 та в 1979-80р.

Але мобільна, динамічна економіка високорозвинених капіталістичних країн не тільки швидко й ефективно долала енергетичну кризу, а й щоразу користалася форс-мажорними обставинами для стимуляції науково-технічного прогресу. Так би мовити, “не було б щастя, то нещастя допомагало”.

В ролі чарівної палички, за помахом якої суха, мертва, чорна гілка енергокризи раптом розвітала яскравим технічним прогресом і економічним бумом, виступало... енергозбереження.

Річ у тім, що світова економіка, як і ми в СРСР, також довго йшла енергомарнотратним шляхом, орієнтуючись на виключно дешеві енергоресурси. Ще на початку 50-х років нашого століття тонна аравійської нафти коштувала... 15 доларів США! Технічна революція 50 – 70-х років призвела до десятикратного збільшення енерговитрат. У декілька разів зросла ціна природного газу, нафти, вугілля. Економіка багатьох країн світу опинилася між двох вогнів. З одного боку – нестача паливно-енергетичних ресурсів. З іншого – падіння рентабельності виробництва внаслідок дорожнечі тих же ПЕР. Розрахунки показали: оптимальний вихід – у розробці й реалізації комплексної програми енергозбереження. Програми державної ваги, а отже – і державної відповідальності.

У Сполучених Штатах Америки було прийнято і твердо впроваджено у повсякденну практику жорсткі закони енергозбереження. Уявіть собі, чого варте прийняття закону про обмеження швидкості автомобілів на шлісвейх. І це – в суцільно автомобільній Америці! Або – заборона імпорту товарів, енергомісткості яких не відповідала новим американським нормативам. Промисловці самих Сполучених Штатів опинилися перед альтернативою: або зупинити виробництво енергомісткої продукції, або знаходити шляхи значного зменшення енергоспоживання в процесі її виробництва. Зрозуміло, ніхто не хотів помирати, а отже – виходи знаходились. Ось декілька красномовних цифр. Стосуються вони, щоправда, Японії. Нові японські телевізори стали споживати електроенергії на 40% менше від своїх попередників; кондиціонери – на 43%; холодильники – на 77%! Реалізація державної енергетичної по-

літики в Японії призвела до результатів буквально вражаючих. Затрати паливно-енергетичних ресурсів зменшились: у металургії – на 20-25%; у цементній промисловості – на 30%; у нафтохімічній – на 30-32%; у паперовій – на 30%. Японія – не виняток. В останні 10-15 років світове споживання енергетичних ресурсів залишалося практично на стабільному рівні, в той час як валовий продукт виробництва зріс за цей час на 40%!

Та вернімося в Україну, до справ наших страждених. Нікуди не втекти від болісних запитань: “А що ж мужі державні нової України? Не розуміють, не знають, чи не хочуть знати?” Візьму на себе відповідальність заявити: “Знають! І розуміють! І змогли б зарадити справі, якби не горезвісне “але...”.

Так сталося історично, що Україна за радянської влади функціонувала як один з наймогутніших промислових центрів СРСР. Коли ж комуністична імперія репнула, у спадок нам дісталася економіка, переобтяжена галузями важкої промисловості. На початок 1990 року більш ніж 70% структури промислового виробництва України припадало на... виробництва засобів виробництва! І тільки 28,8% – на галузі, що виробляють товари широкого споживання. Ось чи не найхарактерніший приклад безглуздя подібного господарювання.

Незалежна Україна постачає незалежній Росії чорний метал. За тону одержує 1000 доларів США. Щоб виплавити цю тону металу, незалежна Україна купує у незалежній Росії газ і платить за нього 1038 доларів США! Саме звідси, з такої “економіки” – шалені темпи інфляції, зубожіння мільйонних мас населення, поглиблення економічної кризи. Сьогодні Україна – одна з найбільш енергозатратних країн світу. Витрати енергії на одиницю валового національного продукту в 2-3 рази перевищують показники економічно розвинених країн.

Та ось парадокс: виробництво енергії на душу населення в Україні – майже на рівні таких країн, як Франція, Великобританія, ФРН. А рівень життя? Кому, як не нам, знати про наш рівень... Причина – в надзвичайно низькій ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів. Ми не тільки витрачаємо мільйони тонн нафти і мільярди кубометрів газу на виробництво нікому не потрібної продукції, бо вона неконкурентноздатна. Ми, крім того, щедро опалюємо космічний простір: нашою системою побутового постачання тепла, теплоізоляційними особливостями наших бетонних коробок, нашою системою промислових теплокомунікацій.

Незалежні зарубіжні експерти провели нещодавно обстеження деяких підприємств важкої, хімічної, енергетичної промисловості України, а також комунально-побутових складів. Їхній висновок: у розпорядженні України – колосальний потенціал економії енергії. Факти, що їх навели зарубіжні енергетики, буквально приголомшують. У системах стисненого повітря, в холодильних установках, у освітлювальній мережі потенціал енергозбереження складає від 30 до 50% сучасного рівня споживання. Нормальна теплоізоляція трубопроводної арматури зекономила б понад 1 мільйон кубометрів газу в розрахунку на одне лише підприємство. Налаштування режиму горіння в опалювальних та технологічних котлах і печах дало б до 10% економії сумарного споживання палива, або 1,5 мільйони кубометрів природного газу для середнього підприємства.

Матеріалізація будь-якої ідеї, як відомо, вимагає певних затрат, нерідко – значних. Ідея енергозбереження – не виняток. “За тріт хотінням, за шучим велінням” ні населення, ні виробничники не кинуться економити електроенергію, тепло, газ... Їх треба спонукати до необхідності енергозбереження. Економічної необхіднос-

ти. Тут слід зауважити, що розвинені країни Західної Європи значну частину своїх бюджетів спрямовують саме на реалізацію державних планів раціонального використання паливно-енергетичних ресурсів. Так, Англія на енергозбереження виділяє з бюджету 4,15%, Італія – 6,12%, а Франція – аж 13,84%!

Перші кроки на шляху реалізації державної програми енергозбереження зробила й Україна. Укази й розпорядження Президента, ряд Постанов Кабінету Міністрів України, прийнятий Верховною Радою Закон України "Про енергозбереження" за кінцеву мету мають подолання енергетичної кризи, вихід на рівень передових європейських країн за найважливішими економічними показниками. Практичну реалізацію цих стратегічних завдань доручено новоствореному Державному комітетові України з енергозбереження.

У тісній співпраці з зацікавленими міністерствами, вченими Національної Академії Наук України, зарубіжними фахівцями співробітники Комітету завершують розробку "Комплексної державної програми енергозбереження". Програма не заради красивого слівця названа "комплексною". Вона справді включає в себе максимально широкий спектр заходів, спрямованих на повне самозабезпечення України паливно-енергетичними ресурсами, досягнення кращих світових показників ефективності їхнього використання.

У Програмі варто виділити три основні напрямки, своєрідні точки опори, на яких і триматиметься її життєздатність. Це насамперед запровадження незалежного контролю використання паливно-енергетичних ресурсів, який здійснюватиме Державна інспекція з енергозбереження. Одним із перших заходів на цьому шляху є широке впровадження вимірювальних приладів (лічильників) електроенергії, газу, води, теплоносіїв, а також здійснення так званого аудиту (обстеження) промислових підприємств-споживачів енергії.

Державна інспекція з енергозбереження виконуватиме і каральні функції стосовно фізичних і юридичних осіб, які грубо порушуватимуть норми споживання енергоносіїв. Кошти, що їх Державна інспекція з енергозбереження одержуватиме у вигляді штрафів, поповнюватимуть "Загальнодержавний позабюджетний фонд енергозбереження", положення про який на початку цього року затвердив Кабінет Міністрів України.

Та, як відомо, одними лише репресивними заходами справи не зарадиш. Саме для підтримки конкретних заходів щодо практичної реалізації ідеї енергозбереження створюється позабюджетний фонд. Його кошти сприятимуть створенню, випробуванню, впровадженню енергозберігаючих технологій, технічних пристроїв, апаратури та обладнання. Завершується розробка економічного механізму стимулювання енергозбереження у промисловості, будівництві, сільському господарстві. Гнучка політика "батога і пряника" змусить керівників підприємств максимум уваги – і власної, і своїх підлеглих – спрямовувати на проблему енергозбереження.

І, нарешті, третя складова "Комплексної державної програми енергозбереження" – це виробництво і використання в Україні нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії. Тут же бачу квасні фізіономії і зневажливі жести "серйозних" енергетиків: "Яка там нетрадиційна енергетика? Краплина в морі! А нам – вирішувати долю регіонів!".

Справді, за даними Світової енергетичної ради (Світ ЕР) річне виробництво енергії засобами нетрадиційних джерел не перевищує сьогодні 2% загального її виробництва. Але та ж Світ ЕР наголошує: темпи розвитку нетрадиційної енергетики настільки високі, що вже в 2000 році світ може вийти на 17-18% енергії, одержаної з нетрадиційних джерел.

Ще один момент на користь більш серйозного підходу до проблеми нетрадиційних і поновлюваних джерел енергії. Це – дуже нерівномірне розташування енергооб'єктів в Україні. Якщо в Наддніпрянщині і в Донбасі на 1 км² площі припадає від 160 до 320 кВт електроенергії, то в західних, північно-західних областях України цей показник становить від 6 кВт/км² до... нуля. Ось де потрібні й вітроелектричні станції, і сонячні батареї, і установки одержання біогазу, і міні-гідроелектростанції.

Як же перспективи має Україна щодо матеріалізації потенціалу відновлюваних і альтернативних джерел енергії?

Почнемо з найстародавнього. Наші пращури грілися біля вогню, а вогонь підтримували дровами, гіллям, соломкою, кізяками... Словом, біомасою. В нашу атомну епоху, як це не видається дивним, біомаса як джерело енергії все ширше використовується в різних кутках земної кулі.

Сполучені Штати Америки аж ніяк не віднесеш до країн із слабо розвинутою енергетичною базою. Могли б, здається, і не звертати уваги на такий "дріб'язок", як біоенергетичні установки. І все ж! На сьогодні в США налічується 600 потужних агрегатів видобутку метану з біомаси. На цьому паливі працюють генератори, що виробляють до 5% загальнонаціонального виробництва електроенергії. Аналогічна ситуація і у Великобританії, де все (!) сільськогосподарське виробництво забезпечується електроенергією, яка виробляється в біоустановках. Інша ситуація – в Китаї, Індії... Централізоване електропостачання в цих країнах практично відсутнє. Сільські регіони – на рівні феодального виробництва. І все ж сьогодні можна говорити про енергетичну революцію в Китаї, Індії. Революцію, здійснювану за допомогою біоенергетичних установок. На кінець ХХ століття в Індії працюватиме... 19 мільйонів установок вироблення електричної енергії на горючому газі, що його постачатиме відповідно перероблювана біологічна маса. А в Китаї подібних установок буде – 30 мільйонів!

Наскільки чистішим стане довкілля, коли всі біологічні відходи підуть у біоенергетичні установки, а не в річки та озера. Це й є ще один – третій! – позитивний ефект розвитку біоенергетики, ефект екологічний. Ми, на жаль, навіть не уявляємо собі, яку воду ми п'ємо. Санітарна служба і колишнього СРСР, і нинішньої незалежної України в жадливій безвиході реальності коригувала і коригує допустимі норми вмісту в питній воді шкідливих для організму людини речовин. Коригує, зрозуміло, в бік збільшення. Разом із десятикратно збільшеними "нормами" вмісту радіоактивних речовин у питній воді цей жадливий бульйон і став чи не головною причиною катастрофічного збільшення смертності в Україні.

І це – на тлі досконалих технологій, що їх розробили науковці України, технологій, що набагато перевищують показники кращих у світі біоенергетичних установок. Мінімум державної підтримки – і вже найближчим часом Україна щороку зможе одержувати понад 11 млрд м³ біогазу!

До цього – надзвичайно перспективного! – напрямку нетрадиційної енергетики органічно долучаються: видобуток газового та рідкого палива – з вугілля; установки по виробництву генераторного газу; розробка надзвичайно перспективного для транспорту палива на основі суміші бензину і виробленого з біомаси спирту.

Декілька прикладів. На шахтах України все частішають трагедії, пов'язані з вибухами шахтного метану. У Сполучених Штатах працює понад 5 тисяч свердловин, через які добувають... шахтний метан. У 50-х роках в СРСР вироблялось 35 млрд м³ генераторного газу, в тім числі в Україні – 18 млрд. м³. Питається: кому це заважало?

Цей перелік можна продовжувати, можна розповісти і про геоенергетичні установки, і про вітрогенератори, і про геотермальні джерела енергії, і про міні-ГЕС на малих річках... Багато про що..., занедбане, забуте, проігнороване чиновниками.

Нещодавно Уряд України схвалив концепцію розвитку енергетичного комплексу країни. В основі енергозабезпечення – атомні електростанції. Не будемо заперечувати: страшної зими 1995-96 років саме атомна енергетика врятувала Україну від ще жадливіших потрясінь енергетичної кризи. То що, і майбутні зими будемо долати на "мирному атомі"? Можна, мабуть, було б і погодитися з такою перспективою, якби не... перше: найпотужніша у світі енергетична база Сполучених Штатів Америки одержує з атомних електростанцій всього лише 7% енергії!.. і друге: попіл Чорнобилю – радіоактивний попіл Чорнобилю! – стукає в наші серця.

Євген ШАБОТЕНКО,

зав. відділу інформації Державного комітету України з енергозбереження

Київ

КРОКИ У ТРЕТЕ ТИСЯЧОЛІТТЯ

Розмова з гостем редакції – лікарем вищої категорії Українського центру здоров'я, першим віце-президентом Української асоціації "Рух за здоровий спосіб життя" п. Володимиром Ничипорук

Кореспондент: Коли чую про "рух за здоровий спосіб життя", то думаю собі, що для багатьох – це рух змагуна на біговій доріжці, рух нетренованого, але впертого пенсіонера по алеї... Словом – рух!

Володимир Ничипорук: І то вся картинка?

К.: Чому... Сьогодні всі вже знають (бодай чули) про правильне харчування, режим, орієнтування на біоритми...

В. Н.: А чи зауважили, яка легкість і піднесеність панує у нашому тілі у переддень свята? Його очікування створює в нас і навколо нас те, чого так бракує у повсякденні – атмосферу краси, гармонії і благодати. Наша душа, суть наша святкує.

К.: Переважають однак саме будні...

В. Н.: Зате є свята незвичайні! Готуємось до них роками і пам'ятаємо про це щодень. Подумати тільки – ми стоїмо перед третім тисячоліттям від Різдва Христового! Перехрестя віків і тисячоліть. Закінчується епоха Риб і наступає епоха Водолія.

К.: Не забудьте, що очікування цієї межівної дати позначене й деякими апокаліптичними настроями. До того ж, наша дійсність їх стимулює.

В. Н.: Сьогодні на природу, на людство взагалі і на кожну людину діє багато різноманітних сил матеріального, енергетичного світу. Це часто призводить до негативних змін у довкіллі і погіршує умови нашого життя. За таких обставин люди впадають у відчай, часто хворіють. Що ж робити? Чи є якийсь вихід із кризового стану? Звичайно, є. Найперше – це здоровий спосіб життя, тобто використання засобів фізичної культури, різних оздоровчих систем і пізнання себе, своїх можливостей, якими наділив нас Творець.

До кінця тисячоліття маємо більш як три роки. За цей час кожен із нас повинен повсякденно сповідувати здоровий спосіб життя, дбати про тілесне здоров'я, впроваджувати у своє життя фізичну культуру і розвивати культуру внутрішню.

Виконання такої повинності буде прекрасним подарунком собі, близьким, людству і самому нашому Творцеві.

ПРИРОДНЕ ХАРЧУВАННЯ

Вся історія нашого харчування – це безперервний експеримент. І хоча природа сконструювала організм людини надійно, з величезним запасом міцності, забезпечивши йому здатність нейтралізувати безліч природних та штучних токсинів, уже після двадцяти років він починає руйнуватися, з'являються перші ознаки старіння. А ми ще й прискорюємо цей процес...

Пора зрозуміти: від харчування залежить не тільки відчуття голоду чи ситості. Саме тут закладається основа життя, визначається, яким йому бути – щасливим чи неповноцінним. І заради цього варто не тільки збирати інформацію, але й практично вивчати різні системи харчування та способи приготування їжі. "Ми суть того, що їмо", – казали древні.

На жаль, навіть коли людина зрозуміє вирішальну роль харчування, вона не поспішає щось змінити у своєму житті. Ми надто консервативні за своєю природою.

Добре відомо, що люди споживають ті продукти харчування, які відповідають стереотипам, що існують у суспільстві. Як правило, у харчовій промисловості найбільший розвиток отримують ті галузі, які приносять максимальні прибутки. До них належать передусім тваринництво та м'ясопереробна промисловість. Тому в свідомості людини закарбовується думка, що м'ясо повинно неодмінно входити до щоденного раціону, а м'ясні страви на столі стають символом достатку. Люди не знають, що споживання великої кількості м'ясних продуктів не тільки призводить до забруднення організму шлаками, а й до появи у людини страху, агресії, спричинює інертність, байдужість у сприйнятті навколишнього світу.

Нинішня "свобода ринку" відкрила ворота для багатьох продуктів із-за кордону. Реклама постійно їх нам нав'язує, а ми гамузом споживаємо, не замислюючись, що корисне, а що шкідливе.

Однак у більшості тих країн, з яких плавом пливають до нас усі ті "Снікери" і гамбургери, до вибору продуктів і систем харчування підходять більш свідомо. Про це свідчить хоча б той факт, що ідеї вегітаріанства та інших систем природного харчування викладаються у школах, пропагуються і поширюються через мережу кафе, ресторанів тощо. Тобто люди мають можливість отримати різноманітну інформацію і зробити свій вибір. На жаль, у нас поки що цього немає.

Проте важливо завжди пам'ятати, що будь-яка зміна у звичайному режимі харчування для організму річ не проста. Вона може супроводжуватися погіршенням стану здоров'я, а тому потребує консультацій фахівців.

В історії науки про харчування відомі три теорії. Перша виникла в часи античності і пов'язана з іменами Арістотеля та Галена. Згідно з цією теорією, харчування організму відбувається за рахунок крові, яка утворюється із харчових речовин як наслідок процесу бродіння.

Наступною виникла класична теорія збалансованого харчування, яка уже понад дві тисячі років є пануючою.

Класична теорія може бути зведена до кількох фундаментальних постулатів:

- харчування підтримує молекулярний склад організму і компенсує його енергетичні та пластичні затрати;

- харчування вважається ідеальним, якщо постачання харчових речовин компенсує їх витрати;

- надходження харчових речовин у кров забезпечується в результаті руйнування харчових структур та всмоктування нутрієнтів, необхідних для метаболізму;

- їжа складається із декількох компонентів, різних за фізіологічним значенням: нутрієнтів, баластних та шкідливих (токсичних) речовин;

- цінність харчового продукту залежить від складу в ньому амінокислот, моносахаридів, жирних кислот та вітамінів;

- Утилізація їжі здійснюється самим організмом.

Класична теорія не була в достатній мірі еволюційною та біологічною. Такою стала нова теорія адекватного харчування, яка була створена двадцять років тому в лабораторії фізіології харчування в Ленінградському Інституті фізіології ім. І. П. Павлова під керівництвом академіка А. М. Уголева.

Її авторами було доведено, що харчування повинно бути не тільки збалансованим, що не тільки і не стільки в калоріях річ, що не тільки постачання організму харчовими речовинами лежить в основі харчування... - Це, стверджують автори, дуже складний процес, у якому травлення є засобом не тільки виділення корисних компонентів, але й утворення зовсім нових складових частин їжі.

Разом з тим, нова теорія вбирає в себе основний постулат теорії збалансованого харчування: надходження в організм та розподіл у ньому поживних речовин повинні бути збалансовані.

Основні положення теорії адекватного харчування:

- харчування зумовлене не тільки основними компонентами - нутрієнтами - а й різними життєво важливими регулюючими сполуками, які утворюються у кишечнику та надходять у внутрішнє середовище організму. Це гормони, що їх виробляють клітини системи травлення, гормоноподібні чинники та бактеріальна флора, яка конче потрібна для асиміляції їжі;

- харчування зумовлене також другорядними нутрієнтами. Джерелом другорядних нутрієнтів є баластні харчові речовини та харчові волокна. За їх допомогою утворюються різні вітаміни, жирні кислоти, незамінні амінокислоти. Вони впливають на електролітний та водний обмін, стимулюють захисні функції організму.

Роль харчових волокон рослинної їжі полягає в тому, що вони потрібні не тільки для нормальної діяльності системи травлення, але й для всього організму. Експериментально доведено зв'язок між порушенням холестеринового обміну, утворенням каменів жовчного міхура та надмірною кількістю в раціоні рафінованих продуктів. Такі хвороби як атеросклероз і анемічна хвороба серця, патологія органів травлення, цукровий діабет прямо або опосередковано пов'язані з недостатнім надходженням баластних речовин рослинного походження.

Уведення в раціон харчування рослинних волокон сприяє профілактиці та лікуванню ожиріння, гіперглікемії, виразкової хвороби шлунку та дванадцятипалої кишки, хронічного панкреатиту, гепатиту та раку прямої кишки.

Ось так наука підтвердила доцільність включення в раціон людини "живої" їжі, тобто сирих овочів, фруктів тощо.

Пропонуємо вашій увазі програму здорового харчування - своєрідну Абетку. Вона складається з трьох частин - А. Б. В. - в яких викладено основні принципи здорового харчування залежно від стану здоров'я людини.

А. Програма для здорових людей.

Якщо ваш організм не завдає вам клопоту, їжте все, що вам подобається, що приносить відчуття бадьорості й підвищує настрій.

У цьому постулаті закладено дві умови. По-перше, аби їсти все, що заманеться, потрібно бути здоровим, тобто не мати хоча б хронічних недуг. По-друге, потрібно навчитись так відчувати їжу, аби після неї не відчувалось дискомфорту, не з'являлась відрижка чи печія. Тобто цей варіант харчування прийнятний тільки для духовно розвинутої особистості, у якій чітко виражений зв'язок між бажаннями ("хочу з'їсти це") та дією на організм якраз цієї їжі і в цей час ("ї я дуже добре почуватимусь").

Б. Програма для практично здорових людей.

Ця рекомендація призначена для осіб, які мають низку хронічних хвороб, що все ж не обмежують їх працездатність. В подібних випадках для впровадження здорового харчування необхідно знати:

- скільки потрібно їжі на добу;

- який має бути режим харчування;

- як потрібно приймати їжу;

- як змішувати продукти.

В. Програма для тих, хто має хвороби, які обмежують працездатність, тобто для хворих у стадії загострення хвороби.

Головне правило в таких випадках - не експериментуйте з харчуванням самостійно, зверніться до фахівців, бо будь-яка їжа при загостренні хвороби - це або ліки, або отрута.

Наступний крок - обов'язкове систематичне очищення організму.

Звільнений від токсинів організм зможе проявити могутні захисні сили, спроможні здолати будь-яку хворобу. Методів детоксикації організму дуже багато, аби лише кожен міг підібрати "свій", оптимальний.

При цьому необхідно остерігатися порад дилетантів від медицини. Вони не мають уявлення про організм людини як єдине ціле і дивляться на нього як на машину, котру потрібно мити та чистити, або ж висмоктують із певних стародавніх систем одну якусь методику. Це може вам тільки зашкодити.

Третя порада для хворих - не рахуйте калорії! Не в калоріях справа і не в теорії збалансованого калорійного харчування.

Згідно з рекомендаціями доцільності введення в раціон рослинної їжі та необхідності детоксикації організму пропонуємо схеми режиму на тиждень і на добу.

Схема харчування на добу

Сніданок:

I варіант. 1 склянка структурованої води. Випити одразу після сну.

II варіант. Через 20-30 хв. після пиття води поспідати:

2-3 сирих чи печених яблук або 1 склянку суміші із кураги, родзинок, чорносливу, замочених окропом звечора. Суміш можна замінити овочевим салатом.

Обід:

I варіант. Якщо не було сніданку - та сама їжа, що була на сніданок у II варіанті.

II варіант. Сирі фрукти (яблука, груші, цитрусові), через 20-30 хв - каша з зернових круп (пророщених або ні) з приправою з цибулі, часнику, спецій. Замість каші можна вжити картоплю чи бобові.

Підвечірок:

трав'яний чай або кава, сухарі чи горіхи, насіння.

Вечеря (не пізніше 19 год.):

I варіант. Та їжа, яка була на обід у II варіанті.

II варіант. Білкова їжа (м'ясо, риба, сир, яйця, гриби) з овочевим гарніром.

На ніч:

1 склянка кефіру чи кислого молока, або яблуко.

Схема харчування на тиждень

Середа, п'ятниця: "водяний" піст протягом 24-36 годин. Пити структуровану (талу або джерельну) воду в кількості 2,5-3 л. На 1 склянку води додати 0,5 чайної ложки меду, декілька крапель соку цитрини та 10-15 крапель настойки золотого кореня або елеутерококка (чи іншого адаптогену). Пити маленькими ковтками через кожні 10-15 хв. Якщо виникає головний біль, зробити очисну клізму.

Вівторок, четвер, субота: вегетаріанська рослинна - "жива" їжа (60 % всього обсягу складають сирі овочі та фрукти, 40 % - варені).

Неділя, понеділок: звичайне харчування.

Олександра ТИХОНОВА,

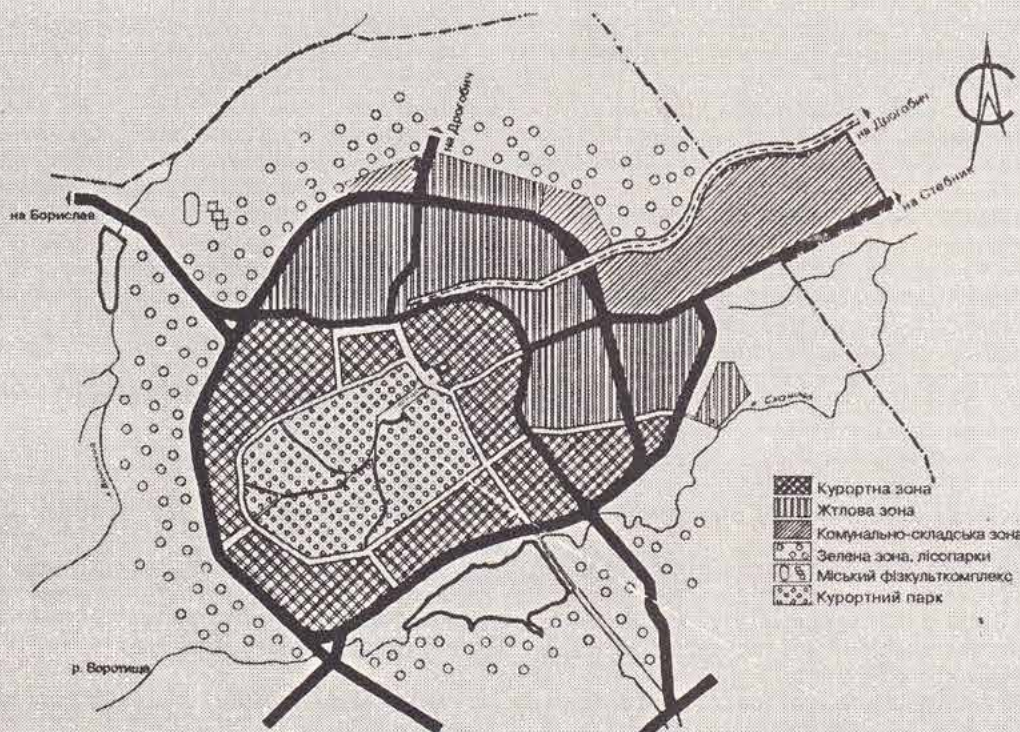
кандидат біологічних наук,

ректор Ліцею здорового способу життя

Київ

МАЙБУТНЄ КУРОРТОПОЛІСУ ТРУСКАВЕЦЬ

СХЕМА ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ЗОНУВАННЯ КУРОРТУ-МІСТА ТРУСКАВЕЦЬ

23 січня 1996 року Президент України Леонід Кучма видав розпорядження за №17/96-ОП "Про питання створення технопарків та інноваційних структур інших типів". Улітку цього ж року виконком Трускавецької міської Ради народних депутатів Львівської області виступив з ініціативою перед Національним агентством України з реконструкції та розвитку й перед Міністерством науки та технологій про включення проекту курортотолісу Трускавець у перелік пілотних проектів створення технопарків та інноваційних структур інших типів. Це проект валеологічного інноваційного центру, орієнтованого на оздоровлення населення України й зарубіжжя виключно природними, немедикаментозними профілактичними та відновлювальними засобами. Він може стати базовим при формуванні Національної мережі валеологічних інноваційних центрів.

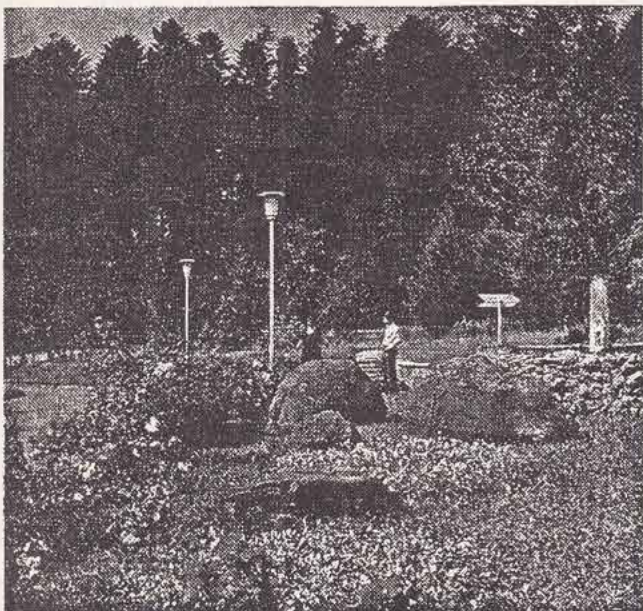
18 жовтня 1996 року сьома сесія другого демократичного скликання Трускавецької міської Ради народних депутатів прийняла рішення за №131 "Про доцільність створення курортотолісу Трускавець як спеціальної (вільної) економічної зони". В цьому рішенні записано: "Підтримати ініціативу виконкому Трускавецької міської Ради народних депутатів та рекомендації вчених ряду наукових установ України про створення курортотолісу Трускавець з правами вільної економічної зони".

Затверджено також склад науково-технологічної ради по створенню курортотолісу Трускавець. Ухвалою науково-технологічної ради за основу структури курортотолісу Трускавець узято концептуальну модель валеологічного інноваційного центру, запропоновану Миколою Одрехівським, докторантом Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України.

Про свою концепцію курорту-міста Трускавець М. Одрехівський писав у попередньому числі нашого журналу.

Редактор

САНАТОРІЙ "ПРИКАРПАТТЯ"

На мальовничій південній околиці Трускавця розташувалася одна з найстаріших оздоровниць – санаторій "Прикарпаття".

Колись тут, на території природного лісопарку, була садиба священика. І донині на цьому одухотвореному місці живе старий сад, де родять горіхи, яблуни, груші, сливи..., буяє розмаїття трав і квітів...

І вся оця краса заповонила 12 гектарів землі на осонні трускавецького підгір'я.

А поряд із санаторієм-садом – густий смерековий ліс. Далі, за лісом, починаються відроги Карпатських гір.

Усе це – природне й рукотворне – надає санаторію "Прикарпаття" особливого затишку, спокою, гармонії, де оздоровлюється душа і тіло.

Унікальність санаторію "Прикарпаття" ще й у тому, що він один із небагатьох у Трускавці має власну лікувальну базу, де на високому фаховому рівні працює близько півсотні медперсоналу. Лікувально-діагностичні кабінети оснащені сучасною технікою, що забезпечує високу якість обстеження й лікування.

Основою оздоровлення в "Прикарпатті" є, звісно, незвичайна цілюща вода "Нафтуся" й інші трускавецькі мінеральні води, а також озокеритолікування й дієтичне харчування на основі екологічно чистих продуктів.

У всі пори року в цьому санаторії люди почуваються комфортно: спальні корпуси з'єднані з лікувальними корпусами, з їдальнею, з бібліотекою й кіно-концертною залом скляними переходами-оранжерейми. Санаторій має також своє поштове відділення, перукарню, кафе. А ще будовується новий модерний корпус на 500 місць...

Усе це велике господарство підпорядковане акціонерному товариству "Атомпрофоздоровниця" із Держкоматому України.

А господар санаторію "Прикарпаття" – директор і головний лікар – Володимир Олександрович Овод. Цей натхненний чоловік – висококваліфікований лікар і талановитий організатор – докладає багато зусиль для розширення можливостей унікальної Трускавецької оздоровниці. Він довершує розпочате своїми попередниками будівництво, а також реалізовує власні плани спорудження на території санаторію спортивно-оздоровчого комплексу на рівні європейського стандарту.

Для реалізації свого благородного задуму Володимир Овод шукає достойних партнерів у взаємовигідній співпраці. А можливості для співпраці, зокрема міжнародної, дуже великі...

З недавнього часу санаторій "Прикарпаття" став творчою базою для відомого в Україні й за кордоном музичного гурту "Соколи". Знаменно, що вилетіли "Соколи" на світову сцену саме зі сцени "Прикарпаття" два десятиліття тому. А благословила їх на цей лет нинішній заступник директора з культури Ольга Володимирівна Палинська.

Тож побажаємо директорові санаторію "Прикарпаття" і його трудовому колективу соколиної стрімкості в реалізації благородних задумів.

А Ви, шановний читачу, приїздіть у "Прикарпаття" – тут Ви оздоровитесь сповна.

НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ

Ольга Тарасівна Катрич народилася на Львівщині. Закінчила Львівську консерваторію по класу фортепіано (1987). Коло наукових інтересів – специфіка музичного виконавства, особливості музичного стилю.

Незважаючи на те, що сучасна українська культурологія та філософія мистецтва ще не можуть запропонувати єдиного понятійно-термінологічного апарату, який би змоделивав процеси буття національної художньої культури, ціле коло питань вже виведено зі стану маргіальності. Насамперед це стосується питань, пов'язаних з національною ментальністю та національним характером. Адже природа цих явищ, охоплюючи сфери емоційно-чуттєвого, найповніше виявляється в художній творчості, зокрема в музичній. Явища музичної культури умовно поділяються на дві групи. До першої належить композиторська творчість, де національне виявляється безпосередньо, а до другої – музичне виконавство (тут національна своєрідність випливає із емоційного переживання акту творчості – того, що закладене в глибинах національного характеру).

Важливо диференціювати поняття національного характеру, національної ментальності та національного (етнічного) в культурі. Так, національна ментальність, експонуючи найзагальніший рівень прояву національного, уявляється субстанцією, яка існує в етнічно визначеному соціумі, де кожен з представників цього соціуму є її носієм. Національний характер конкретно проявляється лише на рівні індивідуальному, коли особистісне щасливо співпадає з глибинним духовним кодом нації.

В різних національних культурах співвідношення національної ментальності і національного характеру різне, але завжди взаємозумовлене. Аналізуючи фактори, які детермінують українську ментальність, зауважимо, що наша культура складається на основі хорового начала при збереженні індивідуальної ініціативи. Такою специфікою української ментальності, можливо, зумовлений і факт особливо яскравого втілення мистецького потенціалу нації саме в сферах з колективним типом творчості – у фольклорі, професійному хоровому співі, театрі.

Проте відомо, що вкоріненню культури нації у світовій культурі сприяє саме індивідуальна творча ініціатива, яка здатна вийти на рівень загальноестетичних вартостей з мистецтвом національно характерним. М. Бердяєв зазначає: "Усе творче в культурі носить на собі печать національного генія. Навіть великі технічні винаходи національні, не національними є лише технічні застосування цих винаходів, що легко засвоюються всіма народами..." І не випадково саме у XIX ст., в добу романтизму, означену бурхливим розквітом національних шкіл (зокрема слов'янських), відбувається остаточна концептуалізація індивідуального рівня української культури, усвідомлення національного "я" окремими її представниками, структуризація національного характеру. Романтизм як тип художнього мислення найбільше відповідає тому зрізові національного феномену, в якому виявляється український національний характер.

Цікаво й послідовно простежується національний характер в українській філософській думці. Творчий набуток видатних її представників – Г. Скововоди, М. Гоголя, П. Юркевича, Д. Чижевського – можна охарактеризувати як філософію емоціоналізму. Найяскравішим виявом її є "філософія серця" Памфіла Юркевича, де почуття, емоція оцінюються як шлях пізнання. А Дмитро Чижевський, характеризуючи український національний характер, відзначає: "По-перше, безумовною рисою психічного укладу українця є – емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм; /.../ Поруч з цими рисами стоять індивідуалізм та стремління до "свободи". /.../ Поруч з цими двома основ-

ними рисами стоїть третя – неспокій і рухливість, більш психічні ніж зовнішні, неспокій і рухливість, що є яко з своєю основою зв'язані з певним "аристократизмом" натури".

Як єдина лінія історично детермінованого романтизму в творчості сприймається українська композиторська традиція від М. Лисенка, С. Людкевича, Л. Ревуцького, Б. Лятошинського до М. Скорика, Є. Станковича, В. Сильвестрова і далі.

Звертаючись до сфери українського музичного виконавства, слід виділити індивідуальні стилі, які вже стали набуток світової музичної культури. Це насамперед М. Лисенко, Любка Колесса, С. Турчак, П. Муравський, О. Криса, Б. Которович, М. Крушельницька, М. Сук та інші. Ці різні, багатогранні творчі індивідуальності своїм мистецтвом дають прекрасний матеріал для висвітлення національного стилю в професійному виконавстві. Національний стиль виявляється не в кожній виконавській культурі, а лише в етнічно однорідній (таким є українське музичне виконавство). Отже, національне у творчості виконавця-професіонала виявляється через своєрідність національного характеру, який і зумовлює певний тип виконавського мислення. Але це ще не розв'язує проблеми дослідження національного виконавського стилю, оскільки характеризує явище радше зі змістової сторони, аніж з формальної. І тут доцільно застосувати поняття виконавського архетипу.

Поняття виконавського "архетипу" досі, наскільки нам відомо, не було опрацьоване теоретичним музикознавством. Проте окремі дослідження стильових явищ музичного виконавства (виконавських стилів історичних епох, періодів, національних шкіл, окремих індивідуальностей), дають підстави говорити про наявність певних стійких закономірностей музичного мислення, які проявляються на різних стильових рівнях. Наявність таких закономірностей з надчасовою сутністю притаманна не лише процесам музичного мислення, але й процесам художньої творчості взагалі і має типологічний характер.

Доречніше говорити про існування двох основних "архетипів" художнього мислення. Термінологічній номінації цих архетипів найкраще, на нашу думку, відповідатимуть поняття "діонісійського" та "аполонічного" начал, які Ф. Ніцше використовує в своїй роботі "Народження трагедії з духу музики" для характеристики двох протилежних за сутністю витоків розвитку мистецтва: "Було б великим здобутком для естетичної науки, якщо б не лише шляхом логічного міркування, але й шляхом безпосередньої інтуїції прийшли до усвідомлення, що поступальний рух мистецтва пов'язаний з подвійністю аполонічного і діонісійського начал...". Ось як Ф. Ніцше описує процес творення митця-діонісійця: "Індивід зі всіма його межами і мірами тонує тут у самозабутті діонісійських станів і забував аполонічні закони. Надмірність виявлялась істинною, протиріччя, в муках народжене блаженство говорило про себе з самого серця природи". Аполонічне начало філософ характеризує як "... повне почуття міри, самообмеження, свободу від диких поривів".

Навіть побіжна рефлексія над творчістю видатних українських виконавців дає підстави говорити про домінантність діонісійського архетипу. Можна зробити висновок, що виконавський архетип (в українському випадку – діонісійський) як глибинний тип виконавського мислення формують ті сфери людського єства, у яких закорінені і національний характер. Таким чином, основною ідеєю дослідження національного виконавського стилю є осмислення способів драматургічного розгортання виконавцем (виконавцями) музично-інтонаційного матеріалу і принципів побудови музичної форми.

Львів

**“МИСТЕЦТВО –
МОЯ ЛЮБОВ,
МІЙ ШЛЯХ,
МОЯ ОБИТЕЛЬ”**

Так визначив своє кредо відомий український мистець під час творчої бесіди в редакції нашого часопису.

Народився Віктор у Києві. Закінчив Київську Академію Мистецтв (1982). Живописець, графік, останнім часом багато працює в гобелені. Ще студентом брав участь у художніх виставках, а його персональні виставки впродовж останніх років мали незмінний успіх і широкий розголос.

Василь Портяк: Широко знаний живописець, графік, художник гобелену Віктор Хоменко – не з учорашнього підпілля і не спритний ловець кон'юнктури. Це що – талант, мудро обраний шлях чи торжество позиції незаангажованого мистця?

Віктор Хоменко: Я був радше винятком, ніж типовим представником мистецького світу. Так само, до речі, як не був типовим совєцьким обивателем. Принципово не вступав ні до партії, ні до комсомолу, до жодних так званих громадських організацій (згодом лише був недовго членом Республіканської партії, з якої потім і вибув після Референдуму). Демонстративно нікому й нічому себе не протиставляв і намагвся не нарікати на обставини, сповідуючи принцип: зміни себе і в такий спосіб ти зміниш навколишній світ. Ще в юності, десь по закінченні школи, від знесилля внутрішнього протесту в мене було дуже сильне бажання емігрувати, але у студентські роки я дійшов до розуміння, що коли Вищі сили визначають для людини її час і місце, то для того, аби вона в цих параметрах виконала сво-

завдання. Тому я вважаю, що мені пощастило народитися тут і в такий час, пощастило пережити Чорнобиль – я себе зараз відчуваю... "мутантом", тобто людиною, адаптованою до всіх умов, у тому числі соціальних... І коли я сьогодні зустрічаю людей з так званого вільного світу – розвинутих країн – мені в глибині душі їх шкода за їх еволюційну ущербленість. Хоча й розумію, що мушу іще пройти ту частину життєвого досвіду, яка далася їм самохіль (сказати б, вони народилися із золотою ложкою в зубах). Намагаюся сприймати світ з розплющеними очима, що означає – бути відкритим і готовим до всього. На сучасному етапі я вважаю, що дійшов до позастресового розуміння світу.

В. П.: Нові роботи, розголос від виставок... Виглядає, що ви даєте собі раду в нових умовах... І все ж, мабуть, вам не байдуже до того, який статус художника в державі, яка вже не опікає його так щільно, як попередня (через спілки, фонди, ідеологічні інституції), але й не дала нічого взамін тих, хоч і лукавих, гарантій, які він мав.

В. Х.: Мистець завжди був посередником між матеріальним світом і світом надматеріальним (щоб не вживати терміну "духовний" – надто суперечливий вислів), отже він завжди належав до соціуму, відображував соціум, водночас перебуваючи попереду соціуму, над ним. Тому проблеми, що їх ви згадали, пов'язані з суто соціальним рівнем проблематики. А конкретно – з перехідним періодом, що йому передували більшовицькі часи з їх специфікою, коли художник сприймався не як творча одиниця, а як працівник ідеологічного фронту, тобто він виконував конкретне соціальне замовлення. А монополізм державний, який реалізувався через систему літфондів, худфондів, якраз і був знаряддям поневолення художника. "Справжніх" художників, яких я багатьох знаю на території колишнього СРСР, чекала однакова доля – вони або йшли в підпілля, або вдавалися до протестів, після чого їх карали, вислали (ті ж Шемякін, Неізнаний, хоч я не належу до їх шанувальників). Тепер, у перехідній ситуації, ми мусимо створювати те, що повинно було існувати, і то робити це на тлі великого соціального занепаду, невизначеності й хаосу. Тобто український художник на певному етапі, якщо оцінювати із соціальних засад, нам нагадує людину із зашморгом на шиї та вибитим із-під ніг стільцем. На Заході художник має якусь екологічну нішу, тобто в західних країнах, де все відбиралося вільним еволюційним шляхом, художник знайшов найкоротший і найоптимальніший шлях до виживання. Наша проблема зараз, маю на увазі прошарок зайнятих у мистецькій сфері людей – це їх надмірна кількість. Якщо взяти, наприклад, архітекторів, то тільки наш художній інститут випускав їх трохи не п'ятдесят щороку, не кажучи вже про технічні вузи, так що останніми роками добрих 90 відсотків цих випускників опинялося поза фахом. Те ж стосується і художників. Тут картина, мабуть, ще похмуріша, адже більшість із них не може працювати в нових умовах – скажімо, з комп'ютером. Це люди, які по шість-сім годин денно займалися живописом, малюн-

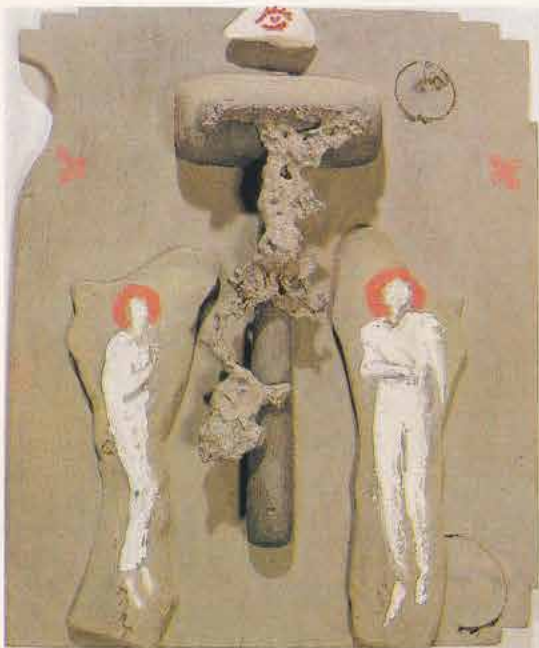
ком з природи... Це люди, виховані на традиціях минулого століття! І хоч я згоден, що така школа повинна бути, але коли цей досвід використовується лише для сворення соцреалістичних композицій, то потреба таких художників у сучасному світі наближається до нуля. А ви ж знаєте, що членів Спілки художників у Києві більше, ніж художників у Парижі. Тому-то й скуповувалися заїжджими комерсантами за безцінь роботи навіть художників з титулами. Цілком дика арифметика, якщо оцінювати саму лише затрачену працю й зрослі ціни на матеріали – 10, скажімо, доларів за "добротний" пейзаж. А продати дорожче... Хто знав ціни? Адже мистецтво як бізнес – розвинута структура, і це вже верхівка соціуму, верхні його поверхи. А чи може бути побудований дванадцятити чи чотирнадцятити поверх будинку, якщо ще не зведений третій?

Є, звичайно, вже у суспільстві багаті люди, та на справах ринку мистецтва це ще не може позначитися. Ці люди можуть замовляти щодня фуршети, викидаючи на них десятки тисяч доларів, але вкладати їх у мистецтво – такого розуміння ще немає. Традиції обірвалися. Якщо раніше мистецтво "служило народові", служило партії, ідеології, тобто невідомо кому, то сьогодні – як наслідок – відбувається в його сприйнятті певне відчуження, несприйняття. Знову ж таки, доки люди не накупуються "Мерседесів", "Трінтронів", мистецтво нормально продаватися не буде. І пояснити, чому ваша робота коштує тисячу доларів, коли подібна (на думку споживача) продається на Андріївському узвозі за двадцять – справа нереальна. А роботи є. Є талановиті художники. Справа "за малим" – треба "підтягати споживача". Адже якщо досі монополістом-замовником була держава, то сьогодні мало того, що держзамовлення художникові практично зникає – рівень його (як і приватного також), по суті, не зазнав змін. Помінялася просто система знаків – зірочка на тризуб, червоно-синє на синьо-жовте, робітник на козака... Тут найбільша наша національна біда. Попри катастрофічний стан екології, розграбування природних багатств найдужче був спалюваний людський менталітет.

Це якщо говорити про, назвемо так, проблему цехову. Але я усе-таки розділив би художника заангажованого і незаангажованого. Справжній художник не може бути заангажований. Єдиний його ангажемент – служіння музам, а мистецтво для нього не знаряддя заробітку, а – спосіб самореалізації і самопізнання. Тому для справжнього художника – якщо ситуацію в Україні розкласти на три періоди: попередній, теперішній і наступний, та вважати, що наступний буде періодом стабілізації – принципівих перемін не відбувається. Для заангажованого ж просто змінюється специфіка. Тут треба зауважити, що майже всі професійні художники за совєцьких часів були заангажовані, а своєю чергою, майже всі галузі професійного ідеологічного заангажування стали сьогодні непотрібні. Те ж, чого раніше не навчали, зараз стало потрібним – наприклад, комп'ютерний дизайн, відеографіка, мистецтво реклами. Або що стосується такого фаху, як художник інтер'єру. Якщо й навчали

Волхви. 1995-96.

Залізне розп'яття. 1994-95.

Перетворення Св. Юрія на Дракона.
1994-95

цьому, то більше з розрахунку на чисто архітектурну, технічну специфіку, чого нині замало. З одного боку, це добре – що цілком нове приходить на зміну старому. А з іншого – велика кількість професіоналів залишилася за бортом. Мало того, спостерігаємо в образотворчій сфері масовий вплив непрофесійного люду. Працюючи в "партійні" часи по видавництвах, я зазнавав немало ідеологічного тиску, а все ж завжди знав, що маю справу з професіоналами – і з літераторами, й з художнім редактором, головним художником. Що стосувалося суто виробничих, формальних питань, розмова завжди велася на професійному рівні. Коли ж я бачу нинішню видавничу продукцію, то кидається у вічі контраст між високим рівнем сучасних – часто на рівні світових стандартів – технологій і різке дилетанство художнього оформлення (та й літературно-журналістської частини також).

В. П.: Звичайно, людині з практичним досвідом просто боляче бачити занепад видавничої справи. Адже в книжковій графіці працювалося успішно?

В. Х.: Я той період своєї, якщо сказати так, творчої кар'єри, не вважаю за дійсно творчий. То була праця на виживання – з різного роду виробничою "напругою", з не завжди легкою справою отримати замовлення... Цікаво? – Було й цікаво, і книги залишилися, за вигляд яких не соромно, та все ж головними для мене були живопис, творча графіка. А "видавничий" період залишився просто як спогад, не більше. Сучасний стан видавничої справи? Її просто немає. Скажімо, у тому ж "Дніпрі" в художній редакції працювало не менше 13-14 осіб, тепер залишилося двоє! Видавниче приміщення майже цілком здали в оренду. Найбільше колись державне видавництво без державних субсидій неспроможне конкурувати з російськомовним ширвжитком і просто агонізує. Те ж стосується і журнальних видань. З'являються, щоправда, нові, але

Успіння. 1996.

Три Східні Царі. 1993.

Втеча з Раю. 1995-96.

Янгол пінболу. 1995.

чому вони всуціль російськомовні? Дається
взнаки незнищений комплекс національ-
ної меншовартости. Недарма існує думка,
що культура мови – це культура нації. І
якщо в перші роки в нас було певне підне-
сення, то сьогодні спостерігаємо цілковите
ігнорування державою мовної політики.
А якщо держава репрезентується у світі
чужою мовою, якщо чужа мова звучить у
парламенті, то стан культури в державі
безперечно катастрофічний. Влада
повинна зрозуміти, що це проблема номер
один, і без державної підтримки вона не
вирішиться. Особливо ж – після десятиліть
послідовного нищення мови, яке почалося
з так званої "словникової війни", коли
першого удару було завдано по терміно-
логічних українських словниках, що їх
видавали у двадцяті роки. Удар грамотний і
влучний, знищення термінології – це
знищення самої мови. І якщо зволікати й
надалі з виведенням на державний рівень
національного мовного питання, то будемо

мати культуру – в усіх її проявах – як територіальний відламок СНГ-івської конгломератної культури. Це неминуче.

В. П.: Ваші гобелени, що про них останнім часом багато розмов... Здається, ви з небагатьох, хто сьогодні працює в цьому жанрі?

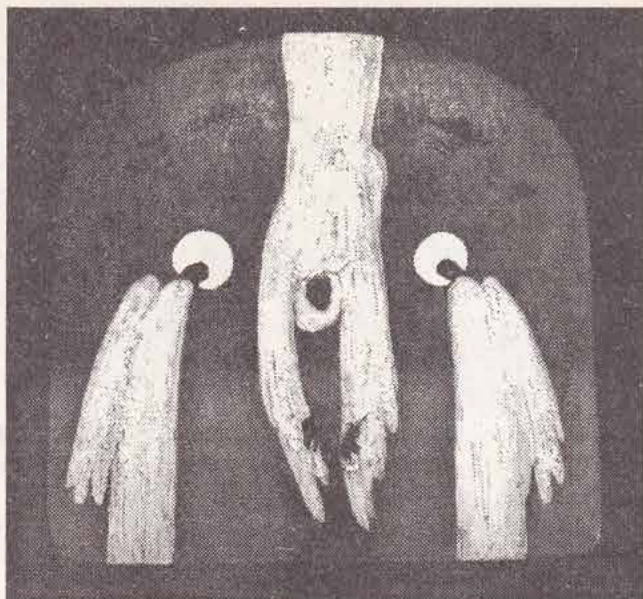
В. Х.: Це специфіка, мабуть, чисто технічна. Гобелен в усі часи вважався дуже дорогою забавою, мистецтвом "для королів", адже через високу собівартість далеко не кожен міг його замовити. І якщо в розробці ескізів я інколи застосовую комп'ютерну техніку, що дозволяє працювати швидше, мобільніше, то саме виконання є процесом надзвичайно трудомістким. Працюючи по сім-вісім годин денно, ткаля виконує квадратний метр гобелену за місяць. От і полічіть, гобелен два на три метри робиться півроку! Звісно, що сьогодні для гобелену часи не найкращі.

Зрештою, через останні виставки, деякі публікації в періодиці моє ім'я почали часто пов'язувати саме з гобеленом, та цей жанр не є для мене визначальний – більше все-таки для мене важить живопис. Є, скажімо, роботи, які зі мною, в мені живуть місяці й роки. Відходять, "дозрівають", за цей час уже витворюється чималий набір і враз – несподівано – повернення до давнього задуму.

Олександр Шокало: Цим, власне, і цікавий кожен художник – контактом з лише йому явленим надматеріальним світом, пошуком – через форму, колір, матеріал – індивідуального шляху до нього.

В. Х.: Нещодавно у мене в гостях був Микола Ткач. Надзвичайно цікава, творча людина, але далеко від мистецтва сучасного. Він подивився на одну, другу мої роботи, звернув увагу на "Волхвів" (робоча назва) й каже: "Ти працюєш на рівні плазми". Мене це так вразило! Все-таки ми, виявляється, думаємо про одне і те ж, тільки говоримо різними словами. Адже я зараз перебуваю в такому контакті з цією роботою, який важко визначити... Найточнішим є англійський вираз "I'm in love" – "Я в любові". Це коли від спілкування з картиною просто кидає в жар (стан, близький до оргазму). – Тобто все, що я вклав у неї, тепер вона мені повертає.

Для мене мистецтво є шляхом пізнання. Є надматеріальний шлях пізнання, коли інформація надходить у чистому вигляді (скажімо, як непероричне зачаття – жінка у своїй вірі настільки відкрита, що здатна матеріалізувати отриману "чисту" інформацію), тобто йдеться про рівень, коли досягнуте не перекладається на якісь формальні втілення – мову, конкретний образ... Мистецтво – це моя практика, мій шлях, моя обитель. Та форма, зрештою, яка дозволяє мені еволюціонувати. Бо, по великому рахунку, я розділив би людей не на класи, нації тощо, а на дві категорії: еволюційну і нееволюційну. Для перших мета людини – розуміти своє призначення, сутність свого існування (в цьому, гадаю, коротке, спрощене визначення сенсу всіх вірувань і релігій). Адже кожна людина від народження є потенційний чемпіон світу з шахів чи, скажімо, президент держави. Але стають чемпіонами, президентами одиниці з мільярдів. Так що

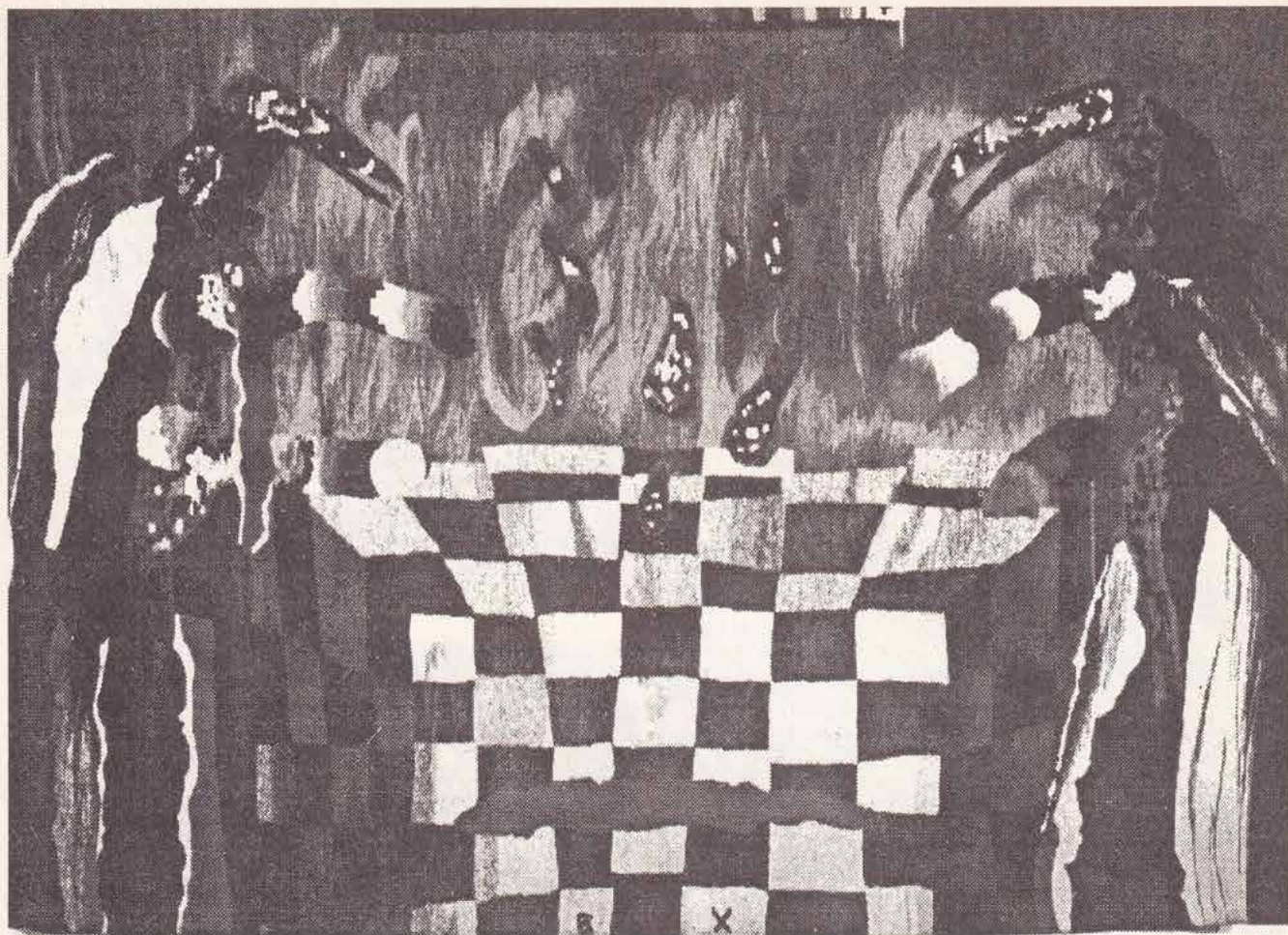
Мертвий янгол. 1993.

співвідношення еволюційних особистостей і нееволюційних, очевидно, неспівмірно мале. І число людей, професійно зайнятих хоча б у тому ж малярстві, на цей відсоток не впливає, адже для професіонала робота над картиною може бути таким самим способом заробітку, як розносити пошту чи довшати асфальт.

Говорячи про мистецтво як знаряддя еволюції, чи точніше – матеріальної реалізації еволюції, пригадую історію святого Іоана Дамаскіна, геніального художника-іконописця, з яким пов'язаний сюжет ікони Богородиці Троєручиці. Коли він вирішив прийняти постриг у монастирі на Афоні, настоятель поставив йому умову: не писати більше ікон. Спершу відмовившись, іконописець після роздумів умову прийняв. Зрозумів, що цей шлях він пройшов і мусить іти далі. Тобто мистецтво, як будь-яка формальна діяльність, безумовно обмежене, це рівень посередника.

О. Ш.: Те, про що говоримо, мабуть, точніше визначило б слово "креація", в даному разі – підтримане людиною в собі стану першотворіння. А еволюція – це шлях долання опору конкретного матеріального середовища, розвиток у певних межах.

В. Х.: Звичайно, це точніший термін, але він ще не устійнився, тому вживаю загальник. Отже, назвемо це шляхом креації, шляхом самопізнання митця в усіх сферах його творчості. Гобелен у моїй творчості виник напевно тому, що це дуже складна техніка, і вона потребує дуже великих зусиль, що мені імпонує. Те ж стосується й живопису. Опанувавши все, чого вчили в інституті, я потім щонайменше років з десять відкривав для себе різні тонкощі технології живопису. Вважаю, що досконала

Гра з вогнем. 1994.

робота має бути досконала в усьому. Скажімо, зараз часто зустрічаються роботи професіоналів – причому високих професіоналів, технічне виконання яких породжує хіба що жаль. Коли бачиш ті неймовірно товсті пастоозні шари олійних фарб, накидані "a la prima" мастихіном, то розумієш, що поверху фарба вже схопилася, підсохла, але в масі вона ще буде "доходити" рік, а то й більше, і ця робота мертва – повисить два-три роки і почне просто тріскати, розшаровуватись.

Вивчаючи всі малярські технології, опановуючи нові й новітні, перевіряючи їх у роботі, художник перебуває в процесі не тільки технологічного, а й творчого, внутрішнього пошуку.

О.Ш.: У творчості, як і в здоровому житті, внутрішнє невіддільне од зовнішнього, духовне – од фізичного, матеріального, небесне – від земного. І це є первинною ознакою способу думання й буття українців. Цей наш життєвий універсалізм засвідчує й наша мова – одна з найінформативніших у світі. А традиція української культури поєднує в собі універсальне розмаїття східного й західного культурних типів, що зрештою виявляється і в характері східного й західного українства.

В.Х.: Україна є відправною точкою в історії цивілізацій, культур Сходу й Заходу. Сьогодні, як і п'ять тисяч років тому, європейська цивілізація замикається на Україні. Йдеться не про технологічні рівні чи соціальні моделі, а про рівні принципового світобачення, менталітету. Східний менталітет – інтравертивний, більш медитативний, а західний – екстравертивний, техногенний. Якщо визначати точку компромісу, то Росія, попри її декларовану євразійськість, все ж "перехиляється" у бік східного, азійське у ній переважає. Тому об'єднуючим центром все ж таки є Україна.

О.Ш.: Україна притягує всіх – і людей зовнішнього інтересу, й людей внутрішньої потреби. Людей духовних вабить передусім глибинність нашої денної традиції, що живе у звичаях і в мистецьких реліктах.

В.Х.: Українське мистецтво чи не найстародавніше у світі, це особливо видно з досліджень і знахідок останніх років. А скільки ще не знайдено? Всі ці сонячні культи, ці праджерела – я їх у собі відчуваю... І традиції мистецтва 19-го століття, і мистецтва бароко, і княжих та докняжих часів. Це та праінформація, той сік, що ми беремо з землі, фундамент, на якому вибудовуємо сучасне.

УКРАЇНА ВІД СЕРЦЯ ДО СЕРЦЯ

Коли я думаю про Україну, то насамперед уявляю чорноземні степи Кіровоградщини й Херсонщини, поринаю у вечірню задуму чернігівських, житомирських чи волинських борів і думками торкаюсь зеленошумних Карпат. У кожного регіону є привабні й притаманні лише йому риси, звичаї й пісні, що склалися із давнини.

Ми душею вслухаємось у Всесвіт і ловимо подих чи навіть шерех найближчої до нас отчої землі. Тому Україна уявляється мені від серця до серця, хоч і має краї, міста і села, про які кожен із нас може сказати: це моя мала батьківщина, моя колиска.

І я, на щастя, також маю свою колиску – своє село Крехаїв, що неподалік від оспіваної О. Довженком рідної і чарівної Десни. Звідти в усі боки, на всі сторони світу і під усі вітри розбіглися мої стежки-дороги: на схід, на захід, на північ і південь. То все наша і моя Україна – тепер незалежна, суверенна держава.

Наше підприємство "Народна медицина Зубицьких", окрім Аптеки народних ліків у Києві, має близько сотні своїх філій у різних містах, містечках і селах України. Нам доводиться багато їздити, зустрічатися з людьми, які потребують медичної допомоги. Тож Україна для нас – мов на долоні, близька і воістину рідна. Пам'ятаю наші поїздки всім колективом Аптеки народних ліків у село Прилісне, що на Волині, де ми обстежили понад 1200 дітей та вчителів і батьків. Відтоді наші зв'язки з волинянами не пориваються. Такі ж, сказати б, чисто лікарські професійні дороги і поривання приводили нас у Конотоп і в Харків, у Тернопіль і Львів, у Дніпропетровськ і Полтаву. Всі ці мандрівки не минають безслідно. Ми пізнаємо Україну, традиції і звичаї свого народу, а це багато допомагає нам у творчій, фаховій роботі. Народна медицина – вагома частина нашої вітчизняної історії, а це ж неоціненні скарби українського народу, тисячолітні пласти його мудрости. Слово "Народна" я не даремно пишу з великої літери, бо це наші народознавчі витоки, і сьогодні особливо на часі повернутись до них, до історичної пам'яті народу. Саме Народна медицина формувала здоровий спосіб життя,

виховувала батьків і дітей, навчала їх практичної філософії – жити і виживати. Кожен пам'ятав, що він є частиною Природи, з неї черпає силу і здоров'я, а прийде біда – шукає рятунок. Адже цілюща сила природних ліків воістину безмежна. Сьогодні ми по крихті збираємо ті старі рецепти, намагаючись реставрувати прадавню лікарську науку. Та ці потуги стануть марними вже у найближчі роки, якщо ми будемо лише набувати знання про зело як лікарську сировину. Бо вже сьогодні в Карпатах, на Поділлі зникають цілющі реліктові рослини. Не тільки через екологічні негаразди – нищить зілля і новітній браконьєр, "мисливець" за травами.

Ми ще маємо трохи чистих і багатих острівців у природі. Мусимо про них дбати, берегти, як зіницю ока. Мусимо допомагати природі поновлювати "зелений фонд" там, де самі його загубили. Мусимо знову усвідомити себе не "царем природи", а її органічною вдячною часточкою.

Сьогодні, коли точиться стільки розмов про те, як нам облаштувати свою Україну, хочеться сказати, що досить мріяти про державотворення, про єдність землі Шевченка і Франка.

Про Україну треба дбати! Кожному з нас і всім разом, громадою. Лише тоді романтика зростатиметься з побутом, працею, творчістю. А поки що наше суспільство перебуває у стані банкрутства. Виробництво падає, народ убожіє, а спритник умить проголосив себе "незалежником", аби тільки більше загребти до себе. Чи ж такої незалежної України ми хотіли? Чи за таку волю боролися і вмирили наші діди-прадіди, батьки наші?

Моя Україна освячена не лише великими іменами Сковороди, Шевченка, Франка, Лесі Українки, а й могилами предків, які загинули на каторгах, винищені етноцидом, не повернулися з ратних полів. Могили і хрестів для України вистачить на всі часи. То все голос нашої крові, то неперебутня пам'ять синів і дочок України. Тож і за них ми повинні відробити, відсіяти, віджнивувати. Дати раду собі і своїй Україні, сповідуючи пророче Шевченкове: "Борітеся, поборете!".

Київ

Наталія ЗУБИЦЬКА,
лауреат премії Євпраксії.

П. Куліш. Портрет Т. Шевченка.
1844 р.

Мільйони людей, різних за своїм соціальним походженням, статтю, віком, національністю, в різному часі й на всіх континентах знаходять у віршах Т. Шевченка щось для себе сокровенне і святе. У цьому ж причина того, що багато читачів не приймають значної частини його поетичної спадщини, а критики у своїх дослідженнях часто дають протилежні оцінки й тлумачення.

Так, якби Т. Шевченко був однозначним у своїй ідейній спадщині, то він ніколи не став би для нас тим, ким він є: геніальним поетом – виразником світогляду рідного народу як сукупності мільйонів окремих душ. Це зумовлює багатомірність письменника, який прямував складним шляхом самостійного досягнення духовних істин.

Перед усякою душею, яка втілюється і живе на Землі, є три дороги, якими вона зможе прямувати, неначе в народних казках. Це дорога добра, дорога пошуків правого шляху та дорога зла. Перша й остання порівняно легкі й послідовно ведуть душу або вгору до світла, або вниз, у пійму. Люди, які йдуть цими шляхами, почувають, діють і мислять більш-менш однозначно, без гострих у собі протиріч і зламів. Їх підтримують вищі сили добра і зла. Це переважно цілісні натури, яких практично не можна переконати у протилежному світогляді, їх можна назвати так: вроджені праведники та вроджені негідники.

Третя група людей, і таких у нашу епоху найбільше, повсякчас перебуває у полоні сумнівів щодо оцінки світобудови та самооцінки. Таким на Землі жити найважче. Відповідні вищі сили не можуть надавати їм постійної підтримки через невизначеність їхнього життєвого ідеалу. Недарма одним із основних християнських гріхів є сумнів. Блаженний той, хто вірує, – говорить Святе письмо, і з цим важко не погодитися.

НА СЕРЕДИННОМУ ШЛЯХУ

ПРИЧИНА ПОПУЛЯРНОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
(Уривки з дослідження)

Шевченкові судилося прямувати середнім шляхом, хоча він мав могутній вроджений заряд світла і нахил до досягнення вселенської злагоди й любови. І саме середній шлях зумовив поетову триобразність, тому що Шевченко мав проявити у власному існуванні усю різноманітність духовного життя України першої половини XIX ст.

Якими ж вимальовуються оті три основні образи поета?

Перший із них являє перед нами глибоко віруючу, богобоязливу людину, добру та чисту в своїх помислах і діях, людину, яка понад усе ставить Господню волю, повністю віддаючи себе їй. Таке сприйняття Бога то було першорядним у свідомості поета, то загасало. Твори, пройняті таким світовідчуженням, завжди пронизані світлом, добротою, любов'ю до всього створеного.

У другому образі проявляється людина, в якій зароджується і міцніє критичне ставлення до буття, яка не знаходить справжніх коренів і не сприймає несправедливості земного існування. Критика поступово переходить від людей на суспільство, а потім аж на Вседержителя. Вірші, наповнені такими думками та почуттями, дозволяють назвати Шевченка "апостолом правди", викривачем кричущих вад суспільного устрою, передовсім царської Росії.

І, нарешті, третій образ. Поет постає перед нами бунтівником, руйнівником усього та всіх. У своєму розпачі від непереможності зла на Землі він сягає аж до заперечення Всетворця і, власне, переходить на бік темних сил, бо ладен "світ запалити", якщо в ньому не пануватиме той порядок, який здається Шевченкові найсправедливішим... Цей образ через відомі причини був знаний нашому пересічному читачеві найбільше. А вірші, написані поетом у такому стані, дають усі підстави називати поета своєрідним революціонером, який навіть після десятирічного заслання закликав народ "до сокири".

Так, усі ці образи, такі різні й навіть протилежні – Шевченко. Його ім'я з повним правом пишуть на своїх корогвах та знаменах і віруючі, і богошукачі, і борці. Кожному з них поет дає достатньо матеріалів як для оборони, так і для нападу.

Така вражаюча неоднозначність Т. Шевченка для багатьох здається несприйнятною, інших дратує, а декого зовсім збиває з пантелику. Чому він такий складний? Чому такий непослідовний?

Шевченко був передовсім дитиною свого часу. А перша половина XIX ст. – це вже не пора стихійної ересі, котра так чи інакше завжди існувала в християнстві. Це пора критичного переосмислення релігійного світогляду, коли остаточно формувалася система поглядів, що пізніше одержала назву діалектичного матеріалізму, невід'ємною складовою частиною якого став і так званий науковий атеїзм. Тобто формувався світогляд, який можна назвати "безумством розуму", який понад усе ставив себе самому.

Шевченкові деякий час була до смаку столична атмосфера всезагального руйнування ідолів, бо він жив тоді під глибоким враженням, яке справило на нього усвідомлення власного рабства, тобто повної залежності від отих ідолів. Але стати послідовним безбожником поет не зміг. Цього не дозволило зробити і прищеплене в дитинстві святоблिवе ставлення до Господа, і, що є визначальним, потужна інтуїція митця.

... У дитинстві Шевченко був стихійно віруючою людиною, котра з молоком матері ввібрала в себе схилення перед Божою справедливістю, силою та милосердям. Навколишнє сприймалося тоді як довершений самодостатній прояв Господньої благодати й мудрости. Тому добро йшло від Бога, а зло – від людей. Тоді юна довірлива поетова душа була така щаслива, а світ – такий прекрасний, що пізніше видавалося Шевченкові аж дивним.

Заглиблення в міську культуру, у світове мистецтво та науку привело поета щонайменше до двох украї вражаючих відкриттів: що він стоїть на найнижчому суспільному щаблі і що люди не тільки не поклоняються Богові, а заперечують його існування взагалі. Спровокований першим відкриттям, до якого потім додалося й усвідомлення безвихідного рабства України, Шевченко спокусився другим і став богоборцем.

Розум поета підливав у чутливу душу смертельної отрути, спокушуючи її опуститися до темних негарздів земного життя, і замість того, щоб шукати духовних причин занепаду людини, поет погрозиливо кивав перстом не тільки на можновладців, а й на Всевишнього. Мовляв, Бог не так побудував світ і не так ним правує.

Однак не можна сказати, що поет радів таким своїм настроям та думкам. Його свята віра у Всевишнього піддавалася руйнівним випробуванням і часто не витримувала їх. Поет чітко і ясно розумів, що його безсмертна душа вступила на

ДИВО-СЕЛА В СТЕПУ...

шлях погибелі, але вороття не було. Його нездоланно тягнуло у моторошну безодню безвір'я. У ясні хвилини поет жахався караючого майбутнього, яке невблаганно наближалося, проте відвернути його у нього не стачало сил. Він чинив опір, але марно. Він зрідка виринав на поверхню, до світла, проте прірва поглинала його знову, і він потопав у потоках богопротесту.

А потім надійшов час його богошукання і повернення на "круги свої" – усвідомлене осягнення Вседержителя як всюдисущої сили, яка нас покликана до життя на Землі і яка у визначений, але невідомий для нас час, забере кожного у своє вічне лоно.

Ось чому ми, нинішнє покоління, любимо Шевченка. Бо ми, як і він, прямуємо серединним шляхом, суперечливо сприймаючи буття і його Творця. Тільки масштаби нашого досвіду і спроможність висловити себе у нас незрівнянні. Ми свій досвід роковані залишити в собі, а геніальне поетове слово трагізм духовних пошуків та сум'ять вознесло до вселюдських розмірів.

Для самого поета його страдницьке існування було випробуванням віри у вище духовне керівництво людини через усвідомлення рабства власного і – рідного краю. Пройшовши через тяжкі поневіряння і злами, Шевченко врешті-решт підтвердив свою віру в Бога.

Що ж до значення поетового тернистого духовного шляху для України, то Шевченко фактом свого існування підтвердив один із всевітніх законів, а саме – закон відображення майбутнього в сьогодні. Прийдешнє України, духовність якої у критичному стані, Шевченко не тільки геніально проявив у своїй творчості, а й трагічно пережив сам.

І ми свідки того майбуття. Але трагедія українського народу є закономірно і незрівнянно масштабніша, страшніша й триваліша, ніж трагедія однієї людини. Україна й далі прямує шляхом свого геніального сина, переживши і своє духовне затьмарення, і так зване "визволення", і заслання, і повернення з нього. Тільки в історії її буття це має інші назви, триває не роки, а десятиліття, коштує життя мільйонів людей.

Продовжуючи порівняння, можна сказати, що нині переважна більшість із нас існує у стані після заслання. Наша свідомість іще перебуває в запаморочливому затемненні, ми не бачимо чітких обрисів прийдешнього, але тільки зовсім невидючі не зрять у даліні світла. Це світло нового світогляду націй – він визначає духовний поступ людства у Світі.

Віра ЯНЧЕНКО,

Вчений секретар
Державного музею Т. Г. Шевченка

Щойно прочитала у вашому журналі "Український Світ" (1994 р. ч. 1-2) статтю В. Сергіючука "Німці в Україні". В ній згадуються деякі райони Одещини. Але нашого я там не знайшла. То й вирішила написати про те, що знаю і пам'ятаю.

Народилася я в 1938 році у селі Карамахмет – це так мама відповідала, коли їх десь запитували офіційно. Батько ж розповідали, що село наше називалося колись Кара-Махмед, а коли прийшли совєти, то вимагали від населення говорити "Карамахмет". Люди проте вимовляли на українській лад: "Карагмет". Наприклад: "А чий же ви будете? – Та, бре, карагмецькі... З Карагмету ми..."

Невдовзі після приходу совєтів село перейменували. Зараз це село Шевченкове (нам це повезло) Кілійського району Одеської області.

До приходу совєтів у селі проживали тільки українці. Нащадки запорозьких козаків, які його заселили, очевидно, з часу зруйнування Січі Катериною, коли велика сила козаків пішла в бік Дунаю. Жило село за козацькими традиціями, звичаями. Було неймовірно пісенне, співали всі, від старого до малого. Були в людей чудові голоси. А пісні все про "місяченька", "Дунай бистрий", "дівчиноньку – ясну зіроньку"... І скрізь "козаченько – сокіл ясний". Совєти прийшли... І залунав мат, якого я за все життя не чула ні від батька, ні від дядьків моїх, а тим більше дідів... Але ж хотіла розповісти про німців.

Десь кілометрів за чотири від нашого села в бік Дунаю було село. Люди ніколи не називали його селом чи слободою, як наш Карамахмет, а просто говорили: "Та, оце завтра поїду в Парাপарі". Так називалося оце поселення німців – Парাপарі. Пишу, як вимовляли, а чи справді така була його назва, не знаю. Через це поселення я їздила з батьками і ходила пішки дуже часто, мало не щодня, бо було воно по дорозі в плавню. А в плавні в людей завжди був свій клопіт: влітку їздили за бринзою. Кожен господар мав овець, яких цювесни виганяли аж до пізньої осені на пасовиська. Віці паслися гуртом, одним або двома-трьома кирдами, їх доїли і кожного дня весь удій господарі забирали по черзі. В залежності від величини кирда і одержувати молоко доводилося то частіше, то рідше, зате дуже багаті. Їхали за ним повозкою з бочками. Вдома це молоко переробляли в бринзу і вурду (з сироватки). Зимом теж у плавнях була робота – били коміші. Дуже молоді, зелені йшли худобі на годівлю, а старі – на покрівлю, тини, на паливо.

... Це німецьке поселення було на нашій дорозі – як біле диво! В ньому була тільки одна вулиця. Вздовж неї, на чималій відстані один від одного стояли чудові білі кам'яні будинки незвичайної форми (такі я бачила лише в красивих книжках). Господарські будівлі теж великі, розкішні, багаті і, все біле. Огороджі височенні, теж білокам'яні, з якимись аристократичними прикрасами. На подвір'ях зацементовані й бруковані доріжки. А чистота, порядок такі, що хотілося руками перевірити, чи це дійсне, непримарене. Навіть вулиця була якась особлива. Скрізь чистота, чистота і порядок неймовірні...

Пам'ятаю і самих поселенців, чомусь особливо чоловаїки: середнього зросту, кремезні, статечні. Вдягнуті у коротке пальто під пояс, широкі штани нависають над високими чобітьми, а на голові – вузькополі капелюхи, обов'язково з пір'їнкою. Все ладне, сяє чистотою, зугарністю. Поселення невелике, будинків було, може, зо двадцять, тобто по десятку обабч вулиці.

Часто чула, як тато захоплено розказували мамі про німців, як у них чудово в господарстві, як усе до діла, який порядок, багаті врожаї, який це висококультурний нарід. І батько намагалися брати з них приклад, халяпінюючи у своєму господарстві.

... Друге поселення було на такій же відстані від нашого села, але в протилежному напрямку, тобто в бік Одеси. За розміром, забудовою були вони як дві краплі води, тільки це друге називалося Помазани.

... Коли прийшли совєти, німців кудись діли, а їх поселення стали люті нищити. Просто люті і безцільно розбивали, палили. В одному чи двох господарствах зробили птахоферму, це на ній моя молодша сестра Віра, тринадцятирічна дитина, працювала. А десь у роках 50-х, я була в третьому, може – четвертому класі, в нашій школі раптом з'явилися дивні діти. Сім хлопчаків різного віку, від старшеньких – до зовсім маленьких першачків. Вони були вдягнуті яскраво, у козушках і капелюшках з яскравим пір'ячком. З ними були жінки в яскравих спідницях у дрібну складку. Теж козушки, яскраві хустки. Молоді, яснолиці, вродливі. І діточка їхня, як ангольята. Нас це вразило, ми всією школою розглядали їх. А в нас... Ми вже були "совєцькі", в старих смердючих сукнях, штаницях, обірані, майже босі, страшенно худі, жовті, з чорними синцями під очима. В нашій одежі кишили воші. А ці діточка і їх мами були... як диво. Потім зашуміло: "... западенці... гуцули...". А десь через рік енкеведисти їх кудись спровадили.

Із села я, маючи 17 літ, поїхала в Харків і відтоді додому навідувалася дуже рідко. Та спогади дитячі живуть у мені й досі. І про могили в степу (козацькі, казали дід Корній), і нереально білі будиночки коло них, і про гуцуляток, які промайнули в сірих днях, як коротка усмішка.

Ідеться про присєднання українських земель до УРСР після відомого ультиматуму Сталіна урядові Румунії в 1940 році. – Прим. редактора.

Харків

Ольга ДМИТРЕНКО, пенсіонерка.

"НА ПОЛІ КРОВИ"

Роман Андріяшик, Василь Портяк: письменницькі роздуми

Роман АНДРІЯШИК – один з найкращих українських прозаїків. Уже перший його роман "Люди зі страху" (1966) став непересічним явищем в українській літературі, а наступні книги "Думна дорога" (1969), "Додому нема вороття" (1976), "Кровна справа" (1978), "Сад без листопаду", "Сторонець" (1986) остаточно визначили авторів – людини нелегкої долі, без офіційних рангів і звань – чільне місце серед романістів. А нещодавно Андріяшик дебютував як драматург п'єсою "В кінці престолу".

Василь ПОРТЯК – новеліст. Після книги "Кришачі" (1983) спорадично друкує свої новели в періодиці, більше часу віддаючи кінодраматургії. За його сценаріями знято ряд художніх фільмів. Працює також у кінодокументалістиці.

Василь Портяк: Я нещодавно прочитав, пане Романе, Вашу п'єсу, видруковану в "Українських проблемах". Назва – "В кінці престолу" – як ознака часу?

Роман Андріяшик: В кінці престолу гріх лютує. Тому у фіналі п'єси й зібрані всі: злочинці, генерали, генсек, який наче б хотів щось поправити й "ненароком" розвалив імперію...

В. П.: Заміновані й готові до вибуху дамби на Дніпрі...

Р. А.: Це, між іншим, дуже серйозна проблема. Дніпровський каскад справді увесь заміновано, а хто знає, де та "чорна кнопка", ткнувши в яку, можна вмаж затопити пів-України? І нікого це не турбує! Як не цікавить роль московських "спеців" у проведенні так званого експерименту, який призвів до атомної катастрофи.

В. П.: Через те, що вся інформація, багата на "вбивчі факти", прямує окремо від державних каналів – там і досі панує система недомовок, замовчування.

Р. А.: Я наведу один лише факт. Від "визволення" Галичини в 39-му до початку війни між більшовиками та націонал-соціалістами там велася, зрозуміла річ, планова мобілізація до війська. Забрано три річники – це десь 150-200 тисяч юнаків. Їх загнали в Алма-Ату й там вони стояли окремим корпусом. З початком війни цей західняцький корпус при повному бойовому обладанку привезли в телятниках до Житомира, плануючи кинути на оборону Галичини від гітлерівців. У Львові ж тим часом проголосили Акт відновлення української державности. Отже хлопців роззброїли й погнали – уже пішим порядком – на Схід. А по дорозі, коли вмаршовували десь у ліс, раптом оголошують, що в таку-то роту чи батальйон проник німецький парашутист і всю її завербував. Іншу роту змушують копати яму, а цих розстрілюють. Так із двохсот тисяч випадком урятувалось лише два хлопці, один із Золочева, другий – буковинець. Про цей галицький корпус ніхто досі не згадав. Чому Україна така байдужа до своєї крові?

В. П.: Офіційна оцінка цієї війни й долі України в ній не зазнала, від проголошення державности, ніяких змін. І не лише війни. У нас не тільки не вироблена, а навіть не задекларована державно-історична концепція. Діаспора поквалілася передати першому Президентові нинішньої України державні реліквії УНР, з-поміж них і бойовий прапор Залізної дивізії, під яким українські вояки гинули в бою з більшовиками, та ні тодішній глава Держави, ні нинішній Президент і новий Парламент не

проголосили – бодай голослівно – спадкоємности традиції Першої Республіки. І багатьма владцями, і значною кількістю їхнього, як тепер кажуть, електорату наша незалежність усвідомлюється як прикрий, тимчасовий стан окремішности. Тому й маємо такий правовий парадокс, що незалежна Держава досі не визнала УПА – народну армію, яка в боротьбі за здобуття тієї Незалежности майже вся полягла в боях.

Р. А.: Українці в Червоній Армії воювали за більшовицький режим, а вояки УПА – останні в нашій історії борці за рідну землю. Цим пояснюється і велика самопожертва їх, і висока дисципліна, й толерування мирного люду.

В. П.: Щодо останнього пункту, то режим швидко зорієнтувався, у чому сила УПА. Тому й робив усе можливе, аби вбити клин між армією і народом, йдучи на найдикіші провокації. Вже знаємо про енкаведистські фальшбоївки, які загачували трупами криниці, так слізно і так смаковито описані потім як свідчення "звірств бандерівців".

Р. А.: А ще робилося так. Прийде в село група чекістів, перебраних у стрілецькі строї, квартирує до світанку й виходить. А за кілька годин вертаються – вже у куфайках, "ушанках" – і налітають на господарів, – хто був уночі? А там, дивись, уже тризубець від мазепенки "знайшли", патрон якийсь... І півсела гримить у Сибір!

А щодо репресій з боку УПА, то кари застосовувались лише після ретельно перевірених фактів сексотства.

В. П.: Нагадаймо, що ні рядові стрільці, ані командири суто армійських відділів попросту не мали права на будь-які каральні дії. Цим займалася Служба Безпеки. В її структурі були й інформатори, і слідчі, й виконавці. А на теренах більшого скупчення відділів УПА діяла польова жандармерія. Ці служби, між іншим, не лише виявляли ворожу агентуру, а й підтримували порядок, бо не лише зорганізована енкаведистами нечисть чинила гвалти, грабунки – траплявся і, так би мовити, самоплив, дрібні ватаги, які "під шумок" (і теж часто під виглядом повстанців) творили темні справи. Більшовикам то було тільки на руку, так що доводилося самим вистежувати і знищувати. Проте, коли в нашому селі виліпили таку банду й виявили в її складі двох неповнолітніх хлопців, суд їх помилував. Неважко здогадатися, що згодом вони фігурували як такі, що "побували в бандерівських лапах".

Р. А.: А я пригадую приклади "благородства" чекістів. Відомо, що тіла загиблих вояків УПА зазвичай звозили до райцентрів і виставляли припертими до парканів. Людям на пострах. Але того їм було мало. Одного ранку ми, діти, йдемо до школи, а під парканами вони вже примостили тіла хлопців ("хлопці" – так у народі називали вояків УПА), і якийсь катюга ходить і розрубє сокирою скроні. Тільки-но, видно, загнули, то – аби кров текла.

Але запав у душу й інший спогад, світлий. "Голуб" – красивий чоловік, прекрасно освічений і вишкolenий командир – відступав зі своїм відділом через сусіднє село Худивці. Раптом бачимо, село горить. Це підійшли більшовики, підкотили кілька сорокап'яток і почали бити по селу запалювальними

стрільнями. Село ж – стріха в стріху! Тоді "Голуб" розгортає свій відділ до оборони, а двадцять хлопців посилає більшовикам у тил. Короткий бій – і гармати ті скотилися вниз косою, і солдати повтікали, а Голубові хлопці загасили пожежу й рушили далі. А були вони всі, десь півтори сотні, на білих конях. Білих-білих! І де він їх набрав? Світило сонце, а вони рухалися над селом, самим гребенем гори, по три в лад, на білих конях. Ніколи не забуду!

В. П.: Духом козацьких часів війнуло.

Р. А.: Там теж була звитяга, було лицарство. Я їздив до Берестечка, коли там саме велися розкопки. Знаходили зброю, люльки, навіть капшукі з тютюном. Болото добрий консервант! Добували на поверхню й останки вояків, а по речах, при них знайдених, легко було розпізнати станова приналежність загиблого. І що характерно, всі козаки порубані в чоло, а ополченці – ззаду. Я коли розповів про це Ліні Костенко – а вона якраз працювала над романом про Берестечко – Ліна спеціально їздила, щоб пересвідчитись (її сумлінність у праці над історичними творами вражаюча).

В. П.: Проте козацька звитяга була змарнована. Передусім тому, що козацькі вожді не зрозуміли значення Берестейської унії і вхопилися за шаблі, боронячи "чистоту православ'я". Того православ'я, яке вже набрало виразного московського ("третій Рим") характеру. Почалося побороювання України Україною. Козацтво – не лише наша слава, а й жаль, і навіть ганьба.

Р. А.: Що казати... Мати таку військову демократію, таку мілітарну потугу – і реєструватися у Конєцпольського чи у Петра. Що за сплותרення свідомості? А все якраз тому, що через московське православ'я козаки духовно обеззброїли і дійшло до того, що вони воювали вже не за рідну землю, а лише за свої вольності. Та й сам Хмельницький більше воював за віру, ніж за державу. Це наша біда, як часто наші історичні змагання йшли фальшивим шляхом – за мову, за віру, а не за державу. Ми й досі воюємо більше за мову, а я переконаний, що майже всі наші "рускоязычніє", навіть росіяни, які живуть в Україні, розмовляють російською мовою лише через ситуаційну кризу.

В. П.: Щодо питомих росіян, то я іншої гадки. Москаль буде вам жити десятки років у найглухішому українському селі, в щільно іномовному для нього оточенні, а все буде розмовляти у "кращому" разі якимсь орловсько-полтавським (чи подільським, гуцульським) суржиком. Це якась закореніла лівиність.

Р. А.: І все ж усі, хто сюди приходять, прив'язуються до цієї землі, стають її синами. А постане справжня Держава, стануть її громадянами.

А щодо Унії... Православна церква в часи козацьких війн неухильно ставала (і стала!) російською державною церквою, а греко-католицька була націлена на українську Державу (чому й гнана була і поляками, й росіянами). Унія народилася як європейське духовне явище, як соборність духу, який хоче бути державним. Наша церква оберігала культуру, освіту, була меценатом...

В. П.: І виховала верстви галицьких українців, які мислили державно, й тому погляди їх були звернуті до Києва. Корпус січових стрільців Коновальця не кинувся у Галичину, яка знемагала у боротьбі з поляками, а залишився на Сході. Також Українська Галицька Армія не покинула фронтів, ведених УНР з більшовиками і денікінцями, навіть після підписання Петлюрою вимушеного союзу з Польщею, який остаточно поховав ЗУНР.

Р. А.: Галицькі формування були найбільш боездатні і дисципліновані, вони двічі визволяли Київ, але треба було, наприклад, полковнику Болбочану в цей час податися до Криму, аби ще німців вигнати...

В. П.: На той момент замирених. Синдром Івана Сірка!

Р. А.: Власне. А Київ знову опинився у ворожих руках.

Майже вся УГА загинула тут, мало хто вернувся. Але із тих спалахів виїшла генерація, яка дала Україні Євгена Коновальця, вже як засновника УВО-ОУН.

А здвиг галичан у Закарпатті, в часи Карпатської України?!

В. П.: У формуванні такого державницького світогляду мусила відіграти немалу роль також історична пам'ять, зокрема – про королівство Данила Романовича.

Р. А.: Так, це був європейський державець... До слова, Галичина тому так зросла в освітянському, політичному відношенні, що понад сотню років перебувала у складі культурної Австро-Угорської імперії. Бо я її називаю тільки культурною, а не тоталітарною імперією, хоч вона й була не сприятлива для периферійних націй. Все, що відбувалося в Австро-Угорщині, мало вплив на цілу Європу – театр, музика, живопис, нормальна освіта, зрештою. Тому вже за Польщі, між двома війнами, в Галичині було видано вдсятеро більше книжок, ніж видала Радянська Україна зі своїми великими можливостями.

В. П.: Це щодо кількості видань, а не так званих загальних тиражів. Бо за ними – безголово гігантськими накладками – з совіцькими видавництвами ніхто не міг конкурувати. А от на Ніцше українською я, пам'ятаю, студентом натрапив, дивлюсь – коломийське видання.

Р. А.: У Коломії видали й першу Українську Енциклопедію, твори Лепкого, Донцова, Єфремова, Грушевського... Все, що було заборонено поза Збручем, у Галичині видавалося. У нас вдома була чудова бібліотека. Ми мали всі видання НТШ й "Руської бесіди", звичайно ж – твори Драгоманова, Франка, Ніцше... Були Кантові речі, "Історія християнства". Навіть Віссаріон Бєлінський був. Бібліотеку було так підібрано, що для систематичної освіти вистачало лише оволодіти цим скарбом, цими знаннями. І от нас у 39-му "визволили". З перших же днів стало відомо, що за бібліотеки арештовують, вивозять. То батьки вночі – я вже це пам'ятаю! – повиносили книжки на ріку і втопили. Ми залишилися без жодної книжки, зате нас не вивезли.

В. П.: Додаймо, що Австро-Угорщина була монархією конституційною, отже Західна Україна все-таки перебувала в правовому полі. І хоч українська нація, вживаючи ваш термін, була з "найпериферійніших", зазнаючи утисків з боку не так метрополії, як дещо упривілейованої нації польської, то все ж могла використовувати правові норми для свого захисту. І хоч вибори до Парламенту поінде проводились під брутальним тиском, аж до кровавих сутичок із жандармами, українці таки спромогалися обирати своїх кандидатів. Пам'ятаємо всі Франкове оповідання "Свинська конституція", але та конституція годилася не лише як матеріал для памфлету (врешті справедливого) – вона дозволяла "неблагонадійному", не раз арештованому Франкові, організувати політичну партію, виступати – в тому числі і в німецькомовних виданнях – з політичними, економічними статтями відверто опозиційного характеру. "Правуючись" із Віднем, з місцевою – майже всуціль чужою – адміністрацією, і Галичиною, й Буковина політично школились. А після, хай недовгого, державного досвіду – ЗУНР – Західну Україну вже було не збити з направленості на власну Державу, навіть після сумновідомої Ради Амбасадорів.

Р. А.: Хоч Польща робила для того все, що могла. В Тухольському концтаборі була просто фізично знищена частина професури й студентства нелегального Українського університету. Польща Пілсудського вже мала чисто фашистську ознаку, як тогочасна Італія, більшовицька Росія, і – трохи пізніше – гітлерівська Німеччина. Фашизм – це пошесть, яка завжди має якусь релігію. Расову, класову... Я не думаю, що ця пошесть уже зникла, сьогодні ми її бачимо в Середній Азії, на азійському Півдні. Фашизм не зупиниться, доки не перейде через людські душі. Приклад – Німеччина, яка отямилася після краху й покінчила з фашизмом. А ми не можемо. І Росія, і всі інші

посоюзні держави не в силі позбутися слідів фашизму більшовицького ґатунку. Та найконсервативніша в цих рухах – по знищенню фашизму як законопорядку в душі – Україна. Я дивуюся, скільки крові пролило, а й досі не схаменеться ця нація! Адже через комуно-фашистський геноцид ми в цьому столітті ні на йоту не зросли. – Нас, українців, за демографічними підрахунками, мало б сьогодні бути до півтора мільйонів! І хоч кажуть, що від більшовизму потерпіли всі народи колишнього Союзу, то все ж росіяни за цей час кількісно зросли удвічі.

В. П.: Окрім прямого нищення, непоправної шкоди завдано й масштабним "тасуванням" націй – висилками, переселеннями, міграцією через штучно витворені економічні умови. І коли Росія, як метрополія, "переплавляла" в собі інонаціональні елементи – власне, така природа зародження й росту цієї нації! – Україна ставала щодалі більше національно картата. І якщо Росія століттями вилущувала з України все краще, то ці робочі руки, інтелектуальні сили примножували московську потугу. Заселений же в нас "національний розчинник" щодо вирішення одвічного українського питання переважно деструктивний. В цьому, мабуть, також причина більшої національно-державницької одержимості Західної України – вона національно монолітна.

Р. А.: Вона також зазнала подібних експансій, але, зберігши і виплекавши свою Церкву, не була до кінця ідейно розгромлена і відродилася, давши таких гігантів духу як Іван Франко, Андрей Шептицький, Степан Бандера. Галичина з рубежа століть уже сама готова приймати в себе й українізувати різнонаціональний елемент. Це бачу на прикладі мого роду. Мій дід був чех. Працюючи на залізниці, висватав українську дівчину й народили мого батька – він уже був "стовідсотковий" українець. А мати моя, до речі, польського походження.

В. П.: Вийшла проте свідомо, як тоді казали, родина.

Р. А.: Так, я вже розповідав про бібліотеку... Але треба сказати, що зі своїх змагань, з війн цього століття Галичина теж мала не тільки набутки.

В. П.: Це добре відображено у вашому першому романі. Там герой – із того ж, описаного в світовій літературі (Ремарк, Хемінґуей) "втраченого покоління". Але він не рефлексує, а будує хату на дзоті.

Р. А.: Це чоловік дуже покараний війною. В Хемінґуея все пішло в індивідуалізм, а цей чоловік, знаючи, що Галичина весь час на перехресті війн – звідси Брусилов, а звідти Людендорф, у одній армії мобілізовані галичани, у другій зазбручанські українці – думає про дітей, де б захвати їх на випадок нової біди. Такої філософії дому на цій вічно скараній, нищеній Україні досі не було. Це вияв галицького життєвого імунітету, який зумовлений історією.

В. П.: І тим-таки, мабуть, мимохідь згаданим вами індивідуалізмом, тяжіння до якого виказує, коли вже про дім зайшло, традиційне житло "західняка". Згадаймо гуцульську ґражду, бойківські забудови, навіть західноподільський тип... На Сході – а радше сказати, що на Півночі – подібні забудови існували на Поліссі. До того ж, переважно хутірні система господарювання... Отже ж і стара поліщучка, розповідаючи мені про колективізацію, не раз повторила батькове застереження: "Колектив, доноу, це гріх!"

Р. А.: Колективізм й індивідуалізм – речі протилежні. Індивід шукає опору в сім'ї, в нації. Нація – це найвище соціальне, духовне утворення. Партії, клани, класи – все це ми бачили, все минуло, а нація все перебуває. Колектив же є вияв сексуальної неповноцінності людини. Так, ідучи за Фрейдом, вважав Ніцше. Недарма колектив є розсадником нечистоти моральної. Це стадноприродний закон, бо існує певна збалансованість енергії. Досліджено, наприклад, що оптимальне число мешканців міста, яке залишається здоровим організмом – 800 ти-

сяч. Далі вже починає множитися всяка зараза. І ще про колектив. Були в совіцькі часи спроби навіть творчість колективізувати – писалися колективні поеми, колективного виплоду "Лист українського народу до товариша Сталіна" (серед авторів були Бажан, Малишко... цілий гурт поетів), і гімни так писалися... Хоч саме в нашій сфері лишилася дрібка того індивідуалізму. І я собі думаю, чому ми носимось з мерцями? – Це й письменників стосується. – По могилах ходимо і заупокійну заводимо, а про живих не дбаємо. Може, тому, що живий будить? Та й взагалі мене турбує мучеництво і проблема мучеництва в Україні. Чому ми конче мусимо мати мучеників?

В. П.: Тільки чин родить живих героїв. А гризота вини за недяння, мабуть, завше призводить до духовного садомазохізму. ОУН і вояки-повстанці відзначали Базар і Крути, але мали і Свято Зброї. В часи можливого легального святкування це було найвеличніше з усіх національних свят. Тому кров полеглих не тугу будила, а волала про відплату. І коли в годину страти Біласа і Данилишина по всій Галичині одночасно ударили дзвони, то в них залунала не так жалоба, як набат, віщування майбутнього зриву покоління.

Р. А.: А зараз ми опиняємося в пустелі, без національної молоді. Ми втрачаємо молодь. Чи вже її втратили. Це страшне нещастя. Погляньте на нашу армію – голодна, роздягнена... Кажуть, "бо держава бідна". Та не бідна вона, її просто немає. Якраз Держави нам тільки й бракує. В нас усе є. Українець – це господар, який обробляє землю, вирощує сади, плекає міцну родину, з певними духовними, історичними засадами. І є земля, яка не дає нам пропасти своєю геомагнітною енергією. Щось тут є від Космосу, під цим небом не може все доценту зникнути, якщо за тисячі років втрималося. Он уже найджали колись турки і казали, що в Україну нема чого більше їздити, там уже й у ясір нікого брати... Так і Ленін, і Сталін думали, але нація вижила. Вижила й постала перед безвихіддю – куди йти далі? А "куди йти" – вирішується просто. Віддати людям землю, зробити їх власниками. Я не прихильник капіталізму з його первісним нагромадженням капіталу, який набувається тільки розбоям. Капітал у нас є – це наша земля. Природний капітал. А в землі, в її надрах є все. Коли я працював на Львівщині, у Турці Дрогобицького району, там робилися якісь експерименти. Пробивалися свердловини – глибокі, до трьох-п'яти тисяч метрів крізь кристалічні породи – і з них били такі нафтові фонтани, що "гасли" не тільки малопотужні добувні свердловини в Польщі, а й у румунському Плоєшті. Тих свердловин було закладено в Карпатах тисячі, але всі вони законсервовані, певно, за якимись угодами між комуністичними урядами. То що, нам тепер на заваді погодження між Кремлем та Чаушеску? Ми мусимо дійти до розуміння, що нас свідомо зробили бідними і залежними.

В. П.: Все ж у нас витворилася картина не на користь Східної України. А галичанин ще й тому був звернений очима на Велику Україну, що завше бачив у цьому колосальному масиві колосальну приховану (іноді затумлену) потугу.

Р. А.: Наш Схід – це степ. Це широка натура, терпеливість, розмах... Йому треба розкотитися до чину, через нечувану терплячість дійти до небаченої злоти. Західна Україна спалахує швидше. І там чисто інший чинник внутрішньої дисципліни. Але нас єднає наша земля. І, попри протистояння, інколи до зневаги, єднає пам'ять крові. У нас кожен дім на крові. Де бодай картоплина виросла, там хтось загинув. Це змушує нас державно пробудитися. Сама історія вже втомилася чекати. І ми стомлені нашою власною істоією. Наша втома нас найбільше єднає.

Київ

ВІД ПАМ'ЯТИ РОДУ – ДО УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІЇ

Неповторні життєписи людей української минуш-
ни, виповнені героїзмом і стражданнями та по-
стійним прагненням до самоутвердження, є
свідченням унікальності українського світу, що
часто виявляв свою правдиву кореневу сутність
навіть далеко за межами Вітчизни.

Серед українських гетьманів вирізняється
постать Петра Конашевича-Сагайдачного (по-
мер 1622). Відомий він не лише своїми військо-
вими перемогами, це був політик і державний
діяч, який "вернув Україні її споконвічний гро-
мадський лад у церковному і світському житті,
давав народові сили до дальшої боротьби"
(В. Антонович).

Юрій Федькович (1834-1888) – видатний український
письменник, культурний і громадський діяч, який прагнув об'є-
днання й незалежності України.

Іван Кульчицький, він же – святий Інокентій, який переселив-
ся з Бойківщини на Чернігівщину, прийняв постриг у Києво-
Печерській Лаврі (1708), з 1714 року викладав філософію, бого-
слов'є, метафізику в Московській духовній академії і був її пре-
фектом. Згодом, направлений з місією до Пекіна, осів у при-
городному Іркутську у сані єпископа Іркутської єпархії.

Михайло Чайковський, він же – Мегмет Садик Паша (1804-
1886) – дипломат, вчений (бакалавр математики й літератури),
політичний діяч і організатор козацького війська у Туреччині
(військові відділи у Болгарії та Сербії). Живучи на чужині, зму-
шений був прийняти мусульманство.

Роман-Марія-Олександр Шептицький в історії України ут-
вердився як галицький митрополит Андрей Шептицький. Граф,
що своє життя присвятив служінню Богові та єднанню українців.
Нині його духовна спадщина повертається до народу.

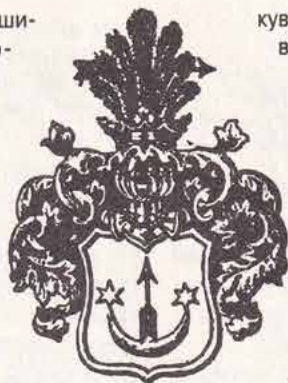
Євген Бачинський (народився 1885 року в Катеринославі,
нині Дніпропетровськ, помер у Швейцарії) – один із організа-
торів таємного Всеросійського офіцерського союзу, за що
звільнений з офіцерської служби, змушений був виїхати за кор-
дон. Економіст, дипломат, політичний діяч, фундатор "Українсь-
кої громади" в Парижі.

А скільки славних жіночих імен в історії України – яскравих,
талановитих, героїчних! Часом вони й не дуже помітні, але ви-
разні своїм подвижництвом, відданістю, скромністю.

Марія Бачинська-Донцова (1892-1979) – громадська діячка,
журналістка, жила ідеєю визволення України й боролася за це
пліч-о-пліч із своїм чоловіком Дмитром Донцовим – публіцист-
ом, ідеологом українського націоналізму...

І всі ці постаті належать до великого українського шляхетсь-
кого роду Драго-Сасів. Іван Франко і Святослав Гординський,
Андрій Чайковський і Соломія Крушельницька, кардинал Михай-
ло Левицький і Леонід Рудницький... Майже 200 імен описано в
унікальній книзі Івана Волчка-Кульчицького "Історія села Куль-
чиць і роду Драго-Сасів", що її випустила в світ у Дрогобичі
видавнича фірма "Відродження", 1995 р. Усі вони – представни-
ки споріднених з Драго-Сасами відомих родів Кульчицьких, Ба-
чинських, Білинських, Березовських, Витвицьких, Крушельниць-
ких, Винницьких, Рудницьких, Тарнавських та багатьох інших.
Автор книги сам належить до роду Драго-Сасів.

Іван Волчко-Кульчицький народився 1911 року, живе на аме-
риканському континенті. Він протягом усього життя збирав і дру-

кував матеріали про рідне село й свій славетний рід,
виношуючи мрію видати все це окремою книгою.

І ось з'явилося це видання, проілюстроване ве-
ликою кількістю фотографій, мап, таблиць, зоб-
ражень гербів, гравюр.

Книга має передмову й три розділи: "Пізнай
коріння своє", "На розпутьях велелюдних" і "На-
щадки роду". До книги також додано матеріали
інших дослідників, зокрема: Я. Пастернак. "Шну-
рова могила в Кульчицях", М. Ценко. "Роля
Бойківщини у збереженні національної спад-
щини".

Село Кульчиці біля Самбора належить до Бойків-
щини. Ще у 20-х роках у Самборі було утворене на-
уково-культурологічне товариство "Бойківщина", яке
заснувало музей, доклало багато праці до вивчення минулого
цієї частини України. Згодом радянська влада знищила більшість
тих здобутків.

Іван Волчко-Кульчицький запропонував діячеві "Бойківщини"
Іванові Филипчаківі написати книжку про Юрія Кульчицького –
славного українця з XVII сторіччя. Книжку під назвою "Куль-
чицький – герой Відня" було написано й видано в 1933 році
коштом мешканців села.

В роки тоталітарного режиму не тільки не досліджувалася
історія українських шляхетських родів з їхньою генеалогією,
геральдикой і всіма особливостями міграцій та розшарування,
а навпаки, панівна ідеологія нещадно знищувала навіть згадки
про шляхту, яка була єдиним виразником індивідуальної людсь-
кої волі.

Послуговуючись історико-архівними матеріалами, зібрани-
ми на всіх європейських обшарах, автор відтворює захоплюючу
історію шляхетського роду Драго-Сасів. До його формування
мали відношення кельтські племена, пруси, ятвяги, лужицькі й
полабські племена. У Кульчицях і досі, вважає автор, є пред-
ставники пруської та ятвязької гілок роду.

Суттєво доповнює книгу невелика стаття О. Дразньовського
про етногенез українців на основі груп крові, т. зв. негативно-
го резус-фактора, який є постійною величиною для генетично-
антропологічної характеристики. Згідно з цими твердженнями,
українці є дуже близькі до жителів Франції, Бельгії, Голандії,
Англії та Ірландії, тобто до тих країн, у яких колись жили кель-
ти-галійці...

Автор книги посилається на багато різних джерел про шля-
хетські роди з інших регіонів України й підкреслює значення
видання: Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до сере-
дини XVIIст. (Волинь і Центральна Україна). К., 1993.

Та все ж головну увагу автор приділяє життєписам численних
представників свого славного роду – Драго-Сасів. Тому таким
особистісно мотивованим є його твердження: "... знання колін
свого роду, родинних взаємин, гордість за своїх предків, шана
і честь за їхні діяння і звершення стануть важливими кроками
на шляху відродження української нації".

Володимир ГРАБОВСЬКИЙ,
музикознавець, культуролог.

Іван ШУМСЬКИЙ

МОЛОДІЖНИЙ РУХ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1920 – 1939)

Іван Іванович Шумський народився у селищі Воловець на Закарпатті. Закінчив історичний факультет Ужгородського державного університету (1986). Викладач кафедри всевітньої історії Тернопільського державного педагогічного інституту.

Молодіжні організації українців на західних землях набули масового характеру після першої світової війни. У цей час суспільно-політичний рух виходив з глибокої кризи, спричиненої рішенням Ради послів країн Антанти про приєднання Галичини до Польщі.

З-поміж усіх організацій, які надавали великої уваги роботі з молоддю, слід у першу чергу згадати "Просвіту". У читальнях "Просвіти" готували й ставили аматорські театральні вистави, концерти до пам'ятних дат, святкові розважальні програми. Водночас читальні "Просвіти" стали осередками заснування молодіжних товариств, руханково-спортивних гуртків ("Сокіл-Батько", "Луг", "Пласт", "Каменярі", товариство "Відродження" тощо). Через "Просвіту" вели свою агітацію й ліві політичні організації, і клерикальні та націоналістичні.

Молодіжні націоналістичні гуртки існували в Західній Україні з самого початку 20-х років (наприклад, львівський гурт Української Національної Молоді (УНМ) – організація, що зародилася в середовищі інтернованих українських вояків у Чехословаччині в 1922 році). Однак перша молодіжна націоналістична організація з розробленою структурою і програмою дій утворилася щойно 1925 року у Львові з ініціативи колишніх студентів підпільного українського університету. Офіційно вона іменувалася Група Української Державницької Молоді (ГУДМ), хоча в реальному житті вживалася інша назва – Група Української Націоналістичної Молоді (ГУНМ). Безпосередній вплив на її появу мала Українська Військова Організація (УВО). Політичний референт крайової команди УВО Д. Паліїв брав безпосередню участь у виробленні й прийнятті статуту, а багато членів СУНМу були одночасно членами організації військовиків-націоналістів. За короткий час організація поширила свій вплив практично на всю Західну Україну. Протягом перших років діяльності від ГУДМ відійшли всі ті, хто на початках приєднався тільки через антикомуністичні переконання (католики, гетьманці), але не сприймав ідеологічні постулати Дмитра Донцова.

Протягом весни 1926 року почали з'являтися молодіжні гуртки, близькі за своїми поглядами до ГУДМ, але без регулярних організаційних зв'язків з центральною організацією у Львові. Між самими гуртками організаційного зв'язку теж не було, існували вони окремо й ізольовано один від одного на базі секцій забороненого польською владою Українського Студентського Союзу (УСС). Вліті 1926 року з метою об'єднання роботи усіх місцевих груп, відділів, секцій, самостійних гуртків ГУДМ була реорганізована у Союз Української Націоналістичної Молоді (СУНМ). Провід СУНМу обирався на загальних зборах і перебував у Львові. Організація

поділялася на групи (студентські, середньошкільні, ремісничі, робітничі, селянські), групи – на "звена". Точне число груп не встановлене, Петро Мірчук у "Нарисі історії ОУН" подає дві високошкільні, чотири середньошкільні, три селянські, дві робітничі групи.

Рядові члени СУНМу на лекціях, дискусіях вивчали Історію України, Європи, політичну й економічну географію, розвиток української політичної думки від початку національного відродження в ХХ ст., критично розбирали ідеологічні твори ("Листи до братів-хліборобів" В. Липинського, "Націоналізм" Д. Донцова), аналізували та обговорювали поточні події українського та міжнародного політичного життя.

З осені 1926 року видавався друкований орган "Смолючки" (наприкінці 1927 року припинив своє існування). З осені 1928 року виходив журнал "Юнак", який потім став друкованим органом ОУН для юнацтва.

На Першому Конгресі Українських Націоналістів, що відбувся 1929 року у Відні, СУНМ у повному складі увійшов до ОУН. З цього моменту ОУН повністю перебрала на себе виховання молоді в націоналістичному дусі.

У 20-30-ті роки ХХ ст. в Західній Україні були створені та проводили активну роботу молодіжні організації, що стояли на комуністичних або прокомуністичних позиціях. Перші комсомольські організації виникли у квітні 1919 року і проіснували легально до серпня 1919-го. 23 жовтня 1921 року в Станіславі була створена Комуністична спілка молоді Східної Галичини (КСМСГ), у 1923 році перейменована у КСМЗУ.

З перших днів існування комсомольська організація Західної України стала складовою частиною спілки молоді Радянської України. Однак через припинення політики українізації, масові репресії проти української інтелігенції, голодомор 1932-1933 рр. значна частина юнаків і дівчат покинула КСМЗУ і перейшла або в легальні руханково-спортивні товариства "Сокіл-Батько", "Луг", "Каменярі", або в ОУН. У 1938 році КСМЗУ була розпущена виконкомом Комінтерну.

У 1924 році у Львові було створено організацію, що отримала назву "Ділове об'єднання поступового студентства" (ДОПС). Це була напівлегальна організація, що підтримувала тісні зв'язки із студентами Радянської України. ДОПС видавала нелегальний журнал "Поступ".

У грудні 1928 року у Львові була створена молодіжна організація "Сельробу" ("Сельроб" – українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання). Вона перебувала під впливом КСМЗУ і мала досить велику мережу місцевих організацій.

Зрозуміти і проаналізувати, в яких умовах розвивалася і зростала українська молодь на землях, що до 1939 року перебували під польською окупацією, допомагає нам також історія руханково-спортивних товариств.

У перу чергу слід згадати молодіжну організацію "Пласт". Головною базою, фундаментом, на якому розвивалися й

міцніли пластові гуртки, були народні школи, гімназії, ремісничі бурси, семінарії. Досить часто пластові гуртки засновувалися при читальнях "Просвіти".

Пластуни поповнювали ряди Української Військової Організації (УВО), а згодом і Організації Українських Націоналістів (ОУН) і у 20-і – 30-і роки ХХ ст. стали на шлях підпільної збройної боротьби у цих організаціях. Так, провідник ОУН Степан Бандера, командир УПА генерал Чупринка (Роман Шукевич) були пластунами й пройшли пластунську школу.

У 1925 році, після заборони польською окупаційною владою Січевого руху, було створено у Східній Галичині руханково-спортивне товариство "Луг". Ініціатором створення була Українська Радикальна Партія, організатором і постійним керівником "Лугу" став Роман Дашкевич.

"Луг" мав напіввійськовий характер. Його члени проходили військову муштру, вчилися стріляти, фізично вдосконалювалися тощо. Луговики носили військову уніформу періоду визвольної боротьби 1917-1920 рр. Від форми січовиків у них залишилися топірці, що породжувало чисельні конфлікти з місцевою адміністрацією.

Руханково-спортивне товариство "Луг" мало триступеневу організаційну форму: центральна організація перебувала у Львові, були також повітові та низові осередки. Раз на місяць виходив друкований орган "Вісті з Лугу".

Довший час "Луг" перебував під безпосереднім впливом УРП (як раніше "Січ"). Пізніше "Луг" потрапив під вплив УСРП, але проти цього виступив Роман Дашкевич. УСРП згодом заснувала свою власну молодіжну організацію "Каменярі" (Союз Поступової Молоді ім. Драгоманова). Друкований орган цієї молодіжної організації називався "Каменярі" і виходив у Львові з 1932-го по 1939 рік.

Своя молодіжна руханково-спортивна організація була і в товариства "Зоря" (товариство українських ремісників, промисловців і торговців).

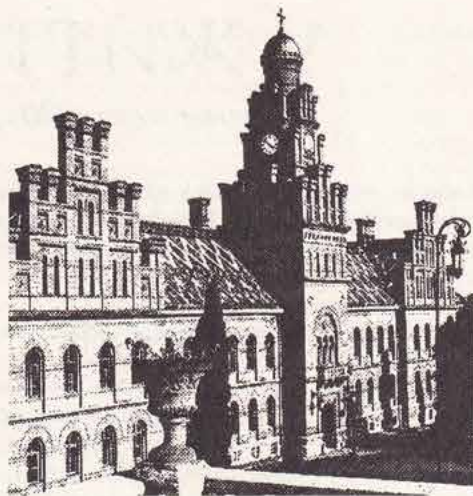
У 20-і – 30-і роки не змінився характер діяльності і руханково-спортивного товариства "Сокіл-Батько". Йому в складних умовах польського окупаційного режиму доводилося захищати українську мову і культуру від спроб її знищення.

У 1933 році за ініціативою митрополита Шептицького було створено Католицьку акцію української молоді (КАУМ) у місті Львові – "Орли". Ця молодіжна організація проіснувала близько шести років і об'єднувала у селах та містах близько 30 тисяч юнаків та дівчат. 7 червня 1933 року КАУМ організувала велике релігійно-національне свято "Українська молодь Христові", в якому взяли участь 50 тисяч юнаків та дівчат.

Із дедалі більшим поширенням так званої "санаційної" політики окупаційної влади керівники поміркованих партій і легальних, у тому числі молодіжних, організацій шукали форми порозуміння з режимом, однак пошуки підтримки у керівних колах Польщі викликали у молоді незадоволення, показали, що політика "нормалізації" має слабку базу в західноукраїнському суспільстві, яке не сприйняло угодівську політику своїх вождів. У другій половині 30-х років молодь Західної України, розчарувавшись у легальних методах діяльності, або відходить від активної роботи в молодіжних організаціях, або переходить на позиції ОУН. Зрештою в 1939 році поріділи й ослаблені на той час молодіжні товариства були ліквідовані Радянською владою.

Тернопіль

ВІДРОДЖЕННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ТЕОЛОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ В ЧЕРНІВЕЦЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Необхідність заснування вузу в Чернівцях виникла під час революційних зрушень у Європі (1848). Серед вимог "Петиції краю" до австрійського уряду була і вимога перетворення духовної семінарії в теологічний факультет і відкриття в університеті філософського та юридичного факультетів. Це питання порушувалось депутатами від Буковини в тодішньому рейхсраті, однак поразка революції загальмувала його розв'язання. У наступні роки тричі висувалася пропозиція заснувати в Чернівцях Академію права, однак і вона не знайшла підтримки в австрійському уряді.

Аж за чверть століття бажанню населення Буковини мати свою вищу школу судилося здійснитись. Указом Франца Йосипа від 31 березня 1875 року передбачалося створити у Чернівцях університет у складі трьох факультетів: теологічного, філософського та юридичного.

Провідна роль належала теологічному факультетові, на якому кількість студентів швидко збільшувалася і згодом досягла близько половини загального числа студентів. Він був розміщений у резиденції Буковинського митрополита.

Мінялися часи і змінювалися порядки в університеті. У 1944 році постановою Ради Міністрів УРСР були ліквідовані саме теологічний, філософський та юридичний факультети. Відтоді минуло майже 50 років. Виходячи з розуміння особливостей духовного відродження України, учена рада Чернівецького університету 30 жовтня 1990 року прийняла одностайне рішення про відкриття (відновлення) філософсько-теологічного факультету, схвалене згодом Міністерством освіти України.

Відкриття (відновлення) філософсько-теологічного факультету зі спеціальностями філософія та теологія (релігієзнавство) є кроком до відродження традицій Чернівецького університету як європейського вузу.

Специфіка західного регіону України, Буковини зокрема, полягає в наявності різноманітних віросповідних напрямів і груп та перманентній напруженості в міжконфесійних стосунках, потребує підготовки фахівців для проведення відповідної роботи з метою вироблення екуменічних тенденцій і психології віротерпимости. Всі ми пройняті одним духом: творити добро для всього українського народу. Діяльність факультету буде сприяти здійсненню творчих міжнародних зв'язків університету, а це піднесе авторитет вузу як духовно-культурного осередку західного регіону та України в цілому.

*Микола СИДОРЕНКО,
професор, декан філософсько-теологічного
факультету Чернівецького державного
університету ім. Юрія Федьковича*

РЕЛІГІЙНА СВІДОМІСТЬ У ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ

З приводу 400-річчя Берестейської унії

Для українців, які виховувалися в традиціях Греко-католицької (уніатської) церкви як на Батьківщині, так і в діаспорі, 1996 рік пройшов під знаком ювілейних урочистостей 400-річчя Берестейської унії тодішньої Руської православної церкви з Римською апостольською церквою.

Зрозуміло, що для переважної більшості громадян України цей ювілей з тих чи інших причин не є приводом для святкування. Однак, у контексті анамнезу, який відбувається в суспільстві України, феномен Берестейської церковної унії заслуговує на серйозну увагу, бо він, по-перше, невід'ємна складова історичного формування української нації, і по-друге, критично переосмислюючи минуле, суспільству нашої держави потрібно створювати механізми долання психологічних бар'єрів, які ще існують на шляху до міжконфесійного миру і взаємоповаги. Якщо нагадати, що конфесійний розкол, тобто виникнення реформації, виокремлення лютеранства на землях нинішньої Німеччини мало місце "тільки" 60-70 років до Берестейської унії і що сьогодні німецькі католики й лютерани мирно живуть між собою і плідно співпрацюють, то це означає, що співжиття і співпраця можливі також між громадянами України греко-католицького та православного віросповідань. Втім, було б несправедливо не згадати, що в середині обох конфесій поволі зникає взаємне упередження і вже помітні перші паростки співпраці. Як слушно зауважує львівський філософ Іван Паславський, починає закріплюватися свідомість того, "що вічна українська мука, вічна наша церковна дилема – Схід чи Захід – має лише один позитивний розв'язок: і Схід, і Захід".

Дві події всеєвропейського значення мали вирішальний вплив на процеси, які відбулися на землях України в другій половині XV-го й першій половині XVI-го століть і створили передумови для Берестейської церковної унії 1596 року. 1453 року турки захопили Константинополь, що був для всього православного Сходу не тільки патріаршою столицею, а й законодавцем ідеологічних і культурних норм. Царгородські патріархи стали повністю залежними від султанів, а патріарший престол – предметом торгівлі, що з часом призвело до деморалізації у Православній церкві, в тому числі й на землях України.

Ось як оцінювали ситуацію представники Львівського церковного братства в листі до царгородського Патріарха 1592 року:

"Наша православна церква є повна всякого зла, і народ побоюється, чи не загрожує їй цілковита загибель. Багато рішилось піддатися римському папі й жити під його властю, зберігаючи без перешкод весь свій обряд грецької віри. Всі люди одноголосно говорять: якщо не настане лад у Церкві, ми розійдемося, вкінці піддамося під римський покров".

Як видно, автори листа керувалися не настроями резигнації, "зради" віри предків, а прагненням навести в Церкві порядок, усвідомленням необхідності ґрунтовної реформи, за допомогою якої можна б зберегти не тільки Церкву як моральний авторитет, а й взагалі духовні основи суспільства, традиції, мову, словом – власне обличчя. А мова йде про важливий етап пізнього середньовіччя – формування понят-

тя НАЦІЇ, тобто перехід від "генте" (люд) до "націю" (кристалізація почуття державної приналежності). Згадаймо поширене в колах латино- і польсько-руськомовних поетів України визначення: "Gente ruthenorum, natione polonorum (За походженням русини – піддані Польщі)". Або згадаймо вислів "рутенського Демосфена" Станіслава Оріховського: "Ruthenorum me esse et libenter profiteor (Я русин, і цим пишаюся, і про це відверто всюди заявляю)". Це був процес однаковою мірою свідомий і стихійний – засвоєння європейської культури для вдосконалення власної культурно-національної традиції.

На тривання цього процесу вплинув спалах Реформації (М. Лютер, Ж. Кальвін, У. Цвінглі). Це був не тільки удар по монополії "Католицької" церкви на правду про спасіння, а й переворот у світогляді суспільних верств Європи щодо соціального і культурного ладу. Виникли нові суспільно-політичні структури у Європі, частиною якої Україна почувалася тоді більше, ніж у 20-му столітті, після 70-и років штучної ізоляції від неї.

Реформаційний рух знайшов сприятливий ґрунт і на просторах тодішньої Польсько-Литовсько-Української держави, розширюючи традиційний світоглядний устрій православ'я. Опинившись таким чином у складній ситуації – занепад авторитету царгородського патріарха з одного боку та офензива реформаційних рухів на землях Польщі, Литви, Білорусії та України – з другого, архітектори церковної унії вирішили навести у Церкві лад, намагаючись гармонійно поєднати східні (православні) та західні (католицькі) церковні традиції. Свого часу це підкреслив Іван Франко, коли писав, що "не цураючись традицій греко-руських, унія відчиняла наростіж двері для впливів західних на нашу суспільність, впливів безпосередніх і багатших, ніж се було досі можливе".

Так само Д. Чижевський, характеризуючи українське духовне життя доби бароко, також підкреслює позитивне явище синтезу візантійської спадщини з культурними набутками європейського заходу: "З обох боків – православного й католицького, бачимо те саме – невпинне творення нового, нові церковно-політичні комбінації, постання нових установ, нових форм церковного життя... і чи не найхарактерніша для синтетичного духу часу нова течія, що постає в процесі боротьби – "грецький католицизм" ("унія"), в якій дійсно елементи нового і старого сполучені з подиву гідною сміливістю – в культурі, в ідеології, в ставленні до обох церковних центрів – Царгороду та Риму".

Можна сказати, що сама ідея унії в її чистому вигляді була на той час привабливою, і вона, за задумом її архітекторів, мала стати консолідуючим чинником українського суспільства, однак призвела до конфесійної роз'єднаності, до розколу нації. Сталося так тому, що ідея унії вийшла з кіл тодішньої української еліти. Серед нижчих верств населення, в тому числі й козаків (верстви мілітарної, отже консервативної) належного розуміння вона не знайшла. Ба більше, до неї ці верстви поставилися як до "польської інтриги" через непомірну заангажованість в унійних змаганнях польських державних і церковних властей (в надії, що церковна унія

стане зручним знаряддям латинізації і полонізації руської шляхти й згодом посполитого люду).

На жаль, не пощастило й релігійно-церковним реформам по відродженню й зміцненню русько-українського православ'я, що їх здійснювали у 30-40 роки XVII ст. митрополит Петро Могила і його однодумці. Відмовившись від концепції церковної унії з Римом і не пориваючи канонічного зв'язку з Царгородом, П. Могила прагнув оновити православ'я також за допомогою кращих здобутків богословських і філософських, педагогічних наук тогочасного Заходу, поєднуючи (знову ж таки!) кращі традиції східної та західної культур. Утвердитися реформам П. Могили в Україні не судилося у зв'язку з політичним розвитком в Україні після приєднання 1654 року до Московщини. Згодом Російська церква зробила все можливе, аби викоринити не тільки західні богословсько-філософські елементи церковних реформ П. Могили, а й задушити будь-які риси національної самобутності Української православної церкви. Ось до якого висновку дійшов поет Володимир Сосюра (1898-1965) в романі "Третя рота": "Російське самодержавство, взявши собі на допомогу страшного спільника – православ'я – призвело наш народ до того, що він забув своє ім'я (нам же навіть забороняли в церквах молитися своєю мовою, не кажучи вже про школи), і коли питали українців, хто вони, то була тільки одна страшна відповідь: "Ми православні". І от тепер великодержавні шовіністи всіх мастей беруть собі в спільника російську мову".

Ці гіркі слова українського літератора є звинуваченням ідеології "сіамських близнят" Росії – церкви й держави; ідеології "православ'я, самодержавства і народности". Доктрину Уварова згодом успішно використано й радянським режимом у вигляді трьох іпостаз: "керівна сила, марксизм-ленінізм і перший серед рівних", читай – російський народ. Ідеологія "самообожнювання" (В. Соловйов) чи то російська, чи згодом радянська заподадливо дбала про вироблення непримиренного ставлення до ідейно-культурних впливів Заходу (латинських, відтак "буржуазних", "імперіалістичних" тощо). Їх трактовано як одвічну "латинську" агресивність і підступність. У цьому контексті ставлення до греко-католиків (уніатів) з боку православних було ставленням до "жертви-зрадника" "прадідівської" віри. Зі свого боку, українські греко-католики, загнані після "львівського собору" у березні 1946 року в підпілля, почали дивитися на своїх православних співгромадян як на виплід царського і комуністичного режимів, на послуги яким пішла Російська православна церква.

На жаль, такі чи подібні стереотипи мислення як з одного, так і з другого боку ще мають місце, і це є вода на млин тим політичним силам в Україні, які не від того, аби протиставляти "націоналістичну" Західну Україну "мирній", "інтернаціоналістській" Східній Україні.

Неупереджене ставлення до історичного фактажу щодо Берестейської унії, а також інтенсивних зв'язків України із Заходом до середини XVII-го століття схиляють до висновку, що церковно-релігійні проблеми в Україні можна розв'язати лише поєднуючи Схід і Захід у нашій багатотисячолітній культурі. Про це нагадували відомі вчені В. Липинський, Д. Дорошенко, О. Лотоцький, про це деякою мірою свідчить і стаття незнамого ще в Україні вченого В. Заїкіна.

Переступивши поріг п'ятої річниці незалежності України, необхідно, на нашу думку, не тільки дійти згоди віруючим православного та греко-католицького віросповідань, а й усім українцям збагнути в історичній перспективі віру наших предків, їхню вірність своїм ідеалам і духовним надбанням. Необхідно підняти це знання на вищий щабель осмислення, збагнути, що їхня віра, вільна від самолюбства, багата на самопожертву, співпадала з одвічною всесвітньою Правдою. Правда – це лише форма Добра. А Добротворення виключає упередженість, недовіру, підозру, заздрість, легковажність...

"УКРАЇНА XVII СТ. МІЖ ЗАХОДОМ І СХОДОМ ЄВРОПИ"

Київ-Венеція, 1996. 600 с.

Це видання підготував Український міжнародний комітет з питань науки і культури НАН України. за фінансової підтримки Італійської фундації ім. Джорджо Чіні (Венеція). У збірнику вміщено доповіді І українсько-італійського симпозиуму, що проходив у Києві 13-16 вересня 1994 р. й присвячений середньовічній Україні та її різноманітним зв'язкам з іншими європейськими державами.

Збірник двомовний: – українсько-італійський. Серед авторів: відомі італійські слависти – Джанп'єро Беллінджері, Санте Грачотті, Лука Кальві, П'єтро Лояконо, американські українознавці – Омелян Прицак, Олександр Баран, Джордж Грабович, вчені з України – Ярослав Дашкевич, Олекса Мишанич, Дмитро Наливайко, Оксана Пахльовська...

За широтою охоплених проблем це зібрання наукових праць належить до поліаспективних: історія, філософія, література, мова, релігія, політика. Відкриває збірник стаття проф. Санте Грачотті "Українська культура XVII ст. і Європа". Автор простежує глибинний зв'язок між Італією та Україною, що виявляється в історичних подібностях, які є основою для взаєморозуміння й співпраці. Українська культура XVII ст. набула всеєвропейського значення.

"Пилип Орлик між Сходом і Заходом" – тема дослідження проф. Омеляна Прицака. Висвітленню історії дипломатії козаків присвячена доповідь проф. Олександра Барана – "Мандрівник П'єтро делла Валле і українське козацтво".

Триадні зв'язки України з Іспанією та Португалією, Польщею та Італією стали об'єктом досліджень проф. Ярослава Дашкевича та проф. Ростислава Радишевського.

Ідеї Відродження в українській культурі простежує проф. Марія Кашуба. Низку доповідей присвячено мовним проблемам.

Релігійні та міжконфесійні проблеми стоять у центрі уваги досліджень П'єтро Лояконо – "Спроба примирення між латинським Заходом та грецьким Сходом: Синод у Замості" та Юрія Ісиченка – "Рим на бароковій мапі Європи (зі спостережень над ідеєю Риму в моделі світу книжників кола митрополита Петра Могили)".

Ці та інші доповіді створюють цілісний образ України XVII ст. як європейської держави, що своїми мистецькими здобутками, рівнем розвитку філософської думки служила культурницьким мостом між сходом, півднем і заходом Європи.

Збірник цікавий не лише з огляду ретроспективи, він дає чимало для з'ясування проблем сьогодення.

Матеріали конференції посприяють розширенню об'єктів українознавства, яке заслуговує на регулярні професійні зустрічі науковців світу. Необхідно активізувати співпрацю України в цій сфері зокрема для розгалуження свого наукового та культурного представництва в Західній Європі. Це входить також до компетенції дипломатичних структур. Ідеться не лише про окремі інституції чи поодинокі випадки повноцінного наукового та людського порозуміння, а про концептуальне завдання: Україна має бути добре відома світові через свою історію, культуру й науку.

Розуміння одне одного, наша конструктивна взаємодія посприяють не лише науковому прогресу, а й моральному оздоровленню Європейського континенту.

Київ
Мирослав МАЦЕЙКІВ,
кандидат психологічних наук.

Вячеслав ЗАЇКИН

З ІСТОРІЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ІДЕЇ В СХІДНІЙ УКРАЇНІ

(Уривки)*

Історія Східної України (тобто тої частини України, що знаходиться на схід від Дніпра) зложилася так, що сх.-українських земель лише посередньо досягали західні католицькі впливи (які відбивалися в Сх. Україні головно через посередництво заснованої на західно-католицький взір Київ-Могилянської Академії – в богословській науці, в релігійній філософії, в деяких церковних обрядах і т. ін.). Церковна унія, довершена в Західній Україні та в Білорусі в кінці XVI в., Східної України майже не торкнулася, бо Чернігівщина під той час належала до московської держави, а інші сх.-українські землі були мало заселені або й зовсім пустинні). Вже в XVII віці церковне життя Сх. України тісно злучилося й майже злилося з церковним життям Московщини; в другій полов. XVII в. Сх. Україна вступила під зверхність московського патріарха, а на початку XVIII в. вже остаточно увійшла в склад Російської Православної Церкви.

... Не зважаючи на те, що за царювання імператора Миколи I (1825 – 1855) офіційно ніби-то визнавалися за православ'ям і Православною Церквою велике значення й роля, фактично Православна Церква була поневолена й зроблена знаряддям, прислужницею російської держави; а духовенство – пригнічене й принижене до такої міри, що в деяких місцях у російській державі поміщики поводилися із священниками мало чим ліпше, як з рабами-кріпаками. Очевидно, в такому вигляді Православна Церква багатом шукаючим шляху й правди – не давала відповідного, повного духовного заспокоєння: офіційне російське православ'я доби Миколи I не могло зробилося світоглядом шукаючої правди й віри сх.-української інтелігенції; і вона пішла в своїх шуканнях іншими шляхами.

... Найвидатнішим виразником цих змагань до християнізації й оцерковлення культури й всього життя, до відновлення середньовічного авторитету Церкви в суспільнім, державнім, господарчій і культурнім життю, був славетний письменник Микола Гоголь (1809 – 1852). Як і багато інших сх.-українських письменників XIX в., М. Гоголь свої твори писав по-російськи. Але мимо того, вся його творчість має яскравий національно-український характер: як слушно зауважив уже М. Драгоманів, М. Гоголь у більшій мірі був суто українським письменником, ніж навіть всі ті сх.-українські письменники XIX віку, що писали по-українськи; в кожному разі, жоден з українських письменників не мав такого сильного й широкого впливу на пробудження української національної свідомости на Великій Україні, як М. Гоголь.

Як відомо, М. Гоголь був не тільки великим письменником, але й великим релігійним мислителем. Поруч з мистецькими творами, М. Гоголь усе своє життя писав і теоретичні нариси (на теми естетичні, історичні, релігійні і т. ін.); і майже у всіх творах – мистецьких і теоретичних – так чи інакше відбиваються його релігійний світогляд і його релігійні шукання.

Як мислитель, М. Гоголь є першим (по часу) у славетній трійці великих східнослов'янських релігійних мислителів – проповідників християнізації та оцерковлення культури й життя носіїв ідеї церковного "універсалізму". Другим у сій трійці був славнозвісний письменник, українець з поход-

ження, "наступник Гоголя" Ф. Достоевський (внук греко-католицького священника); третім – росіянин, який однак створив свій світогляд під українськими впливами, Володимир Соловйов, славнозвісний російський католицький філософ.

З дитячих літ і до кінця свого життя Гоголь відзначався гарячою й широкою релігійністю. Своє свідоме життя він розпочав у 1820-х роках, в добі розквіту романтизму, і виріс під впливами німецьких романтиків, перейнятих, як відомо, глибокою пошаною до католицької Церкви, змаганнями до "універсалізму", до вселюдських ідеалів і "культури" середньовіччя.²

... Перейнятий ідеєю "універсалізму" й стремлінням до вселюдських ідеалів, Гоголь дуже гостро й боляче відчував розірваність сучасного цивілізованого людства і "ненормальний, хоробливий стан" майже всіх цивілізованих народів.

... Вихідним пунктом в ідеологічнім розвитку Гоголя були, безперечно, ідеї німецької романтики. Але в своїх ідеологічних шуканнях Гоголь не зупинявся на тім, до чого дійшли були німецькі романтики, а на підставі їх ідей спробував створити свій власний, оригінальний і незрівняно глибокий світогляд – більш органічно зв'язаний зі світоглядом християнського (католицького) середньовіччя... І в своїм особистім життю, і в релігійно-проповідницькій творчості Гоголь втілював ідеали західно-християнського середньовічного аскетизму, досить близькі (особливо в останніх роках життя М. Гоголя) до ідеалів св. Бернарда з Клерво або Савонароли. Мусимо підчеркнути, що й своїми аскетичними ідеалами, і характером свого аскетизму Гоголь більше наближався до візантійських анахоретів, заглиблених виключно в своїй пасивній контемплії...

Виходячи зі свого релігійно-аскетичного становища, Гоголь гостро й нещадно критикував і перейняту "пошлюстю", дріб'язковістю та мізерністю російську (й сх.-українську) дійсність, і "секуляризовану", світську цивілізацію Зах. Європи, однаково далекі від правдиво-християнських ідеалів.

... У 1839-41 рр. написав М. Гоголь (незакічену ним) повість "Рим", незвичайно важну для з'ясування основних підстав його світогляду. В сій повісті, дуже гарній і з мистецького погляду, подав Гоголь вельми яскраву, продуману і щирю порівнюючу характеристику та оцінку: 1) блискучої, зовнішньої (світської) цивілізації "справжньої Європи" (тобто новочасної "серединної Європи") та її головного осередку – "серця Європи" Парижу, і 2) своєрідного краю Європи – Італії та її столиці – Риму, де заховався в більшій мірі, ніж де-інде, дух середньовічної величної християнської культури.

... "Ікони винесли з церкви, і церква вже не церква... Кажани і злі духи мешкають у ній!" Таким гострим засудом закінчує Гоголь характеристику напів-протестантської, напів-матеріалістичної "справжньої" новітньої Європи... А поруч з сею негативною оцінкою порожньої й зовнішньої паризької цивілізації, знаходимо у Гоголевім "Римі" – похвальні, майже молитвенні гимни на честь Італії й Риму, які "оточують людину предметами, зворушувачими й виховувачими душу"...

... "Не можна нині служити мистецтву, – каже Гоголь у "Вибраних місцях з листування з друзями", – як не є гарне це служіння, не зрозумівши його вищої цілі, не означивши, на що нам дане мистецтво"...

Мистецтво, як і вся культура, повинно виконувати релігійну, церковну функцію...

... Своїми релігійно-аскетичними поглядами в душі зах.-християнського середньовічного аскетизму, "культу" західно-католицького середньовіччя, католицької Італії й Риму, своїми змаганнями до християнізації та оцерковлення культури й життя, нарешті своїм релігійним "універсалізмом" Гоголь незвичайно наблизився до католицького світогляду. Се ідейне, чи, якщо можна так висловитися, "теоретичне" наближення Гоголя до католицизму – при живій і активній натурі письменника – конче мусило виявитися і зовні, безпосередньо – у відносинах його до католицької Церкви. Дійсно, головню з часів перебування Гоголя в Італії, знаємо, що він дуже цікавився справами католицької Церкви, зах.-католицькою богословською літературою і т. ін. і один час близько зійшовся в Римі з російськими й польськими (та спольщеними українськими) католиками, зокрема з гуртком знаної російської католицької діячки княгині Зінаїди Волконської (померла 1862 р.) і з деякими "Воскресенцями"..., серед яких відіграв, між іншим, визначну роль українець з походження о. Петро Семенов (нар. 1814 р. в Пінську, помер 1886 р.).

... Та в націоналістичнім ухилі ідеології Воскресенців добачив Гоголь надмірне захоплення тогочасного польського еміграційного католицького духовенства справами світської політики...

Західні духовні, каже Гоголь, "саме через те стали дурними, що надто стали світськими"... В іншій місці він пише: "що більше клопочеться (західне духовенство) про примирення, то більший вносить розбрат"... Сі думки появилися в Гоголя шойно в 1846 р. В них ясно відбивається розчарування, згіршення, наслідки розбитих симпатій... Таким чином Гоголь віддалився від католицизму.

Але він не зрікся свого давнішого світогляду, перейнятого стількома зах.-католицькими складниками, ані свого релігійного "універсалізму" та мрій на з'єднання Західної й Східної Церков...

... Наближення Гоголя до католицького світогляду – в середині XIX віку – не було явищем одиноким чи винятковим. Ціла низка видатних і високоосвічених людей зпосеред східно-української й російської вищої інтелігенції та аристократії так само зближалася до католицького світогляду й католицької Церкви. Чимало з них саме в 1840-х та 1850-х рр. навіть приєдналися до католицької Церкви, як наприклад Євген Балабин...

Євген Балабин був одним з великих східно-українських поміщиків. Балабини мали великі земельні маєтності на Чернігівщині та Катеринославщині, належали до значних у російській державі сх.-українських аристократичних родин і між іншим були близько споріднені з видатною в історії Сх. України родиною Репніних (з якої походили відомий "малоросійський" генерал-губернатор Репнін, звільнений з посади за його діяльність, спрямовану ніби-то до відновлення гетьмансько-козацького ладу, та його донька – приятелька Т. Шевченка)... Євген Балабин був людиною дуже добре й широко освіченою. Взагалі, родина Балабиних відома була освіченістю, поважним заінтересуванням до літератури й мистецтва й до справ релігійних та суспільних. У Балабиних бувало чимало видатних представників тодішнього літературного світу. Особливу увагу мусимо звернути на дуже приязні відносини зо всіма Балабиними Миколи Гоголя. Гоголь між іншим був домашнім учителем молодшої сестри Євгена Балабина і потім по виїзді своїм за кордон піддержував з ними листування. Твори Гоголя в родині Балабиних читалися з особливою цікавістю. З незвичайною увагою прочитані були в родиннім крузі в Балабиних "Вибрані місця з листування з друзями" Гоголя...

... Вступивши до Товариства Ісусового під час перебування за кордоном, у Парижі 6 липня 1852 р., о. Балабин мав намір повернутися в тому ж році до російської держави, хоч за перехід до католицької Церкви та вступ до Т. І., йому загрожувало в Росії заслання на Сибір. Але повернутись йому не вдалося, бо російський уряд, довідавшись про намерення о. Балабина на католицизм, заборонив йому назавжди приїздити до російської держави; хоч о. Балабин до кінця життя лишився російським громадянином; певно, о. Балабин сподівався, що з часом може наступлять зміни в відношенні російського уряду до католицької Церкви, й він зможе вернутися до російської держави й провадити свою діяльність на російських або українським ґрунті. Надіям сим не суджено було справдитися, й о. Балабин до смерті мусів мешкати на чужині, віддавшись пізніше горливій місіїній праці. Помер о. Балабин 1895 р. в Єгипті, на 80-м році життя.

... Універсалістично-уніонні та католицькі й взагалі релігійні ідеї українських мислителів XIX в. (Гоголя, Юркевича, Достоевського та ін.) послужили основою для католицької релігійно-філософської системи Володимира Соловйова (1853 – 1900). А В. Соловйов був одним з головних провідників і попередників релігійно-філософського відродження у Великій Україні та в Росії... Дуже багато й російських і сх.-українських діячів, відомих своєю громадською, письменницькою, гуманітарною й іншою діяльністю, під впливом Соловйова явилися продовжувачами й послідовниками його католицьких ідей; і чимало з тих діячів приступили й до католицької Церкви (напр. о. Федоров, о. Єврейнов, о. Колпінський, проф. М. Туган-Барановський, Кузьмін-Караваев, Брянчанінов, проф. Лоський та багато ін.).

... У Великій Україні – в кінці XIX й особливо на поч. XX ст. до впливів Соловйова прилучилися ще впливи греко-католицької Галичини. Чим більше зростало знайомство із Галичиною у Великій Україні, тим більшим ореолом оточувалася в очах значної частини свідомих наддніпрянських українців греко-католицька Церква. Проявами глибокої пошани для греко-католицької Церкви та її владик у Великій Україні, особливо напередодні війни 1914 – 1918 рр. і в часи самої війни були, наприклад, статті в наддніпрянській українській пресі, присвячені греко-католицькій Церкві, й особливо загальне обурення наддніпрянської української інтелігенції та різні протести з приводу утисків греко-католицької Церкви російським урядом у 1914-1916 рр., вивезення та ув'язнення Й. Е. о. митрополита Андрея Шептицького і т. ін., нарешті, досить численні переходи наддніпрянців до греко-католицької Церкви в 1917 р. Певно, що в отсих фактах відбивалися почасти й національні стремління наддніпрянських українців; але поруч з тим до свідомости наддніпрянської української інтелігенції проникала й релігійна католицька ідея.

¹ Докладний аналіз стилю Гоголя, як відомо, виказав, що навіть пишучи по-російськи – Гоголь думав по-українському.

² Як відомо, деякі з найвидатніших німецьких романтиків, що народилися в протестантських родинах, напр. Фр. Шлегель (1772-1829), перейшли в католицизм й енергійно проповідували з'єднання всіх християн у католицькій Церкві. Особливо яскраво католицькі погляди висловлював Шлегель у видаванім ним у Відні журналі "Concordia", у творах "Vorlesungen über die neuere Geschichte", "Philosophie der Geschichte" і т. ін.

* Публікуємо за виданням: Записки Чину святого Василія Великого. т. 3. Львів, 1930.

ЦЕРКОВНІ СПРАВИ В ДОЛІ УКРАЇНИ

Чотириста років тому в Україні сталася подія, пристрасті навколо якої не вщухають і досі. Вона продовжує активно впливати на весь хід нашої історії. Берестейська унія, що поєднала українську православну церкву з папським престолом, справді стала визначною віхою в житті українського народу, а її прогресивна роль усе більше відчувається з плином часу.

З-поміж причин, які породили воз'єднання українського православ'я з Апостольським престолом (криза східної церкви, Люблінська унія, заходи польського уряду, який розраховував на окатоличення й ополячення українського та білоруського населення тощо), є ще одна, досить важлива, на мій погляд, причина, поки що недостатньо проаналізована. Йдеться про те, що верховні владики української православної церкви досить гостро відчули загрозу впливу Москви.

Звичайно, український єпископат не міг залишити поза увагою той факт, що наприкінці XVI ст. патріархат грецької віри несподівано почав клопотатися справами Київської метрополії. Тому має рацію Дмитро Блажейовський, коли зазначає: "Тої турботи не було видно, заки греки не зачали їздити до Москви по милостиню, і тому, здається, не у Константинополі, а у Москві треба шукати за джерелом тої надзвичайної турботи греків про долю київської церкви і вміщуватися в українські справи. Все це вийшло на користь Москві, тому й родиться думка, що грецька діяльність в Україні була інспірована і планована у Москві. Тяжко повірити, що Москва давала грекам гроші зі свого тільки милосердя і що греки проводили московську роботу в Україні без інструкцій з Москви та без якогось далекоюсяглого плану".

Підстави для такого висновку були, адже, програвши 1582 р. Лівонську війну з Польщею збройно і політично, московський цар Іван Грозний з метою досягнення поставленої Іваном III мети про створення Третього Риму, до якого мали належати і всі землі Київської Русі, вирішив опанувати їх зсередини. Отож і зачастили в Україну вищі грецькі духовники, опікуючись тутешньою православною церквою. Несподівано в Україні побували антиохійський патріарх Іоакім (1586) та константинопольський Єремія (1589). Тому, коли наслідком тієї опіки грецьких духовних владик у нас утворилися ставропілії, що почали регулярно відправляти посольства з "інформаціями" не до Константинополя, а до Москви, яка не була тоді для нашого православ'я керівним центром, український єпископат цілком слушно вбачав у цьому свого роду шпигунську роль церковних братств.

Останні, з того часу як одержали від патріархів право контролю не лише над духовенством, але й над єпископами, тобто перетворилися на своєрідну духовну опричнину, почали гальмувати процес відродження церкви. Але ієрархи православ'я в Україні запідозрили в шпигунстві не лише послів ставропілії до Москви, а й грецьких духовних осіб.

І ось тут надзвичайно важливими для нас є свідчення тогочасних документів, що належать українському вищому пра-

вославному духовенству. Так, заявивши про своє бажання разом з "іншими нікотирими єпископами зверхність в духовенстві єго милости святійшому папі римському признати, заховавши вцале всі справи і обряди церкви нашею восточною", київський митрополит Михайло Рогоза в умовах майбутньої церковної унії далі зазначає: "Чернци теж з Греції аби большев панстві єго королевської милости не бивали і до землі неприятельської московської жеби пропущани не били".

Ця заява Михайла Рогози в грудні 1594 р. свідчить про те, що українське духовенство не тільки відчувало загрозу своїй церкві з Москви, а й вияснило вже роль царгородського патріархату. Тому київський митрополит просить коронного канцлера Замоїського: "Ізби перехожих і переїздчих з листами до нас от патріархов не пуцано: бо тих шпекгами розумієм, з певних причин".

Українські владики, безумовно, знали про страхіття опричнини в Московському царстві. Не забули вони, очевидно, й про те, як і чому ще раніше покинув службу в Івана Грозного український князь Дмитро Вишневецький, коли в Москві почали нищити вчорашніх найближчих соратників царя і навіть найближчих його кривників.

Добре знали в Україні і про те, як московський цар Борис Годунов посадив візантійського патріарха Єремію II в 1588 р. у тюрму на "хліб та воду" за те, що не захотів заснувати Московський патріархат, і тільки відсидівши рік у в'язниці, патріарх "дав свою згоду". До речі, одразу після від'їзду Єремії з Московії чотири українські єпископи зібралися в Белзі у 1590 році для обговорення справи об'єднання з Римом.

У важких умовах перебувала там і культура. Книгодрукування в Москві, пише російський історик Михайло Тихомиров, було трагічно порушено в 1565 р. від'їздом першодрукарів у Велике князівство Литовське. За цією скромною фразою – страшна картина свавілля, через яке московський першодрукар Іван Федоров утік від переслідувань в Україну, де мав можливість спокійно й плідно працювати.

Отже – подалі від московських впливів.

Рятунок від цієї згуби, можливість збереження церковно-культурної індивідуальності і налагодження старих зв'язків із Західною Європою українські ієрархи вбачали єдино у злуці з Апостольською церквою. Але вже із самого початку розвитку цього прогресу нова українська церква зустріла шалений опір з боку найвпливовішої на той час в Україні політичної та військової сили – запорозького козацтва.

Так, ці два феномени нашої історії – українське козацтво і греко-католицька релігія, що народилися в XVI ст., замість того, щоб об'єднувати зусилля для консолідації нації, спільно стати на відродженні власної державності, гарантувати її як військовою силою, так і внутрішньою духовною потребою кожного громадянина, почали між собою жорстоку боротьбу не на життя, а на смерть протягом цілих століть. Боротьбу, яка виснажувала Україну, знекровлювала її і вела до згуби.

Звичайно, підтримка польським урядом (на першому етапі) унії, яка в його очах мала стати першим кроком до окатоличення, а через нього і до ополячення українців, насторожувала свідомих патріотів з числа тодішньої української інтелігенції.

Їх увагу не могли проминути і спроби Римської курії впливати на політичні процеси в Україні, зокрема, взяти під контроль козацтво, за розвитком якого представники Ватикану спостерігали вже з початку 70-х років XVI ст.

Однак, як свідчать факти, намагання Риму підготувати козацтво до примирення з католицькою релігією чи погодитися на компромісний варіант греко-католицької унії, вже були запізнілі.

У той час, коли польські королі тривалий час (аж до Стефана Баторія) не хотіли визнавати козацтво, то їхні сусіди – московські правителі – вже з середини XVI ст. активно користувалися цією збройною силою не тільки для захисту своїх південних рубежів від кримської орди, а й для освоєння Дикого поля і приведення в підданство населення Північного Кавказу.

Ще більше ці контакти посилювалися в 70-х роках XVI ст. Так, навесні 1575 р. татарські розвідники повідомили, що в поході на Іслам-Кирмем разом із запорожцями гетьмана Богдана Ружинського будуть брати участь чотири тисячі "московских казаков". Спільний виступ у пониззя Дніпра був результатом попередніх переговорів. Відомо, що Іван Грозний перед цим "грамоты днепрским казакам писал не по однажды, ходите-де и-вы на улусы на крымские".

У боротьбі проти кримської орди Московська держава вже тоді використовувала українських козаків, які переходили на постійне проживання в її прикордонні міста. Скажімо, 1582 р. царською грамотою дозволялося "відпустити в поле 45 черкас". Тоді ж процес переходу в підданство Московської держави почав набувати все більшого розмаху. В травні 1589. виїхали із Запорожжя на царське ім'я 11 козаків на чолі з отаманом Федором Гороховським.

Пізніше відносини з козацтвом настільки зміцнилися, що 1604 р. московський цар Борис Годунов уже міг давати обіцянку імператорові Рудольфу схилити запорожців до нового антитурецького походу, оскільки Порта оголосила війну Австрії. До козаків було відправлено посла Івана Солонину з багатьма подарунками та зброєю. Місією посла було завдання схилити запорожців до вторгнення в Туреччину і тим самим затримати дальше просування її військ у Австрію.

Слід зазначити, що київський католицький єпископ Йосиф Верещинський, зрозумівши, яку загрозу для Речі Посполитої становлять контакти запорожців з Москвою, намагався зарадити цьому процесові пропозицією створення свого роду козацької держави на Задніпров'ї. До неї мали ввійти українські й білоруські землі від Запорожжя до Орші, де планувалося розмістити тринадцять полків. Князь зі своїм полком повинен був одержати на утримання Переяслав "з усіма хуторами", козацький гетьман розташувався б у Лубнах та його околицях, інші військово-територіальні одиниці – в Пирятині, Старому, Борисполі, Острі, Любечі, Гомелі, Черчерську, Пропойську, Кричеві, Мстиславі та Радомлі. Зрозуміло, що цей проект був фантастичним. З другого боку, спробу навернення козацтва, як і українців узагалі, до Москви здійснили царгородські патріархи, подорожуючи через Україну за милостинею до столиці "Третього Риму". А ті багаті подарунки в Москві треба було відробляти. Тож чи не цим пояснюються постійні заклики патріархів грецької віри до українців звертати свої погляди до православної Москви. Тому можна погодитися з Дмитром Блажейковським, що грецька віра, яка "зв'язала Україну, українців і київську церкву з Москвою іде-

ологічно і психологічно від княжих часів... була головним децинуючим чинником Переяславської угоди в 1654 р. і підчинення Київської Константинопільсько-уніятської церкви в Москві у 1686 р."

Особливо це проявилось в 1620 р., коли Петро Сагайдачний, козак якого ще два роки тому громили московські землі, змінює свою політичну орієнтацію на 180 градусів, посилаючи посольство до царя Михайла Федоровича з пропозицією перейти на службу.

Чи випадковістю є те, що саме в той час, коли єрусалимський патріарх Теофан перебував у Москві, туди прибувають посланці Сагайдачного? А приїхавши в Україну, Теофан висвячує промосковську митрополію і закликає козаків до урочистого каяття за те, що ходили воювати на Москву...

З того часу козацтво, по суті, дає право київським духовним колам проголосити його за репрезентанта державних, національних і культурних традицій українського народу, його слави і сили. Так, уже 30 липня 1621 р. єпископ Ф. Чіріолі в листі до кардинала Людовізі повідомляв про антиуніятську діяльність козацького посольства на польському сеймі.

Особливого розмаху ця боротьба набула в період Хмельниччини, коли уніятська церква, по суті, була знищена в Україні. Хоча й саме в цей період провідники українського козацтва почали прозрівати. Не хто інший, як сам Богдан Хмельницький заявив у жовтні 1656 року в Чигирині на старшинській раді після віроломної поведінки московських послів на переговорах у Вільні: "Діти, ви тим не журіться. Я знаю, що маємо зробити. Треба відступити від православного царя. Підемо хоч і під бусурманського".

Як відомо, Іван Виговський 1658 р. Гадяцьким трактатом здійснив цей заповіт. Подібні спроби чинили в подальшому й інші гетьмани. Проти московських порядків протестувала і київська православна митрополія. Але це вже не допомагало. З Царгородського патріархату її продали до Московського, а вже під Москвою українська православна церква заходилася своїми руками допомагати ліквідації давніх прав і вольностей свого народу. За наказом Петра I у Глухові українські церковники проклинали свого гетьмана Мазепу. Ось такий гіркий урок одержало козацтво, весь український народ.

Після створення своєї церкви мав бути черговий крок – власна держава. Цього не сталося. І в цьому – трагедія України. І трагедія греко-католицької церкви. Її нищили, як нищили й Україну.

Коли лівобережні українські землі остаточно потрапили до складу Росії, то Москва спрямувала проти національної української католицької церкви гайдамацький рух на Правобережжі. Те, чого не довершили гайдамаки, закінчила Катерина II. Царське самодержавство в 1768-1775 і 1792-1796 рр. намагалось зовсім ліквідувати унію, яка була для нього тим самим, чим у політичній ділянці Гетьманщина і Запорозька Січ, – одне і друге треба було знищити".

У 1827-1839 р. було насильно ліквідовано греко-католицьку церкву на всіх українських та білоруських землях під Росією, а в 1875 р. така ж доля спіткала уніатів Холмщини.

Але найстрашніший удар чекав греко-католиків після закінчення другої світової війни, коли більшовицька Москва організувала руками самих українців ліквідацію власної церкви на Львівському псевдособорі в 1946 р.

Нещодавно відкриті спецсховища дають можливість прослідкувати хроніку цієї трагедії – від арештів святих отців до переслідування всіх, хто залишився вірним вірі батьків. А їх, як свідчать документи, залишилося дуже багато. Вони твердо вірили, що прийде час, коли їхня церква вийде з підпілля.

Київ

ЗІЛЄМОСЬ ДУХОМ СВОЇМ...

Великий український історіософ Пантелеймон Куліш (1819-1897) став творцем і провідцем української національної ідеології для цілого XIX ст., а також для XX і XXI століть. Свою концепцію "української національності і духовної свободи" П. Куліш ґрунтує на науковому осягненні універсальних космічних законів, які визначають закони людського життя. Як творця цієї ідеології П. Куліша присудили на забуття... спершу імперські, а далі – більшовицькі ідеологи. Але, як визначив найбільший західноукраїнський історик Степан Томашівський (1875-1930), Куліш – "це постать висока і далеко перевищує пересічного національного святого всіх українських земель." Багато мислительної й організаторської енергії вклав П. Куліш у порозуміння між східною й західною частинами українського суспільства, розділеного кордонами двох імперій – Росії та Австро-Угорщини, у воз'єднання східноукраїнських (Велика Україна) і західноукраїнських (Галичина) земель у єдиній державі – Україні.

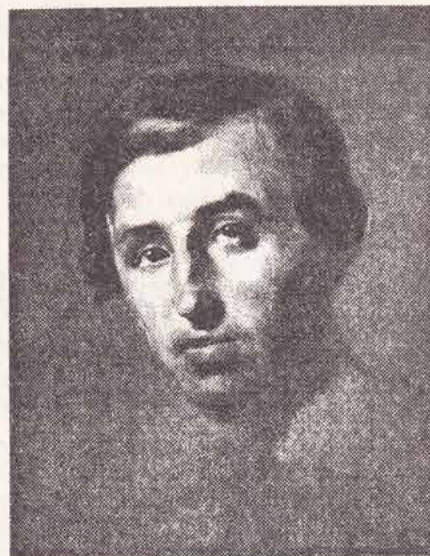
Яскравим свідченням цієї подвижницької праці П. Куліша, уродженця Східної України, є його лист "До галичан", написаний у 1880-ті роки. За оцінкою великого українського мислителя Івана Франка (1856-1916), "оце посланіє – можна сказати, останнє слово Куліша в його дружніх зносинах з галичанами, найліпша характеристика тих зносин і їх провідних думок".

Редактор

Пантелеймон КУЛІШ ДО ГАЛИЧАН

Ваша заслуга в тому, що Ви не зробились ні поляками, ні німцями, та в тому, що у Вас в немужичих сем'ях говорять по-своєму, та в тому ще, що Ви переховали від старосвітщини слова і вирази, у нас забуті. Духа поезії у Вас вибито, видушено в Вас його семинарщиною та польщизною, зісталося у Вас тільки чуття поезії, і тим Ви так кохаєтесь у Шевченку. Мавши стільки в собі добра, Ви нам здаєтесь рідними братами, попсованими в одрізненому од нас житті. Ми простягаємо до Вас руки, щоб Вас пригріти коло свого серця і вдихнути в Вас живого, нескаліченого духа українського; а Ви тим часом, сидівши так довго в тісноті, думаете, що Ваша клітка мусить бути і для нас взором. Ваше цвірінькання не вважаємо ми за поезію і відносим його до тих стихотворних думок, які писались у нас за Сковороди, з окрасою Шевченківщини.

Се Ви, галичане, тільки пробуєте приборканих крилець, підлітаючи слідом за поетичним словом українським. Пробуйте, вимахуйте крилами, Вас ще і похвалятимем в особі такого недотвореного таланта, як Федькович; деякі Ваші мотиви і куплети любо нам у збірничок збирати; тільки школою Вашою мусить бути школа українська, оперта не на Шевченкові, як у Вас здається, а на етнографії, що вже й після Шевченка дала пахущий цвіт свій Марком Вовчком і Нечуєм. Сам Шевченко поти йшов угору, поки його не одірвано від етнографічного джерела слова і чутива. Наш Гомер не Шевченко, а народ; всі ми вкупі з Шевченком ласуємось тільки останками від його великого пирування. Поставши з народу і во ім'я народу, появили ми покищо невеличку, а проте суцільну, самостійну літературу, і для самої її поваги не мусимо приймати того, що Ви вдержуєте від старовини (етимологія) або що Ви примудруєте середнього між етимологією і фонетикою. Коли ж Ви стоїте за свої особини, то сим виявляєте узькість своєї тенденції. Ми хочемо, щоб нас читала не одна Україна, а

Т. Шевченко.
Портрет П. О. Куліша.
1843-1847 рр.

також і Галичина, чого й доказуємо не одним Шевченком, а Ви бажаєте писати для своєї Галичини. Наш народ яко нива неписьменного слова – від Есмані по Карпати, а Ваш – тільки від границі по Карпати. Читати нас у Галичині будуть і мусять, хоч би ми не прийняли нічогосінько з Вашого смаку; а Вас тільки тоді читатимуть на Вкраїні, коли Ви приймете смак український, піднявшись вище Головащини, Дідиччини і всієї нової галичанщини.

Вам, галичанам, дорогі Ваші літературні традиції тим, що Ви не зрозуміли ще народу яко пригніченої давньою інтелігенцією істоти. Шануючи ті традиції, Ви шануете те панство, що назвало народом себе, окремо від великої маси, так само як Ляхи втворили з себе *naród szlachecki*. Ваші попи лютують, що ймення: Мусій, Оврам *ets.* перероблені в Біблії. Се люте панство, що всяк хоче відособитись від мужика. У нас інтелігенція вже перестала гордувати народніми назвами святих і хрищених. Ви пасете задню і впинаєтесь так, як шляхта впиналася проти козацтва. Се лядський дух потруїв Ваші думки і чуття, той дух, що й на Вкраїні втворив помосковлене панство. Проти сього духа встала наша словесність, і, куди б ми її не перенесли, всюди вона, у великій і малій речі, його воюватиме. Хоч би нашої Біблії не куплено в Галичині і десяти примірників, то нам байдуже: вона своє діло зробить на тому ґрунті, що не заріс людською зіноваттю; а з тих простих, без книжних пересудів людей, виростуть діти і цвістимуть чистим розумом і серцем на могилах Ільницьких, Огоновських *et tutti quanti*. Отож і будуть люде, про котрих написано: оправдається премудрость од чад своїх; а Ваші розумники – чада схоластичної шляхетчини, а не премудрости того народу, що сказав велике слово: у город по гроші, а в село по розум.

Ваша словесність буде насліддям самої бібліографії поти, поки Галичина не зіллється духом своїм з Україною в єдине тіло.

ОБРАЗ СИЛИ ДУХУ

Борис ГУДЗЯК — вчений-українознавець, доктор Гарвардського університету (США). Автор кількох десятків наукових праць, присвячених історії та проблемам відродження української греко-католицької церкви. Засновник і перший директор новоствореного Інституту історії церкви у Львові.

Розпад Радянського Союзу ознаменував початок доби нових політичних, культурних, соціальних та економічних можливостей. Драматичні зміни у Східній Європі ствердили розрив із догмами й реаліями попередніх десятиліть. Для історика кінець повного історичного періоду є початком нових можливостей, що ставить перед ним завдання розкрити певні вже окреслені періоди минулого. Серед проблем радянського періоду, що привертають сьогодні увагу дослідників, — історія підпілля Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ). Від 1946 до 1989 р. УГКЦ перейшла через етап підпільної діяльності, що з багатьох поглядів досі невідомий у церковній історії. У тоталітарному суспільстві новітньої історії, де систематизовано й узгоджено були контрольовані будь-які спроби релігійного прояву, УГКЦ зуміла зберегти свою структуру, виростити два покоління духовенства і здобула приховану, якщо не відверту, підтримку значної частини населення.

Від 1946 року УГКЦ була не лише найбільшою забороненою релігійною спільнотою у світі, а й залишалась єдиною поширеною в Україні інституцією, яка уникала контролю офіційних радянських установ. Наприкінці 80-х рр. вона вийшла з підпілля досить сильною, щоб відігравати важливу роль у релігійному, політичному й культурному житті України. Хоч історія релігійного життя у марксистських тоталітарних системах писатиметься у традиційному аспекті, з використанням письмових документів, які ще зберігаються у не завжди доступних архівах органів безпеки, нині історики мають унікальну і швидкоплинну нагоду збирання усного матеріалу. Усні свідчення у певних проблемах не можуть замінити документів, але вони незамінні при аналізі ментальності, організаційної структури і буднів церковних спільнот, які старанно уникали письмових свідчень, що згодом могли б стати звинуваченнями. Протягом ще кількох наступних років можна буде вивчати багатогранне підпільне існування УГКЦ за свідченням трьох поколінь ієрархів, священників та членів їхніх родин, ченців і черниць, а також мирян, які входили до складу цього стійкого церковного формування, що в той же час змінювалось і розвивалось.

Хоч життєписи тих єпископів УГКЦ, які залишилися живими, до певної міри представлені в офіційних католицьких джерелах, переважно ці біографічні нариси — це церковні *curricula vitae*, недостатньо повні з історичного чи психологічного поглядів.

Незважаючи на випадки відвертої незгоди серед Українського католицького єпископату перед війною, усі єпископи одноставно відмовилися від будь-якого компромісу. Жоден із них не погодився зректись своєї вірності Римському Апостольському Престолові. Після їхнього ув'язнення 1946 р. неканонічний синод у складі 216 заляканих священників і двох єпископів, поспішно висвячених із рядів українського католицького духовенства російськими православними архієреями, проголосив ліквідацію УГКЦ і її об'єднання з Російською православною церквою. Свідчення лідерів УГКЦ по-новому розкриє подробиці стійкої відмови єпископів іти на компроміси. Аналіз цих свідчень допоможе нам зрозуміти радянську релігійну політику і тактику КДБ у придушенні релігійного інакомислення останніх чотирьох десятиліть, які передували загибелі Радянської імперії. Ще важливішим є те, що ці інтерв'ю подають із року в рік надзвичайно цікаву картину життя і діяльності ієрархів спочатку в ув'язненні, а потім у вигнанні.

Незважаючи на те, що в кінці 40-х рр. влада насильно схилила декілька сотень священників до прийняття ліквідації УГКЦ, якраз священники залишилися стержнем таємної спільноти. Ті, що пережили початковий наступ на церкву, продовжували свою діяльність протягом подальшого ув'язнення і вигнання у різних кутках Радянського Союзу. Майже всі єпископи, арештовані в 1945-46 рр., згодом були знищені чи загинули в ув'язненні (так, Митрополит Йосиф Сліпий був звільнений у 1963 р. для участі в II Ватиканському Соборі без дозволу повернутися до СРСР). Але багато священників, висвячених до 1946 р., після смерті Сталіна змогли повернутися у Західну Україну. Там церковне життя було відновлене, хоч у дуже зміненій формі. Вивчення цього процесу адаптації й нової консолідації — основа мого дослідження. Аналіз цього незламного формування дасть нове теоретичне розуміння, а отже, заперечення всемогутності тоталітарних систем.

Майже нічого невідомо про життя мирян УГКЦ, про життя греко-католицьких родин. Важлива роль тут належала жінкам. Як дружини священників (імостві), вони відповідали за збереження, релігійних традицій перед небезпекую переслідування. У вигнанні, а згодом при поверненні в Україну дружини священників не могли приховати своєї належності до УГКЦ і разом із своїми дітьми зазнавали постійного, планово здійснюваного цькування. І все ж витривалість священничих родин стала одним із наріжних каменів підпільної Церкви. У багатьох випадках імостві допомагали в релігійному вихованні, в організації діяльності парафії, у здійсненні спілкування в підпіллі. Їхні свідчення відображають важливу сторону життя церковної спільноти.

Але жінки відігравали поважну роль не лише у священничих родинах. Серед мирян жінки відповідали за виховання дітей, а отже, — за збереження та передавання релігійного духу і релігійних традицій. Загалом у суспільстві існувала повага до жінок, а жінки УГКЦ часто мали більшу свободу у сповіданні своєї віри й захисті прерогатив церкви. Переважно якраз жінки протистояли різним уповноваженим влади, які перешкождали проведенню служби. Жінки становили більшість серед парафій підпільної Церкви. Без сумніву, це явище має багато прикладів у традиціях християнського пієтету. Докладний аналіз його прояву в підпільній церкві може зробити значний внесок у розуміння ролі й відповідної реакції різної статі в умовах гніту й ув'язнення.

Через відсутність інституцій релігійного виховання уся катехиза здійснювалась приватно, удома. Тут духовенство і сім'я діяли спільно. Але постійна небезпека розкриття (та й система атеїстичного виховання у школі) давала можливість досягнути у кращому разі початкового релігійного формування особистості. Офіційна система освіти була запрограмована на викорінення віри з дитинства. Наскільки ефективним було втручання в юнацьке релігійне сприйняття? (У цьому розумінні цікаво буде перевірити спостереження і гіпотези недавно виданої книжки Роберта Колза "The Spirituality of Children"). Духовний наставник змушений був іти на компроміси і міг донести до молоді лише частину релігійних традицій. А з часом і самі священники могли здобути освіту лише в підпіллі. І все ж підпільна Церква складалася з відданих їй духовенства і мирян, два покоління яких були виховані в підпіллі.

Зустріч із тими, хто мужньо протистояв жорстоким переслідуванням, може бути повчальною і захоплюючою. Як перекладач західних кореспондентів, які висвітлювали вихід УГКЦ із підпілля, я мав нагоду спостерігати, як проста, але глибока і правдива духовність тих, у кого брали інтерв'ю, зворушила навіть перенасичених "ватиканістів" (журналісти, акредитовані у Ватикані) — релігійно байдужих, але чутливих до релігійної претензійності чи фальшу. Незважаючи на мовний і культурний бар'єр, члени підпільної Церкви порозумілися з чужинцями мовою загальнолюдських істин. Але деколи ця простота була далека від романтики. Завдана громадянам України і всього Радянського Союзу соціо-психологічна травма, релігійні та ідеологічні утиски призвели до міжконфесійних конфліктів: екстремальні умови викликають екстремальну реакцію, хоч не у всіх. Чи це справа індивідуальних рис характеру, чи окремої особи, а чи, можливо, існували різні течії у підпільній Церкві, які можна ідентифікувати і систематизувати? Терпеливе дослідження підпільного періоду розкриє розмаїття релігійних течій, культурних прошарків і психологічних явищ.

ДОЛІ ХРАМІВ, ЩО ДОЛІ ЛЮДСЬКІ...

ЗАСНУВАННЯ ГУСТИНИ

Перші спогади про Густинський монастир сягають травня 1600 року. Наприкінці XVI століття старці-інокі Іосаф, Юхим та Геннадій вирушили з монастиря у Межигір'ї на пошуки місця для нової обителі.

Зачаровані красою мальовничих берегів річки Удай, старці вибрали собі посеред неї острів, довкола якого тіснилися густі ліси. Звідси й назва мальовничому кутку – Густиня. Відомий мандрівник Павло Алеппський (він двічі був тут у XVII столітті) згадає про цей чарівний ліс із горіхових дерев, вишень та слив, що тягнеться сім верстов од Прилук до Густинського монастиря.

За свою майже чотиристолітню історію зазнав монастир не раз великих збитків від утисків, погромів і пожеж. Наприклад, у 1786 році імператриця Катерина II своїм указом перевела обитель до розряду "позаштатних", а згодом взагалі закрила... Роки більшовизму – час найбільшої наруги над народними святинями, отже й Густинський монастир не обминуло це лихо.

Та зазнав монастир і часів розквіту. Українські меценати – переважно козацька старшина й гетьмани – немало цьому сприяли.

Коштом титаря Густинського монастиря Івана Самойловича на місці бувшої великої дерев'яної церкви, колись освяченої митрополитом Петром Могилою, у 1676 році було збудовано головну в обителі кам'яну споруду – собор Святої Трійці.

Велику підтримку святій обителі надавала родина Горленків – славетний рід прилуцьких полковників. Коштом полковника Дмитра Лазаровича Горленка зведено високі цегляні мури навколо монастиря, збудовані кам'яні надбрамні церкви. Тоді ж, у 1695 році, світлу пам'ять про себе в Густині залишив гетьман Іван Степанович Мазепа – побудував кам'яну церкву Успіння Пресвятої Богородиці з трапезною, пекарнею і келарнею, а під вітарем змуровано було кам'яну усипальницю (цю церкву потім ще довго називали Мазепинською).

Після ганебного указу цариці Катерини щодо монастирів Малоросії загинути обителі не дали люди. У 1841 році єпископ Гедеон звернувся до населення Полтавщини з відозвою. Збирали кошти, били в усі дзвони. Отже невдовзі таки вийшов указ Синоду про присвоєння монастиреві 3-го класу, а 15 травня 1844 року, у день Святої Трійці, відбулося урочисте відкриття монастиря.

Та з відновленням монастиря не поспішали. Усе чогось очікував призначений Синодом з Санкт-Петербурзької єпархії архимандрит Варсонофій. "Перше діло таких оновителів, – зазначав український письменник О. Кононський, – було знівечити в монастирі і по церквах усе, що нагадує українську окремішність, усе, що не підходить під мірку й смак московсько-візантійського чернечого деспотизму й аскетизму".

КНЯЗЬ МИКОЛА РЕПНІН І ОНОВЛЕННЯ ГУСТИНИ

Відновлення, точніше сказати, воскресіння Густинської Свято-Троїцької пустині розпочалося з великої печалі. 7 січня 1845 року в Яготині, в родовому маєтку після тривалої хвороби помер князь Микола Григорович Репнін-Волконський. Князь Микола Григорович Репнін був старшим сином генерала від кавалерії князя Г. С. Волконського, а прізвище успадкував від діда по матері генерал-фельдмаршала князя М. В. Репніна.

1799 року молодий князь, флігель-ад'ютант брав участь у баталії поблизу Бергена (Голандія), однак справжнє бойове хрещення здобув 1805 року в битві під Аустерліцем. У чині полковника князь Репнін-Волконський командував 4-м ескадроном Кавалергадського полку – найпривілейованішого полку в Росії.

Після Аустерліцької атаки із ескадрону врятувалося лише 18 вояків. Князь Репнін, поранений кулею в голову та контужений, потрапив у полон, як і решта поранених. Дехто тримався на ногах і їх підвели до Наполеона.

– Хто старший? – запитав імператор. Йому назвали князя Репніна.

– Ви командир Кавалергадського полку імператора Олександра? – спитав Наполеон.

– Я командував ескадроном. – відповів Репнін.

– Ваш полк чесно виконав свій обов'язок!

Князь був переведений спочатку до замку Мельн, що на Дунаї, а вже звідти у Брюнн, де сам Наполеон дарував йому свободу.

Дружина князя Варвара Олексіївна – уроджена графиня Розумовська, онука гетьмана (побралися вони 1801 року в Батурині у маєтку дідуся Кирила Григоровича) – подалася слідом за чоловіком під самий Аустерліц,

Т Шевченко. Портрет М. Г. Репніна. 1843 р.

пройшла у табір до французів, розшукала і вже не покинула пораненого чоловіка.

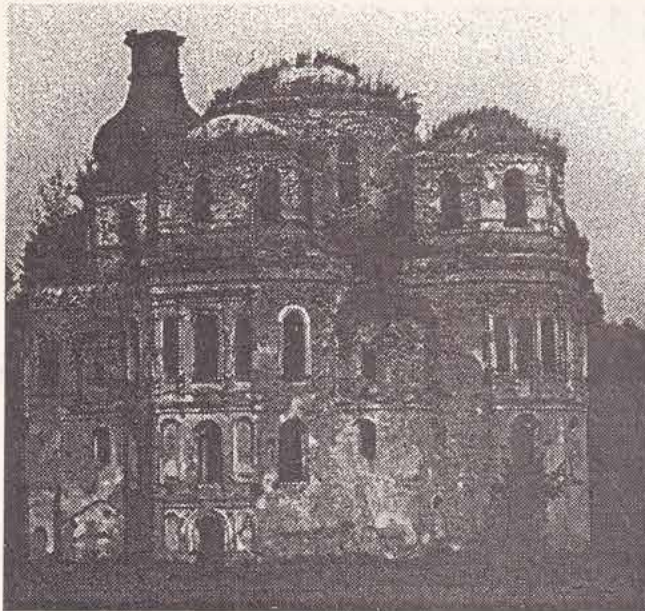
Залікувавши рани, князь повертається з Італії в Росію. Тут доля звела Репніна з художником Боровиковським, який виконав портрет героя Аустерліца: синьоокий красень у білому замшевому колеті з червоним коміром та обшлагами, блискучим срібним позументом, лядунковою перев'язю міцно тримає правою рукою кавалергадську каску з Андріївською зіркою й полковничою відзнакою (плюмажем). У петлиці – Святий Георгій, найдорожча бойова нагорода офіцера. До речі, князь Репнін єдиний з усього полку був нагороджений за Аустерліцький бій Св. Георгієм 4-го ступеню.

Тильзитський мир приніс Європі деякий затишок. У 1809 році імператор Олександр I призначає генерал-майора князя Репніна російським послом при дворі Вестфальського короля Жерома Бонапарта, а через півтора року його переміщено з тим же званням у Мадрид, де нещодавно став королем другий брат Наполеона – Іосиф. Однак до Мадрида Репнін так і не дістався. Під різними приводами його з дружиною надовго затримали в Парижі, бо Наполеон не бажав, щоб європейські посланики, тим більше російські, помітили, що брат його ледве тримається на іспанському троні.

У березні 1812 року князь Репнін одержав під командування кавалерійську дивізію, що входила до складу корпусу генерал-фельдмаршала графа П. Х. Вітгенштейна, і на чолі її брав участь у боях під Клецицями, Полоцьком та Чашниками. У 1813 році князь командував авангардом того ж корпусу, інтенсивно розгорнувши бойові дії за Одером.

Корпусу князя було призначено на почесний і відповідальний пост генерал-губернатора Саксонського королівства. Власне кажучи – віце-королем Саксонії. Перш за все Репнін відродив фінансову діяльність королівства. Наказом віце-короля велику кількість палацового срібла перекарбовано в монету.

Щоб полегшити умови життя саксонців, окремі мита і податки було скасовано, решту знижено. Поповнилася та упорядкувалася діяльність судо-

Свято-Троїцький собор Густинського монастиря.
Побудовано 1676р коштом гетьмана Івана
Самойловича. Фото: серпень 1986р

Свято-Троїцький собор. Фото: серпень 1996 р.

вих, адміністративних та поштових установ. Відбудовувалися порушені війною будинки, споруди, мости та дороги.

Весь цей час поруч із князем була його вірна дружина Варвара Олексіївна, яка створювала всілякі опікунські та благодійні установи, комісії, збори. Подружжя Рєпніних не шкодувало на добрі справи ні свого часу, ні власних коштів.

В 1816 році князь Рєпнін став генерал-губернатором Малоросії. Він щиро полюбив цей край і на найвищих урядових рівнях відстоював права вільного козацтва та всіляко домагався скасування кріпосного устрою. Аристократ з рідкісною для свого часу широтою поглядів, людина високої гуманності та доброчесності, князь став ініціатором викупу з кріпацтва актора М. С. Щепкіна, вніши із своїх коштів чотири з половиною тисячі рублів – майже половину всієї викупної суми. А покровительство Миколи Григоровича щодо історика Д. М. Бантиш-Каменського та І. П. Котляревського! Високі якості душі князя Рєпніна успадкувала його дочка – княжна Варвара, яка була справжнім другом Шевченка, Гоголя, Глафіри Псьола та багатьох інших патріотів України.

Воскресенська церква Густинського монастиря.
Побудовано 1695 р. коштом гетьмана Івана Мазепи.
Фото: вересень 1996 р.

Невблаганна доля та час довершили таки свою сумну справу. Згадаймо лист княжни Варвари Миколаївни до Тараса Григоровича Шевченка 1845 року: "Мой добрый и грустный певец, выплате песню в память человеку, которого Вы так умели уважать и любить! Моего доброго отца нет уже между нами! После долговременной и тяжелой болезни, изнуренный ужасными страданиями, он отдал душу свою Богу 7-го января. Вы поймете пустоту Яготина. Я начала было писать с дороги в Прилуку, куда мы повезли священные останки его, т. е. в Густынский монастырь. Это было его желание: там возобновляются церкви, и одну хочет маменька возобновить над ним... В Прилуке добрый народ отпряг лошадей и на себе в ужасную метелицу повез сани, на которых стоял гроб..."

Вдова князя Варвара Олексіївна, за свідченням П. А. Куліша, виклопотала у міністра народної освіти С. С. Уварова для Т. Г. Шевченка посаду учителя малювання у Київському університеті св. Володимира. Кобзар, перебуваючи в Густині влітку 1845 року, зарисував церкву Петра і Павла, надбрамну церкву св. Миколая та Воскресенську церкву над домовиною князя Рєпніна.

У тій же усипальниці знайшла свій останній притулок дружина князя Варвара Олексіївна, яка упокоїлася 1864 року в Москві на 86 році життя, а також їхні діти та онуки – князі Рєпніни-Волконські.

Київ – Прилуки

Євген ТИМОФІЇВ

ЯЗИЧНИЦЬКА МІФОЛОГІЯ В ЛІТЕРАТУРІ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО

Причетність до язичницької міфології є прикметною рисою літератури українського бароко.

Іван Орновський називає Слобідську Україну "володіннями Діани", зауваживши, що має на увазі "красу Слобідського краю, оквітлого в розкішних лісах". А Теофан Прокопович структурує в образах Гомерового епосу мотив осягнення Бога через тварне ("... славный оный стихотворец еллинский Омир в начале книг своих "Одисея" нарицаемых, хотя кратко похвалити Улисса, вожда греческого..., нарицает его мужа многих людей обычаи и грады видывшаго. Сокращенная похвала, но велія и многія бо и великія пользы сокращенно содержит. Отсюда умножается главная оная мудрость, еже от твари познавати Творца". Григорій Сковорода розмірковує про шире благочестя, "наслідуючи" (*imitatio operis*) стародавню грецьку епіграму про агон поміж Венерою та музами:

Музам колись дев'ятьом на шляху з'явилась Венера;
З нею – її Купідон; слово зухвале в устах:
"Музи, шануйте мене, я найперша з усіх олімпійців,
Всі перед берлом моїм хиляться люди й боги".
Мовила. Музи на те: "А над нами, богине, не владна.
Наша святиня не ти, наша любов – Гелікон".

Міфологічні сюжети й персонажі звично подибуються у богословсько-полемічних трактатах, житіях святих, епідейктичних казаннях, збірниках див, різдвяних та великодних містеріях, міраклях, "марійній" ліриці, "сократівських" діалогах, панегіриках тощо.

Однак характерна для українського літературного бароко опозиція "Афін" та "Єрусалиму" набуває найбільш радикальних форм якраз на теренах міфології. Тут вона володіє, здається, не меншою напругою, ніж за часів апологетики й патристики. Згідно з ейдосом "Єдність Божою є, демони люблять множинність, адже Бог є один, а демонів безліч"¹, українські барокові поети, філософи й богослови поляризують трипостасного Бога та богів-олімпійців ("Німаш у нас много богов, бо ми ні Іовіша, ні Марса, ні Сатурна, ні Аполліна, ані жодного фальшивого бога поганського не маємо..."², поцінуючи останніх як демонів. Задля цього стародавній міфологічний епос репрезентується найбільш "уломними" з погляду християнської моральності сюжетами. Отож, ватро лишень подивитися "на скверное и мерзотное житіє древних богов поганських й на пречистое Христа, Владики нашего, во плоти с человеки пребиваніє", – зауважує Дмитрій Туптало, – щоб переконатися, "како веліє между тіми разностиє!". Язичницькі боги ведуть людину геть од Христа й "тісного" шляху, що ним прямує "смутний пелгрим" до Царства Небесного.

Радикальна неґація греко-римської міфології, уникнути якої судилося хіба що знаним "віщуванням сівіл" (І. Галятовський), у літературі українського бароко доповнюється такою самою неґацією міфології вітчизняної. "Уничженіє" богів Володимирового пантеону, з-посеред яких Перун, бог "грому, молнії и облаков до-

жدهвних", Волос, "бог скотов", "Позвизд, иніи же прозваша его Похвист, ніци нарицаху Викром, исповідающе бога быти воздуха, ведра и безгодія", "Усляд или Осляд, Корша или Хорс, Дашуба или Дажб, Стриба или Стрибог, Сімаєргля или Семаргл., Макош или Мокош", – стає особливо різким, відколи мова заходить про залишки язичницьких вірувань, пов'язаних із вшануванням, припустімо, Леля й Полеля ("... их же богомерзкоє имя и до ныні по ніким странам на сонмищах игралищных пінієм Лелею Полелею возглашают. Такжеже и матеръ Лелеву й Полелеву Ладу поюще Ладо, Ладо, и того ідола ветхую прелестъ дяволскую на брачных веселіях руками плещуще и о стол біюще воспівають..."). Купали ("... в навечерній рождства святого Іоана Крестителя собравшеса в вечер юноши, мужеска, дівіческа і женска полу, соплітают себѣ вінцы от зелія нікоєго и возлагают на главу и опоясуются ими, еще же на том бісомстім игралищи кладут огонь и окрест его, ємшеса за руці, нечестиво ходят и скачут, и пісни поют, сквернаго Купала часто повторяюще, и чрез огонь прескачуще самих себе тому же бісу Купалу в жертву приносят" чи Коляди, свято на честь якого люди "и доселі не престають обновляти, наченше от самага Рождства Хрїстова по вся святія дни собирающеса на богомерзкія игралища, пісни поют и в них, аще и о Рождестві Хрїстовом воспоминают, но zde же беззаконно и Коляду, ветхую прелестъ дяволскую, много повторяюще, присовокупляють"³.

Природно, що сюжети міфологічного епосу сприймаються українськими бароковими авторами лишень як "байки", себто поетичні фікції, просякнуті найперше "моральним" ("тропологічним") "розумом", ба навіть здатні, поруч із старозаповітними текстами, "префігурально" засвідчувати майбутню євангельську історію. Іоаній Галятовський, наприклад, вказував: "Била о том еще фігура у поганов, же міл Бог на себе взяти натуру человекую. Повідают поетове в фабулах своїх, же Юпітер, найвишшій бог поганскій, зступил з неба на землю и, взявши на себе тіло человекіє, прохожался по світу, пригляжующися, що люде чинят, чи доброє, чи злоє? И Христос, правдивый Бог, зступил з неба на землю и, взявши на себе тіло человекіє, ходил по світу, пригляжующися, що люде чинят, чи добріи учинки, чи зліи?".

Таким чином, характерною рисою української барокової літератури є те, що її навзагал християнсько-релігійна ідеологія формує власний риторичний ряд на значну міру за рахунок відповідно браціоналізованої язичницької міфології.

¹ Baranowicz L. Nova miara starey wiary. – Nowogrod – Siewierski, 1676. – s. 73.

² Галятовський І. Месія правдивий. – К., 1669. Арк. 282.

³ Синопсис. – К., 1680. – с. 45, 49, 46, 46-47, 48-49.

ЗІ ЩОДЕННИКА ЯКОВА МАРКОВИЧА

На кінець XVII ст. центром українського політичного, економічного та культурного життя стала Гетьманщина – Українська Козацька Військова Держава. У ній виділилася в окрему верству козацька старшина, т. зв. українська шляхта.

У побуті гетьмансько-шляхетського середовища важливе місце відводилося музиці, та досі ця ділянка музичної культури майже не досліджена. Важливим джерелом для вивчення музичного побуту того середовища є мемуарна література, а одне з найцікавіших таких джерел – щоденник генерального підскарбія Якова Марковича.

Яків Андрійович Маркович (7. 10. 1696 – 9. 11. 1770) був наказним лубенським полковником, а згодом генеральним підскарбієм, тобто відав фінансами козацького війська, визначав та розподіляв грошові та натуральні податки, очолював скарбову канцелярію. Мав маєтки у Глухові, Ромнах, Сварківцях та Сухоносівці. Я. Маркович здобув добру освіту в Київській Академії, був улюбленим учнем Феофанія Прокоповича, ректора Академії.

Мав літературний талант: писав вірші, перекладав з латини, французької, польської та єврейської мов; зібрав прекрасну бібліотеку з філософською, богословською, музичною літературою, постійно передплачував паризькі та амстердамські газети.

Я. Маркович був добрим господарем: вів торгівлю з Москвою, Петербургом, Царицином, Астраханню, Гданськом (Польща), Кримом та Персією, збудував лікарню у власному маєтку.

Я. Маркович вів щоденник рівно півстоліття: з 1717 до 1767 р.р. Почав записи при гетьмані І. Скоропадському, а закінчив – при президенті Малоросійської колегії О. Румянцеву.

Рукопис щоденника налічує 10 книг загальним обсягом 1932 аркуші, які зберігаються в рукописному відділі Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України. Щоденник частково опублікований. Першу публікацію здійснив у 1859 р. рідний онук Якова Марковича – Олександр Маркович. Другу наукову публікацію підготував історик Олександр Лазаревський на сторінках журналу "Києвская старина" (1893-1897). Останнє видання щоденника (1913 р.) належить Вадиму Модзалевському і охоплює період до 1740 року. З 1740 року щоденник існує тільки в рукописному вигляді.

Щодня фіксуючи в основному господарські та службові справи, автор лише і про політичні події, військові походи, дипломатичні прийоми та урочисті церемонії, про свої подорожі до Москви та Петербургу. На сторінках щоденника відбилися його родинні, службові та дружні стосунки з різними людьми (з родинами гетьманів П. Полуботка, І. Скоропадського, Д. Апостола, а також князями М. Шаховським, І. Барятинським, П. Долгоруким, графом О. Румянцевим, давнім товаришем по Академії М. Ханенком та багатьма іншими).

Записи дають можливість скласти уяву про суспільне та культурне життя цього періоду. На основі наведених у щоденнику фактів можна реконструювати культуру побуту не тільки в маєтку самого Я. Марковича, а й інших представників гетьманської та козацької старшини.

Наприклад, є підстави вважати, що Я. Маркович сам займався домашнім музикуванням. У його маєтку були клавцимбали (вид клавішного інструменту типу фортепіано), лютня, бандура, гуслі, скрипки, валторни, труби та литаври. Він сам грав на лютні ("узав лютню, настроїв її та вперше грав", 1728) та клавикордах (перебуваючи в Москві, "заїхав до О. Міклашевського та М. Гамалєї, з ними посиділи і на клавикорді пограли", 1728). Щоденник подає інформацію про те, що в маєтку Я. Марковича були професійні музиканти. Так, "півний" князя М. Шаховського – Олексій Македонський – грав у маєтку Я. Марковича на клавцимбалах (1724).

Полюбили вдома у Я. Марковича й співи, про це свідчать записи щоденника: "по вечері співали канон" разом з прапорщиком Волжиним та Нестеровичем (1725); "обозний обідав. Увечері канон співали" (1724).

Серед гетьманської та козацької старшини у великій пошані був сольний інструмент – бандура, що супроводжує козаків у військових походах. У період Сулацького походу (1726) Я. Маркович надсилав додому листа з проханням прислати бандуриста.

Наприкінці 1741 року Я. Марковича було обрано до депутації, яка вітала імператрицю Єлизавету Петрівну з "восшествієм на престол". Цілий рік пробув Я. Маркович у Петербурзі й зберіг у щоденнику цікаві подробиці цього "гостювання". Факти свідчать про постійне спілкування посланців з українськими бандуристами та півчими при дворі: "іздили до палацу, були у Олексія Гр. Розумовського та у бандуриста сліпого Григорія Михайловича" (1742);

часто гостювали у "Бокгуша Максима півчого государєвого та Тихоновича півчого" (1742), а "повернувшись до своєї квартири, застали гостей у Андрія Горленка четних півчих Петра Лазарева з товаришами" (1742).

Мемуарні записи засвідчують, що Я. Маркович піклувався про виховання власних музикантів. Так, посилав Конона в Михайлівку до свого родича Андрія Полуботка, Яків Маркович нагадує відвідати "хлопців моїх, які навчаються на валторнах" (1738). Пізніше він пише листа в Михайлівку до капельмейстера А. Полуботка – Йогана – "про навчання двох хлопців моїх на скрипках та валторнах" (1739).

У листі до дружини з Хотинського походу Я. Маркович знову просить повідомити "про хлопців, що в Михайлівці" (1739), а також наказує Григорію Ворожбянському "оглянути хлопчиків музикантів" та задовольнити їхні потреби (1741).

Ці факти свідчать про існування власного домашнього оркестру у Андрія Полубка в Михайлівці та про виховання оркестрових музикантів для Я. Марковича (скрипалів та валторністів). Так, від 1743 року, Я. Маркович повідомляє капельмейстерові Йогану, що хлопець Федорєць залишений у Сварківцях – родинному маєтку, де, ймовірно, існував оркестр.

У щоденнику згадуються домашні музики, які грали на святкових церемоніях, балах, вечірках.

Описуючи весілля доньки Ганни у власному маєтку, в Ромнах, Я. Маркович вказує, що цей день "пробавились з музикою" (1733).

Щоденник засвідчує й високу культуру військової музики. Ідеться зокрема про церемонію обрання Миргородського полковника Данила Апостола новим гетьманом України (1727), а також про музику у військових походах: "князь І. Борятинський виступив у похід,.... поприходила й музика військова" (1737).

Безумовно, що й дипломатичні церемонії не відбувалися без участі оркестрів. Я. Маркович описує святкування державної події при гетьманському дворі у Глухові (підписання мирного договору з Туреччиною), що супроводжувалося музикою "і танці відправлялись" (1740). Церемонія від'їзду повноважного турецького посла з Глухова до Петербургу відбувається "при музиках різних, наших та турецьких" (1740).

Дізнаємося зі щоденника й про існування французької трупи у Глухові, що почала вистави 19 грудня 1751 року, а виписав її двір молодого гетьмана Кирила Розумовського. Про звучання італійської музики в домі гетьмана Кирила Розумовського вказує запис щоденника від 1 листопада 1752 року: "прибули в дім гетьманський, було хрещення його сина Андрія,.... після обіду музика грала по-італійськи".

Щоденник Якова Марковича як документально-історична пам'ятка подає цінний фактичний матеріал. За ним можна відтворити не тільки загальну високу культуру українського суспільства, а й оцінити високий рівень музичної освіченості української шляхти першої половини XVIII століття.

Леся ГОРЕНКО,

науковий працівник Інституту українознавства при Київському національному університеті ім. Шевченка

РАСОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ФЕДОРА ВОВКА

Настав час відродження Української держави, національної свідомості, час повернення невідомих, маловідомих і несправедливо забутих імен, якими

може гордитися наш народ. Одне з таких – ім'я Федора Кіндратовича Вовка (1847-1918), відомого українського вченого, етнографа, антрополога, археолога. Вченого, який весь свій вік працював на користь рідного краю, проживаючи за його межами, працював, як зазначив М. Сумцов, на ґрунті справжньої глибокої науки, поруч і в згоді з першорядними її діячами.

Ф. К. Вовк походить з роду полтавських козаків. Коли батько Федора Кіндратовича був ще малим, сім'я переїхала до Криму, куди виселяли українців. Незабаром забрали його до війська, він утік і довгий час бурлакував по херсонських степах. У зв'язку з війною дезертирам оголосили амністію. Повернувшись й Вовк до війська і незабаром дослужився до офіцера, а в документах записаний уже був не Вовк, а Волков. Ось так українська родина Вовків стала Волковими. Федір Кіндратович народився 5 березня 1847 року на Полтавщині, в селі Крячківці Пирятинського повіту. Закінчив Ніжинську гімназію і в 1865 році вступив до Новоросійського університету на природничий відділ фізико-математичного факультету. Закінчивши навчання, два роки служив у Київській контрольній палаті, щоб мати заробіток, але інтереси його були спрямовані на справи політичні, а це, у свою чергу, дало напрямок і науковим його студіям. Київський період життя Ф. Вовка дуже насичений: участь у Старій Громаді, в роботі Південно-Західного Відділу Російського Географічного Товариства, співпраця з Антоновичем, Чубинським, Драгомановим, Зібером, Подолінським. Події на Балканах (Герцоговінське повстання, російсько-турецька війна 1877-78) розбудили серед українського громадянства надію, що ця боротьба за слов'янське визволення підійме визвольну енергію і народів Росії. Ф. Вовк брав участь у переправі через румунський кордон нелегальної друкарні, але справа провалулась і він змушений був виїхати за кордон. Як виявилось, на довгі роки.

Після блукання по Європі доля закидає його до Парижу, цього всесвітнього осередку антропологічних наук. Тут він слухає курси анатомічної антропології, порівняльної етнографії, передісторичної археології, веде власні студії над тими багаточисними матеріалами, що збереглися в Паризьких музеях, вступає в антропологічні, археологічні та етнографічні товариства Франції, бере жваву участь у науковій роботі. Наслідком довгорічної праці є захист дисертації з порівняльної анатомії та антропології і здобуття ступеня доктора природничих наук.

Етнографічні студії (інтерес до яких проявився ще в гімназії) – це перші праці Ф. Вовка на ниві суто української науки, що потім лягли в основу багатогранної його діяльності в цій галузі.

На той час окремі дослідники вже цікавилися матеріальним та духовним життям українського народу, та більше щастило фольклорові, він приваблював до себе досить велику кількість дослідників, тоді як матеріальний побут вивчали значно менше. Тільки Ф. Вовк почав дивитися на етнографію в широкому розумінні, приділяючи увагу побутовій стороні життя народу.

Ще в 70-х роках минулого століття вчений складає і друкує у виданнях Київського Географічного Товариства програму збирання матеріалів з етнографії, що мало внести в роботу елементи організації та системи. Водночас починає власні оригінальні дослідження про народні назви рослин, про сільські ярмарки і значення їх, про характерні риси українського орнаменту тощо.

Протягом 25-літнього примусового перебування за кордоном Ф. К. Вовк знайомиться з етнографією українського народу безпосередньо в Галичині, Добруджі, а також по різних закордонних музеях. Вивчає порівняльну етнографію інших слов'янських народів; невинно стежить за досягненнями етнографії в Україні і знайомиться з літературою з цих питань. Випускає між люди свої численні оригінальні розвідки, рецензії, друкуючи їх по різних закордонних виданнях і тим ознайомлюючи світ з характерними етнографічними рисами українського народу. В "Киевской старине" в 1883 р. під псевдонімом Кондратович надрукував дві цінні, прекрасні (за словами Сумцова) розвідки – про українське рибацтво на Дунаї та про Задунайську Січ за спогадами місцевих старожилів. Друкувався у французьких наукових виданнях, але з українознавства. Так, у 1891 р. Вовк опублікував докладну статтю про українське весілля. Далі – низку розвідок про побратимство на Україні (1891), про казки (1885), про вживання санок на похоронах на Україні (1896).

Ф. Вовк брав діяльну участь у Львівському Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка, читаючи лекції, друкуючи власні праці та редагуючи "Матеріали до україно-руської етнології".

Пізніше, коли в петербурзькій Українській Громаді виник проект складання енциклопедії українознавства (що потім стала виходити під назвою "Український народ в прошлом и настоящем" коштом видавництва братів Гранат) Ф. Вовк взявся написати загальні начерки української антропології та етнографії. Як говорив М. С. Грушевський, це було тяжке завдання, бо при доволі слабкім розробленні обох дисциплін автор брав на себе труди заповнити прогалини, які існували в дотеперішніх студіях.

Довгорічний досвід та знання дали йому змогу написати й видати працю "Этнографические особенности украинского народа" (1916, 192 сторінки з багатьма малюнками й картографіями). У цій праці він широко охопив народний побут, вперше висвітлюючи в такому систематичному й великому обсязі найрізноманітніші його ділянки: тут є мисливство, рибацтво, скотарство, народна техніка з її різноманітними галузями, засоби пересування, їжа, будівництво, одяг, вірування, звичаї та народні знання.

Широкий світогляд, глибоке знання української етнографії Ф. Вовк зміг застосувати й на практично-організаційній ниві. Після повернення в Росію (1905-1918 рр.) він провів величезну організаційну роботу по систематичному збиранню етнографічних матеріалів та заснуванню Етнографічного Відділу Руського Музею в Петербурзі, особливо його української частини. Ще за життя Федора Кіндратовича ця частина Музею була першим і єдиним на території колишньої Росії справжнім музеєм української етнографії. Великою заслугою Ф. Вовка на ниві української етнографії була його широка участь у роботі Російської Академії Наук та Російського Географічного Товариства над складанням етнографічних карт Росії, його постійне піклування про молодих дослідників, керівництво їхньою працею з етнографії української й порівняльної (курс

останньої він читав у Петроградському університеті, приділяючи українській етнографії завжди чільне місце).

Загальна та спеціальна (анатомічна) антропология – друга в хронологічному порядку дисципліна, що нею зацікавився Ф. Вовк. Здобувши в цій галузі великий досвід та теоретичні знання, засвоївши методи й прийоми французької школи Брока, Федір Кіндратович друкує кілька наукових праць, що привертають увагу європейських вчених, а праця (докторська дисертація) про ступню, що за неї він одержав премії Годара (1901) та акад. Бера від Російської Академії Наук (1906), ще більше підвищує його науковий авторитет. Даючи оцінку цій роботі Ф. Вовка, Луї Манувріє сказав, що він зробив людську ногу такою ж цікавою, якою доти була рука.

Теоретичні знання Федір Кіндратович і тут застосовує для практики, спрямовуючи свою роботу на антропологічне вивчення передусім українського народу. Ще перебуваючи у Парижі, Ф. Вовк висуває ідею дослідження українців з антропологічного боку, вона викликає зацікавленість Паризького Антропологічного Товариства, бо в цей час розгорілась дискусія з приводу праць французького антрополога Денкера, в яких цей поважний вчений, подаючи класифікацію європейських рас, майже не згадує про українців. Щоб розв'язати питання про расовість українського народу, Паризьке Антропологічне Товариство доручає Вовкові, тоді професорові Антропологічної школи в Парижі, дослідити антропологічні ознаки українського народу в Галичині, Буковині та в Угорщині. Цю роботу за допомогою Львівського Наукового Товариства ім. Шевченка вчений провів у 1903-1905 рр. і видрукував працю під назвою "Антропологічні досліді українського населення Галичини, Буковини і Угорщини" (І. Гуцули. "Матеріали до українсько-руської етнології". 1908. Львів.)

Переїхавши в 1905 році до Петербургу, Ф. Вовк перший почав викладати антропологию як наукову дисципліну в Петербурзькому університеті. Організуючи цю роботу, написав декілька статей про програми праць з антропologii в Росії (1913), про міжнародну угоду щодо об'єднання вимірів, де подається техніка антропометрії (1913), про саму антропологию як науку та її викладання в університеті (1915).

Оскільки слухачами Ф. Вовка були переважно студенти-українці, йому легше було здійснити свою мету – розпочати систематичні досліді з української антропologii. Завдяки кипучій енергії, прекрасним організаторським здібностям йому вдалося це зробити. Антропометричні матеріали було опрацьовано в лабораторії Кабінету Антропologii Петроградського університету і використано для цікавої монографії "Антропологічні особливості українського народу". Це була перша робота, що на підставі досить великої кількості досліджених суб'єктів (3727) подає дані щодо антропологічних ознак українського народу, до того ж зі спробою класифікувати матеріал на географічні смуги. Результати цієї праці дали Федору Кіндратовичу змогу вивести загальну характеристику антропологічного типу українського народу, зарахувавши, з расового погляду, українців до південної групи слов'ян, до т. з. "адриатичної" або "динарської" раси. Ці дані підтвердили попередні міркування Ф. Вовка щодо антропологічного типу та расовості українців, а також погляди Денкера, які він висловив щодо українців тільки як попередні міркування.

Коли в 1924 р. д-р І. Раковський доповів про цю працю Ф. Вовка на I Конгресі Слов'янських Географів та Етнографів у Празі, вона викликала величезний інтерес.

Зацікавлення передісторичною антропологиєю виявилось у Ф. Вовка ще в Київський період життя (1875-1876 рр.), перед еміграцією. Він допомагав професорові В. Антоновичу в археологічних дослідженнях Київщини та Волині. Глибокий інтерес до антропologii тоді ще не виявився цілком. Очевидно, потрібний був час, щоб сформувався також і ці наукові інтереси.

Людина з допитливою вдачею, Федір Кіндратович поволі й старанно збирав найрізноманітніші матеріали. Живучи за кордоном, він виявляв надзвичайну зацікавленість усіма археологічними новинами та відкриттями в Україні. Завдяки

енергійному листуванню (з проф. В. Антоновичем, акад. М. Біляшівським, В. Хвойкою) та матеріалам публікацій він завжди був у курсі справ, постійно обговорював їх із закордонними вченими, інформував про них у різних спеціальних закордонних виданнях і, за словами М. С. Грушевського, "ставив собі за особливу честь, що завдяки сим рефератам термін Україна потрохи виробляв собі місце в різних реєстрах сих часописей".

Зацікавившись археологиєю, Федір Кіндратович протягом багатьох років вивчає її не тільки теоретично, а й практично, описуючи, замальовуючи, фотографуючи етнографічні й археологічні матеріали по різних музеях Європи, знайомиться з поглядами представників західноєвропейської науки і лише потім починає свої власні наукові дослідження, завойовує і в цій галузі науки поважне місце.

З кінця 1890-х рр., коли з ініціативи М. Грушевського організувалось при Львівському Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка етнографічне видавництво, присвячене в основному українській усній словесності (Етнографічний збірник), Ф. Вовк запропонував організувати також і видання, присвячене етнології та археології. Товариство ім. Т. Шевченка прийняло цю пропозицію. Так з'явилися "Матеріали до української етнології". Кілька випусків їх вийшло під редакцією Вовка, він помістив у них кілька власних розвідок, підготував до друку чимало публікацій своїх кореспондентів. Особливо цінні були розвідки Федора Кіндратовича про кам'яну культуру Київської околиці й палеолітичні знахідки Кирилівської вулиці, неолітичні становища й оселі з мальованою керамікою (т. зв. трипільську культуру). Не зважаючи на те, що йому доводилось писати про ці розкопки тільки на основі описів і знімків, його студії займають дуже важливе місце в літературі з кам'яної культури України. Ф. Вовк пробує застосовувати до українських матеріалів поділ на епохи, вироблений Мартіле, і зачислив знахідки з Кирилівської вулиці до "Магдаленської" епохи.

На Чернігівщині, недалеко від місцевості, де проводив свої вакації Ф. Вовк з родиною, він знайшов і почав розкопувати сліди кам'яної культури в селі Мізин. Через Мізинські знахідки, які мають першорядну вагу в науці для вивчення палеолітичної культури, Федір Кіндратович зажив світової слави, а українська археологія піднеслася на почесну височину. Вовк дуже цікавився цією стоянкою, але недуга не дала довести до кінця її обстеження і опублікувати весь матеріал, він встиг надрукувати лише кілька тимчасових повідомлень у виданнях Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, котрому передав і значну частину знайденого матеріалу.

І в цій галузі знань Ф. К. Вовк не обмежувався самою лише наукою, а дбав про молоде покоління науковців і передавав своїм учням теоретичні і практичні знання щодо методів та техніки дослідів.

Зосередивши головні свої наукові інтереси на питанні розвитку української науки і пропрацювавши мало не все життя своє поза межами України, Федір Кіндратович до останнього дня свого життя мріяв науковий досвід, знання використовувати безпосередньо на батьківщині. Ніби й почала здійснюватися його мрія – Київський університет, визнавши за необхідне заснувати кафедру антропologii, у 1917 році запросив проф. Ф. К. Вовка очолити цю кафедру. В тому ж році він був обраний членом Української Академії Наук. Наступного року, вже знесилений і втомлений, Федір Кіндратович вимушений із Петрограда на Україну і "на порозі" рідної землі помер. Це сталося 29 червня 1918 року. Похований на сільському цвинтарі за Жлобином (Білорусія).

Тернистими шляхами йшов він до вершин науки, бо в душі його жила щира любов до рідного краю, знедоленого народу.

Катерина КРИЛАЧ

Київ

Євген БЕЗРОДНИЙ

УКРАЇНА ПАМ'ЯТАЄ МИКЛУХО-МАКЛАЯ

ДО 150-Ї РІЧНИЦІ ВІД НАРОДЖЕННЯ

Євген Федорович Безродний народився в с. Злинка на Кіровоградщині. Закінчив факультет міжнародних відносин Київського державного університету ім. Шевченка (1956). Доктор історичних наук, професор кафедри політології та соціології Українського державного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Ім'я Миколи Миклухо-Маклая посідає почесне місце у світовій науці. Його дослідження й відкриття в галузі антропології, етнографії, порівняльної анатомії, медицини навічно увійшли в скарбницю людських знань про навколишній світ, а його життя серед туземців – неперевершений зразок мужності й відваги, людяності та гуманізму.

Микола Миколайович Миклухо-Маклай народився 17 липня 1846 року в селі Рождественському поблизу міста Боровичі Новгородської губернії. Батько його Микола Ілліч, родом із Стародуба Чернігівської губернії, з відзнакою закінчив Нижинський ліцей, у якому свого часу навчався Микола Гоголь. Юнак мріяв про технічну освіту, але сім'я була дуже бідна, так що йому довелося пішки добиратися до Петербургу, аби вступити до Інституту корпусу шляхів сполучення, який закінчив у 1840 році. Потім молодий інженер працював на будівництві Петербурзько-Московської залізниці. До Петербургу повернувся разом із дружиною Катериною Семенівною і двома дітками: Сергієм та Миколою. А вже тут, у північній столиці, з'явилися на світ Володимир, Ольга, Михайло. Дітей своїх Микола Миколайович виховував у повазі до рідної історії та культури, читав їм твори Шевченка, Гоголя. Микола Ілліч був першим начальником вокзалу Миколаївської залізниці. Після виступу літ мріяв повернутися в Україну, щоб неподалік від Києва придбати невеличкий маєток і тут доживати віку. Однак не судилося. За те, що надіслав Тарасові Шевченку на заслання 150 рублів (поштовий переказ було перехоплено), він опинився під таємним наглядом. Звільнений з роботи за рік до пенсії, захворів на сухоти і в 1857 році помер.

Батькові "гріхи" потяглися й за сином. У 1863 році його виключили з 2-ї Петербурзької гімназії мовби за "малоуспішність". Насправді причина була інша – Микола взяв участь у вуличних виступах студентів Петербурзького університету, був арештований і ув'язнений у Петропавловській фортеці.

У 1863 році він визначився вільнослухачем Петербурзького університету на фізико-математичний факультет (відділ природничих наук). Проте 15 лютого 1864 року його виключили зі складу вільнослухачів за участь у студентських сходках "без права вступу до інших російських університетів".

З великими труднощами Миколі Миклухо-Маклаю вдалося одержати дозвіл на виїзд за кордон. Поїхав він до Німеччини, де в 1864 році вступив на філософський факультет Гейдельберзького університету. Тут він змінив своє прізвище на Миклухо-Маклай.

Відвідував лекції з фізики, хімії, математики, історії, політекономії. Потім захопився медициною і вирушив до Лейпцигу, де вступив на медичний факультет, а по недовгим часі перебрався до Ієни, де також стає студентом університету, знайомиться з одним із кращих викладачів, молодим професором Ернстом Геккелем та основоположником філогенетичного закону в порівняльній анатомії Карлом Гогенбауером. Ці два видатні вчені відіграли неабияку роль у майбутній діяльності Миклухо-Маклая. У 1866 році Геккель

призначив його своїм асистентом, відправив у відрядження на Канарські острови, потім – на острів Сіцилію, на берег Червоного моря. У липні 1868 року Миклухо-Маклай через Константинополь повернувся до Росії. Після доповіді в Російському географічному товаристві він добивається дозволу відбути на одному з військових кораблів до островів Тихого океану. А з часом здійснив десять мандрівок і кілька окремих виїздів до Нової Гвінеї, Філіппін, Малакки, Австралії, Мелензії, Мікронезії тощо. Його науковий доробок обіймає 160 праць, переважна частина яких присвячена вивченню народів Нової Гвінеї.

У 1882 році Миклухо-Маклай приїздив до Петербургу. Тоді ж він мріяв відвідати матір, яка в 1873 році придбала в Малині маєток і переїхала туди з дітьми на постійне проживання. Газета "Киевлянин" у числах за 17, 19 та 21 жовтня 1882 року вмістила матеріали про його науковий доробок та повідомляла, що відомий вчений мандрівник Маклухо-Маклай на днях приїде до Києва. Проте візит не відбувся.

Вчений повернувся до Німеччини. Тут 27 лютого 1884 року Микола Миклухо-Маклай одружився з донькою сера Д. Робертсона, колишнього прем'єр-міністра Нового Південного Уельсу. Тут виникли деякі труднощі. Незважаючи на згоду Маргарити, її родичі були проти шлюбу, оскільки вона була протестантка, а Микола православний. Довелося звертатися за дозволом до імператора Олександра III. "Хай одружується хоч із папуаскою", – глузливо заявив імператор.

Лише в 1886 році здійснилася мрія вченого побувати в Україні. 12 квітня він прибув на пароплаві "Цесаревич" до Одеси. Сюди він привіз цінну колекцію зразків фауни і флори з Нової Гвінеї, Бергів Маклая та інших островів.

Миклухо-Маклай думав бути в Одесі три дні, але затримався майже на три тижні. Річ у тім, що він одержав дозвіл на зустріч з імператором Олександром III, який саме перебував у Криму. 18 квітня Миклухо-Маклай прибув на пароплаві до Ялти, де його через два дні прийняв імператор. Вчений намагався переконати Олександра III в необхідності відстоювати права на самостійність Берега Маклая та пояснити мету влаштування російських поселень в одному з місць затоки Астролябії. Пізніше

з цього приводу було написано листа до монарха. В Ялті Миклухо-Маклай одержав дозвіл від імператора на безкоштовне перевезення залізницею вантажу з Николаєва до Петербургу.

До Одеси Миклухо-Маклай повернувся якраз тоді, коли надійшов вантаж, відправлений ним із Нагасакі, що про нього тривалий час не було ніяких звісток. Отже вантажу побільшало. Все це разом він відправив пароплавом "Аргонавт" до Николаєва і здав на залізницю.

1 травня 1886 року Миклухо-Маклай на тому ж пароплаві "Аргонавт" повернувся до Одеси. Ознайомився з містом, зустрівся з відомим вченим І. І. Мечниковим, який тут організував бактеріологічну станцію, і того ж дня виїхав до Києва, щоб відвідати матір у Малині. Як повідомляла газета "Киевлянин", 3 травня Миклухо-Маклай прибув до Києва. Тут оглянув визначні місця й пам'ятники міста, побував у музеї анатомічного театру. У Києві Миклухо-Маклай зустрів свого гімназійного вчителя М. П. Авенаріуса, який працював професором університету, мав зустріч з киянами, розповідав їм багато цікавого про далекі країни, які він відвідав. Вранці наступного дня Миклухо-Маклай поїхав до матері в Малині.

Малинцям Миклухо-Маклай розповідав про життя народів острівних країн, водночас вивчаючи побут, звичаї, традиції місцевого населення. Часто виїздив у сусідні села для вивчення антропологічної будови поліщуків.

У Малині вчений впорядковував свої архіви, працював над науковими статтями. Тут відомий художник О. Корзухін написав його портрет.

Провівши у Малині більше двох місяців, 10 червня Миклухо-Маклай прибув до Петербургу, де він напружену працю.

Навесні 1887 року він виїхав до Австралії, щоб привезти звідти дружину і двох синів. До Петербургу разом з родиною повернувся 14 липня 1887 року. Того ж літа, довідавшись, що занедужала мати, Миклухо-Маклай негайно виїхав на кілька днів до Малина. Газета "Киевлянин" 15 серпня 1887 року писала: "На днях приїздив до Києва з Петербургу відомий мандрівник М. М. Миклухо-Маклай для відвідин хворої матері. Особи, які бачили М. М. Миклухо-Маклая, зауважують, що протягом останнього року він значно постарів і подався. Здоров'я його так сильно підірвано внаслідок праці та нестатків під час багаторічних мандрівок. Вчора дослідник Океанії виїхав до Петербургу, де перебуває його родина і де він зайнятий упорядкуванням колекції та рукописів. Скоро М. М. Миклухо-Маклай приступить до друкування своїх праць із досліджень окремих країн, що їх відвідав".

Проте здоров'я вченого різко погіршилося. У лютому 1888 року його привезли на лікування до клініки професора Сергія Боткіна. Незважаючи на добрі умови, допомогу лікарів, 2 квітня Микола Миколайович Миклухо-Маклай помер на 42-у році життя. Похований на Волковому цвинтарі. На мармуровій плиті на замовлення дружини вченого вибито шість латинських літер: N. V. D. C. S. I. Як з часом встановили, вони означають: "Ніщо, крім смерті, не може розлучити нас".

З приводу смерті Миклухо-Маклая газета "Киевлянин" 5 квітня 1888 року вмістила змістовну інформацію, а Іван Франко надрукував некролог у газеті "Кур'єр Львівський".

Життя і діяльність Миколи Миклухо-Маклая – яскравий приклад відданого служіння інтересам науки. Україна пам'ятає свого сина.

Київ

УВАГА! Достойний читачу!

Інформуємо Вас, а також наших майбутніх читачів і можливих розповсюджувачів про те, що з 1997 року "Український Світ" оголошує пряму передплату через редакцію.

Ми й надалі дотримуватимемося своєї первинної концепції, в основі якої – моральні засади української традиції. Журнал послідовно висвітлюватиме розмаїття всіх сфер життя Українського світу як етнокультурної, духовно-господарської, геополітичної реальності від давнини до сьогодення.

Чини Україна живе в напрузі оздоровлення свого духовно-природного ества, відтворення питомого державного устрою. Тож запрошуємо до результативної співпраці всіх українців з матірньої землі й діаспори.

Ми хочемо знати також про Ваші уподобання. Пишіть нам, і ми охоче долучимо Ваші пропозиції до нашого часопису.

Пропонуйте для реклами в нашому виданні найсучасніші здобутки з усіх сфер діяльності українців.

Періодичність – 6 чисел на рік (виходять з'єднаними випусками).

Вартість річної передплати (включно з пересилкою): в Україні 30 гривень, за кордоном – 50 USD, 65 CAD, 70 DEM.

Кошти на передплату можна пересилати:

- Приватним передплатникам в Україні – поштовим переказом за адресою: 252023, Київ-23, а/с 364.
- Організаціям – на розрахунковий рахунок № 1700497 в Укрінбанку в м. Києві, МФО 300142.
- Для закордонних передплатників – валютний поточний рахунок № 60707694 (USD, CAD, DEM) в Укрінбанку в м. Києві.

З питань оформлення передплати телефонуйте: (380-44) 228-24-21, а замовлення разом з копією платіжного документу надсилайте за адресою: Україна, 252023, Київ-23, а/с 364.

Зразок замовлення:

Просимо надіслати № 1, 2, 3, 4, 5, 6 журналу "Український Світ" за 1997 рік; кількість комплектів _____
Прізвище, ім'я, по-батькові (або назва організації) _____

За адресою: _____

Тел: _____ факс: _____

Сума оплати _____

Ольга ТАРАСЕНКО,
Юрій ШИЛОВ

ДОЛЯ Й ТВОРЧИСТЬ ОЛЬГИ ШИЯН

Є на Полтавщині село Опішня, відоме на цілий світ своєю стародавньою гончарською традицією. На початку 30-х, під час колективізації й голодомору, ця традиція мало не обірвалась – чимало опішнянців, рятуючись від колгоспного ярма й від смерті, розбрелось по всій Україні. Були серед біженців і сестри Шияни – Ольга і Настя. Після важких поневірянь вони у 1939 році опинились на Одеському керамічному заводі (нині керамічний цех Одеського художнього фонду). Тут, у колишній гончарці, нашвидкоруч переробленій у лохмуре однокімнатне помешкання, і прожили добрячий шмат життя, а Ольга Галактіонівна, самотня пенсіонерка, живе тут і досі. Діалог про творче надбання Ольги Шиян, заслуженого майстра народної творчості України, ведуть кандидати наук – мистецтвознавець з Одеси Ольга ТАРАСЕНКО та археолог Юрій ШИЛОВ з Києва.

Ольга Тарасенко: Віддушиною у важкому житті Ольги Галактіонівни стало виготовлення іграшок. "Свистуни" для майстрині – це й пам'ять про рідну Опішню, і повсякденне світло у віконці, і обриси мрії про майбутнє щастя...

Юрій Шилов: Розкажіть, будь ласка, про традиційні й новаторські елементи у творах Ольги Шиян.

О. Т. Найперше мотиви: дерева, фігурки тварин і птахів (рибки серед них для народної іграшки центральної України не характерні – це, скоріше, вже одеський мотив), господинь, вершників, музик та фантастичних істот. Традиційне також поєднання іграшки й свистунця. За народною традицією, такий синтез не тільки оживляв глиняні фігурки, й мав ритуальне призначення: прогонив зиму й злих духів. Нарешті, технологія виготовлення, зокрема опішнянський "вареник", який лежить в основі найрізноманітніших іграшок-"свистунів" Ольги Шиян.

Новаторськими елементами, які принесли художниці визнання, ввели її твори до експозицій музеїв України та інших країн, є перш за все оригінальність форм, дивовижно насичених доброзичливістю, гармонією. Іграшки Ольги Шиян усміхнені, добрі! При цьому значна частина їх має форми й композиції, набагато складніші за традиційні народні іграшки. У них також відсутнє фарбування, натомість – прокреслення та ліпний декор... Тут простежуються аналогії з народною глиняною іграшкою Сходу (яка теж здебільшого нефарбована), з кониками прадавніх Микен тощо.

Ю. Ш.: Можу додати, що у створеному Ольгою Галактіонівною "Дереві" проступає "всесвітнє дерево" індоєвропейських народів: з птахом на вершині, з білочками на вітах, з якоюсь мишкою у дуپлі біля кореня. Це досить розповсюджений фольклорно-міфологічний образ, і художниця могла десь про нього почути... Та вражає ось що. – Чому майстриня уподібнила своє "Дерево" до лисиці, голова якої зображена на притисненій до землі вершині? Такого образу ми не знайдемо в жодній іграшці світу! Проте образ існує: це Телепінус, бог хліборобства й земної родючості хеттів, якого навесні знаходять у норі й повер-

тає на землю лисиця. Розповсюджений на Кавказі Тулеа (лис) його спадкоємець.

О. Т.: Але ж неписьменна народна майстриня не має й гадки про ці прадавні східні божества! Можливо, вона відтворила їх на архетипному, підсвідомому рівні?

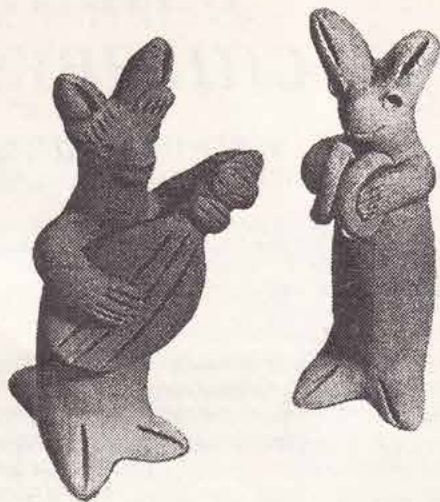
Ю. Ш.: Напевно! Тим більше, що відповідності Телепінусу трапляються в курганах Одещини, збудованих спадкоємцями середньонадніпрянської, найдавнішої у світі держави – Аратти. Тут же, у араттських пам'ятках V – VI тис. до н. е. знаходяться й найближчі – за декором, почасти мотивами й формами – відповідності творам Ольги Шиян. Незафарбованість, повага до першородного матеріалу (у даному випадку – глини), вміння одухотворити його – все це було притаманне первісній культурі, засади якої досі зберігає народна культура, передусім селянство...

О. Т.: Таким чином, Ольга Шиян не тільки успадкувала й розвинула опішнянську традицію, а й інтуїтивно вдалась до першоджерел часів Аратти?

Ю. Ш.: Вважаю, що саме так! І це можна простежити також у формах, типах і персонажах, створених Ольгою Галактіонівною.

Якщо придивитись до улюблених майстринею форм, то їх одразу можна поділити на два основні види: округлі та вертикальні. Для першого найхарактерніші рибки, птахи, свинки, для другого – дерева, жінки, музики. Цілком очевидно, що в них проступають архетипи зародків буття: праяйця та "світового дерева". Ці архетипи притаманні народній творчості, але Ольга Шиян значно посилила їх порівняно з традицією Опішні.

Це посилення найвиразніше у створених художницею оригінальних "музиках" – фігурках фантастичних людинозвірів з надзвичайно довгими настовбурченими вухами. Така вухатість асоціативно пов'язана із "слуханням музики", де останню відображено як бандурами та іншими інструментами, так і свистунцями у хвостах. Та набагато важливішою від такої асоціації є очевидна (для історика культури, та аж ніяк для неписьменної майстрині, яка дійшла до цього підсвідомо, завдяки інтуїції!) рогаткоподібність "музик". Подібні "рогатки" характерні для шаманських (від орійсько-ведичного "саман" – пісня) культів усіх часів і народів. Їх класичне завершення – в йогічному вченні про "вени" Пінгалу й Іду, які підіймаються (вздовж хребта, від куприка до тім'я) зі "змії" Кундаліні...

"Рогатки" – це один з найважливіших архетипів культури, в ньому проявляються підсвідомі спогади про ембріональне формування тварин і людей. І Ользі Шиян вдалося відчутти й мистецьки відтворити цей архетип!

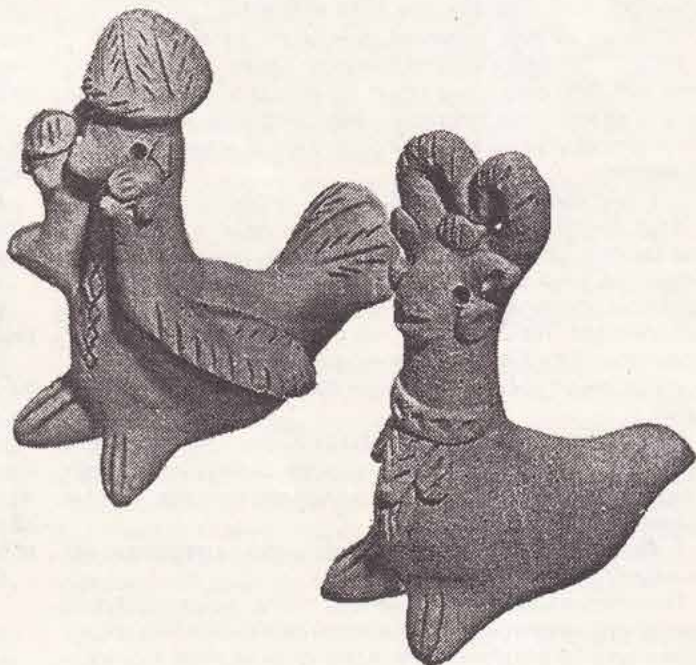
О. Т.: Я такої ж думки! Але моя оцінка творчості Ольги Шиян більше оперта на емоційне сприйняття її творів, порівняння їх з масовими аналогіями. Та в головному вона, бачу, збігається з Вашою. Юрію Олексійовичу, ви підтримуєте пропозиції створити музей сестер Ольги Шиян і Насті Остромецької? На мою думку, його слід улаштувати в теперішньому помешканні Ольги Галактіонівни, а

заслуженій пенсіонерці надати, нарешті, нормальне житло. "Музей сестер Шиян" при керамічному цеху Одеського худфонду повинен бути водночас діючою майстернею, де працювали б учні майстринь.

Ю. Ш.: Цілком підтримую! Це треба зробити якнайшвидше, поки старі майстрині можуть ще працювати й допомогти у створенні музейної експозиції та підготовці нового покоління майстрів.

Редакція "Українського Світу" приєднується до пропозиції Ольги Тарасенко і Юрія Шилова про створення при керамічному цеху Одеського худфонду "Музею сестер Шиян".

СПІВПРАЦЯ ЛЮДЕЙ – СПІВЗВУЧНІСТЬ КУЛЬТУР

Американці в Українському світі

У процесі підготовки цього випуску журналу відбулася розмова співробітників редакції зі стилістичними редакторами англійського варіанту нашого видання – Рорі Фінніном та Крістофером Лонгом. Ці відважні хлопці приїхали в Україну з Америки добровольцями Корпусу Миру. Вони керівники Світового спортивного проекту, а ще навчають українських дітей англійської мови в школах Київщини. Рорі та Крістофер знають українську мову, розуміють українську ідею і без проблем спілкуються з українцями.

– Рорі, Ви живете в Америці, а яке Ваше етнічне коріння – ким себе усвідомлюєте!

Рорі Фіннін: О, я – американський ірландець. Навіть моє ім'я це підтверджує. У перекладі з ірландської Рорі – червоний король. Так звався останній король Ірландії... Народився я на заході Ірландії у м. Лимерік. Мій батько – ірландець. Мати народилася в Америці, але теж має ірландське коріння. З Ірландії до Америки моя родина переїхала в 1973 році, коли мені був один рік. Оселилися ми у Клівленді, штат Огайо.

– Хто мав більший вплив на Ваше виховання, мати чи батько?

Рорі: Звичайно, батько. Коли я підростав, то у всьому хотів наслідувати американських дітей, бути схожим на них, грати у футбол по-американськи. Але батько постійно мені нагадував: "Ти будеш ірландцем". Мій батько був активістом у громадському житті американських ірландців. І хоч в Америці ми мешкали в італійському кварталі, вдома весь час зберігали ірландську культуру. Підтримували свою культуру й інші вихідці з Ірландії. Батька турбувало все, що відбувалося в Ірландії. В Америці він писав про проблеми нашої Батьківщини. Ірландська культура жила в ньому і впливала на мене. Змалечку я слухав, а з часом уже добре знав ірландську музику.

– Рорі, ірландська музика і українська, яку Ви нині слухаєте, мають щось спільне?

Рорі: Так, безумовно. Мені навіть здається, що українська й ірландська музики подібні як рідні сестри. Наша музика більш інструментальна. Музичні інструменти, які найпопулярніші в нас, я бачу і в Україні. Це, наприклад, скрипка, ірландські бубни – Bodhran, подібні до тих, що є в Східній Україні. Під їх ритм люди танцюють і веселяться. А ще дуже улюбленими в Ірландії є металеві дудочки tin whistle, подібні до українських металевих сопілок. Як і українська, наша музика швидка й темпераментна.

– Удома ви теж, напевне, зберегли й рідну мову?

Рорі: У 1991 році я відвідав Ірландію і там зовсім не чув своєї мови. Мені було дуже сумно в душі. Ще десь двісті чи триста років наша мова жила. Але згодом англійці її витіснили: у школах і на роботі впроваджували англійську і заставляли розмовляти лише англійською.

– А ірландські пісні якою мовою тепер співаєте?

Рорі: В музиці наша традиція збереглася лише у ритмі й мелодії. Однак я, слухаючи подібні групи, відразу відчуваю, яка пісня ірландська, а яка англійська. Щось всередині тобі підказує, де рідна пісня, хоч і в тих, і в тих слова англійські. Наприклад, ірландська рок-група "The Cranberries" (що означає – журавлина) співає й ірландські, й англійські пісні, але англійською мовою.

– Що подібного до Ірландії Ви ще знаходите в Україні?

Рорі: Як і в Україні, наші землі багаті й родючі, я бачив навіть подібні чорноземи. Традиційна їжа наша теж спільна – це капуста й м'ясо. А також, як і українці, ми дуже любимо картоплю. Це наш основний продукт харчування.

– Які традиційні свята відзначають американські ірландці?

Рорі: Найдавніше свято в ірландців – *Паган* (*Pagan*). Ще коли ірландці не були християнами, то називали себе *пагани*. Наші предки вірили, що є багато різних богів. Але з часом це свято забулося,

і я навіть не знаю, коли його святкували. А зараз ми святкуємо День Патріка (Saint Patrick) 19 березня. Ми вшановуємо Святого Патріка (по-українськи – Петра), який проповідував учення Ісуса Христа. Інші свята такі, як і в Україні – Різдво, Великдень...

– Рорі дуже захопив нас проникливою розповіддю про своє ірландське коріння, але відчувається, що й Крістофер має глибокі спостереження і над своєю власною, й над нашою культурою.

Крістофер А. Лонг: Я проживаю у північно-західному штаті Америки Орігон, у місті Юджин. Себе я усвідомлюю уже як "чистий" американець, бо не знаю і не пам'ятаю етнічного походження своїх батьків. Родина моя живе в Америці здавна. Правда, моя бабуся вела генеологічне дерево. Минулого року вона віднайшла деякі документи про нашу родину. Інформації мало, але там є свідчення, що рід наш веде свій початок десь із Голландії чи Німеччини.

– Отже Ви, Крістофере, все-таки особливий американець.

Крістофер: В Америці рідко хто називає себе американцем, бо більшість каже "я – американський ірландець", як ось Рорі, інші: "я – американський українець", "я – африканець американський"...

Рорі: Я думаю, що без інших культур Америка збідніє і з часом може залишитися зовсім без коріння. Європа сильніша своїм етнічним корінням. Адже європейцем не назве себе ні німець, ні француз. Вони завжди скажуть: "я – німець", "я – француз".

– Крісе, а яке для Вас як "чистого" американця найбільше традиційне свято?

Крістофер: У моїй родині найочікуваніше свято – Thanksgiving. Це день, коли перші емігранти приїхали до Америки і там зустріли ніби своїх кривих родичів. Це свято спільного споживання їжі. Воно припадає на четвертий четвер листопада. Вся родина збирається на великий обід. До столу подають ритуальну страву – запеченого фаршированого індика. Це чисто американський день. Певних пісень до цього свята немає. Люди радіють, сміються й співають різних пісень.

– А тепер ви обоє в Україні святкуєте наші свята, в будні працюєте і в школі, і в Корпусі Миру, і в нашій редакції...

Крістофер: Так, ми справді багато працюємо, бо ми представники Корпусу Миру, який має перед собою завдання:

- а) допомагати розвитку освіти, забезпечувати її технічно;
- б) займатися малим бізнесом;
- в) пізнавати українську культуру й популяризувати американську.

Я давно зацікавився Україною. Вивчив українську мову, а українських дітей навчаю англійської. Мені подобається система середньої освіти в Україні. Вона краща, ніж у Америці. У нас, наприклад, іноземні мови вивчають з 6-го, а інколи аж з 9-го класу. А в Україні іноземні мови вивчають з першого класу. Математичні програми у вас кращі й насиченіші... Можна ще багато розповідати про мої українські враження. Тому я висловлюсь коротко: я люблю Україну і українців...

Рорі: Я підтверджую ці слова власними почуттями до України.

*Розмову вела Ольга БЕНЧ,
кандидат мистецтвознавства.*

ВИСТАВКОВИЙ БІЗНЕС В УКРАЇНІ

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ВИСТАВОК ЯК ФОРМИ МАРКЕТИНГОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОГО РИНКУ

Промислова революція XIX століття зумовила необхідність створення нових ринків збуту. Тому не дивно, що Англія, економічно найміцніша на той час країна, перша запропонувала іншим державам взяти участь у загальному святі – показі національного добробуту.

Перша всесвітня виставка, яка мала назву "Велика", відбулася у 1851 року в Лондоні, у Гайд-парку.

Відтоді минуло вже багато років, протягом яких держави створили свої національні виставкові території та беруть активну участь у проведенні міжнародних виставок-ярмарків. За своєю виставковою площею найперше місце посідає на сьогодні Німеччина (тільки найбільший експонент у Ганновері має 478900 кв. м.).

Процес формування ринкової системи в Україні також передбачає створення високорозвинутої ринкової інфраструктури, яка сприяє реалізації економічного потенціалу суб'єктів господарської діяльності і на внутрішньому, і на зовнішньому ринку.

Організація та проведення виставок є однією з основних форм маркетингової діяльності фірми при реалізації товарів на світових ринках. Організація ефективних контактів українських фірм з зарубіжними партнерами, просування української продукції на зовнішні ринки, всебічне сприяння ринковим реформам – це основні завдання системи виставкового бізнесу.

В Україні на сьогоднішні організації та проведенням виставок-ярмарків займаються 25 торговельно-промислових палат і філій, Національний виставковий центр та інші фірми, такі як "ЗовнішЕкспоБізнес" (м. Київ), "Український дім" (м. Київ), "Примус Україна" (м. Донецьк), "Нарим" (м. Миколаїв). Про розвиток цієї діяльності свідчить те, що лише в Києві у 1995 році загальна кількість проведених виставок – 51, а на 1996 рік заплановано 75.

Для координації виставкової діяльності в Україні у травні 1994 року було створено Спілку виставкових організацій України (СВОУ), яка об'єднала фірми, що працюють у цій сфері на професійному рівні. Засновниками СВОУ стали фірми "ЗовнішЕкспоБізнес", "Гал-Експо", "Юніон", "Нарим", "Укрмаркет".

Основне завдання СВОУ полягає у сприянні розвитку ринкових механізмів в Україні, активізації міжнародного ділового співробітництва, розвитку та вдосконаленні виставкової справи, підготовці проектів законодавчих актів, що регламентують виставкову діяльність в Україні.

Однією з найважливіших проблем є вирішення питання про законодавчу базу. За її відсутності ускладнюються митні формальності для виставкових вантажів, вводяться акцизні марки, без яких експоненту на виставку неможливо потрапити... В Україні сьогодні немає жодного законодавчого акту, який би безпосередньо регламентував виставкову діяльність. Тільки в Декреті КМУ від 20.05.93. за № 56 "Про місцеві податки і збори" передбачається податок з реклами та в рішенні Київміськради від 17.05.94 за № 96 про введення в м. Києві податку з реклами однією фразою згадано, що виставка є рекламою. Деякі законодавчі акти регулюють окремі сторони виставкової діяльності в Україні. Це: "Тимчасове положення про порядок пропуску товарів, майна та транспортних засобів" від 30.12.94. № 17, затверджене Держмиткомом, яке регулює провезення виставочних експонатів; Наказ Президента України "Про заходи щодо застереження несумлінної реклами та її припинення"; "Закон про інформацію" від 2.10.92. № 2657-XII.

Сутність виставок у тому, щоб за допомогою найбільш активних та різноманітних інформаційно-рекламних засобів, форм та методів пропонувати цільовим групам ділових людей та громадськості конкретні приклади, зразки, цінності, привертати до них увагу з метою встановлення контактів для ділового співробітництва.

Безумовно, що ефективність виставки визначається числом і обсягом підписаних на ній контрактів. Але це досить спрощений

підхід до визначення ефективності проведення виставки. По-перше, підписання контрактів безпосередньо на виставці слід віднести швидше до винятків, ніж до правил. По-друге, клієнт, який укладає з вами контракт лише на десяток мільйонів карбованців, може в майбутньому стати основним вашим партнером. По-третє, укладання контракту – це не кінцевий результат вашої спільної діяльності, а лише початок (і невідомо, яке буде його продовження). Тому, на наш погляд, оцінку ефективності участі у виставці доцільно розглядати в аспекті набутих контактів.

Для цього по завершенні роботи виставки слід підсумувати й зафіксувати загальну кількість відвідувачів експозиції, в тому числі – за сферами зацікавленості, безпосередньо на запрошення фірми.

Для закріплення встановлених зразків доцільно в перші ж дні після завершення виставки розіслати інформаційні матеріали. Це може бути підсумкова інформація про виставку і набір рекламних проспектів фірм, які були запрошені, але не відвідали ваш стенд; додаткові інформаційні матеріали, про які просили відвідувачі; інформація про виставку діловим партнерам, продукція яких була представлена у вашій експозиції, та просто листи з подякою всім тим, хто відвідав стенд вашої фірми.

В економічній літературі, що присвячена проблемам визначення ефективності проведення виставок, досить поширений показник "досягнутого відвідувача". Для цього всі витрати на участь у виставці ділять на число реальних відвідувачів. За аналогією можна оцінити також "досягнутого партнера" і "собівартість" підписання контракту. Абсолютної шкали оцінок тут не існує, але якщо фіксація таких даних стає правилом, то з'являється можливість порівняти ці показники з результатами повсякденної діяльності фірми, відносячи їх до суми накладних витрат, фонду заробітної плати, інших видатків на організацію роботи. В цьому напрямі можна оцінювати і вагомість сум укладених на виставці контрактів, особливо, якщо мова йде про виставки-ярмарки.

Якщо є потреба у визначенні контингенту учасників конкретної виставки, то доцільно, на наш погляд, через певний час після закінчення виставки всі контракти, підписані на ній та за її наслідками, поділити на число відвідувачів.

Запропонована система показників дозволяє, на наш погляд, зробити висновок щодо остаточної оцінки ефективності проведення виставок та участі в них фірм, підприємств, організацій.

Але оптимальний мікроклімат створення ринкової інфраструктури залежить і від держави, яка створює умови для функціонування суб'єктів у сфері виставкового бізнесу. З цією метою необхідно розробити цілий комплекс заходів.

По-перше, фінансова підтримка безпосередньо експонентів. Це може бути звільнення виробників від акцизів і податків на суму, еквівалентну витратам на участь у виставках, або надання пільгових умов державним виробникам для показу своєї продукції.

По-друге, створення фондів підтримки експорту засобами виставок-ярмарків. Виділення засобів з цих фондів повинно відбуватися на конкурсній основі.

По-третє, державні інвестиції у виставковий бізнес.

Основними напрямками удосконалення системи виставкового бізнесу є: створення бази даних про виставки, що проводяться в Україні та за кордоном, організація загальної й регіональної рекламних кампаній, спільних виставкових заходів в Україні та за кордоном, навчання та підвищення кваліфікації фахівців виставкової діяльності, видання спеціальної літератури, кооперація у сфері поліграфічних та художньо-оформлювальних робіт, ефективне використання виставкового обладнання, юридичне забезпечення організації виставок.

Тетяна ГРИЧАНЕНКО

Київ

ШКОЛА ВЕЛИКОЇ МАЙСТРИНИ

Валентин Соколовський з бродівськими майстрами Світланою Галамагою та Романом Ковальчуком.

12 – 16 лютого в Києві в Експоцентрі фірми "Зовніш-Експобізнес" проходила IV Міжнародна спеціалізована виставка "Банк і офіс – 96". Поряд із банківським обладнанням і технікою 25-и фірм з цілої Європи демонструвалася колекція декоративно-ужиткових виробів майстринь-соломоплетільниць із Бродів на Львівщині. Цей показ відбувся з ініціативи директора Експоцентру міжнародних виставок і ярмарків Валентина Івановича Соколовського. Мета нового спрямування – відродження й розвиток традиційного декоративно-ужиткового мистецтва України.

Соломоплетіння – одне із найстародавніх мистецтв українців. Наш хліборобський народ одвіку плекає хліб на своїй благодатній землі, щедро насаженій енергією Сонця.

І вже по перших жнивах наші пращури мусили задуматись, у чому той урожай зберігати. І, можливо, одними з перших ужиткових речей були коші, кошики, діжі, виплетені з соломі.

Солому в Україні використовували досить широко. Соломою вкривали житлові та господарські будівлі, на соломі, покритій веретою чи напханій у сінник, спали, з неї виплітали брилі, ходаки, барлячі та інші необхідні речі. Солома, заряджена енергією Сонця, Вітру, Дощу, дарувала людині здоров'я і довголіття.

З розвитком цивілізації в побут увійшли нові різноманітні матеріали, і техніка плетіння із соломі майже зовсім занепадала.

В селі Гутисько-Тур'янське цим ужитковим промыслом займалась майстриня Марія Коцупир, яка походила з родини славнозвісного митця Леся Курбаса. Народилась вона на Львівщині, в селі Заболотці, де батьки вчителювали у школі. Випускниця курсів майстринь народної творчості при Вар-

шавській академії мистецтв, Марія вишивала, ткала, виготовляла гердани, писала писанки, робила іграшки, витинанки з паперу. Та найбільше захоплювалася соломоплетінням. Можливо, тому, що на заболотцівських ланах сіяли багато жита, високе стебло якого найпридатніше для плетіння...

Заготовляють соломку в молочно-восковій стиглості зерна, ще майже зеленою. Зрізують серпом і вибілюють, чи, скоріше, золотять на сонці. Потім її в'яжуть у снопи й звозять до стодоли. Перед роботою соломку треба порізати, викидаючи тверді колінця, посортувати й аж після цього можна братися до плетіння. Правда, її ще треба розпарювати, аби була гнучка та податливіша. Увесь цей процес і саме плетіння – досить складна та кропітка робота, але хто його досконало освоїв, то й створює чудові, здорові для вжитку, милі для очей та душі золотисті дива.

Велика майстриня Марія Коцупир уже відійшла у вічність, а мистецтво її живе, передане вдячним землякам. Ми утворили невелику творчу майстерню в м. Броди Львівської області. Вважаємося відділом "Галицькі народні промисли" Львівського історичного музею. Відділ наш на госпрозрахунок й без будь-яких податкових пільг, тому бідуюмо. Адже за нинішньої скрути наші вироби не мають великого попиту. Всі старання йдуть на те, аби майстерня не закрилась і не пропало це стародавнє мистецтво, яке з труднощами вдалося відродити.

Роман КОВАЛЬЧУК,
- художник, керівник
творчо-виробничої майстерні

Броди

ЗНАЙОМТЕСЯ: “ЖІНОЧА ГРОМАДА”

Попередником нинішньої “Жіночої Громади” був жіночий гурт під такою ж назвою, який заіснував в Україні на межі століть.

“Жіноча Громада” відновила працю своїх попередниць 1989 року (після півстолітньої перерви) у лавах Народного Руху. Після проголошення незалежності України “Жіноча Громада” стає всеукраїнською організацією, а в 1993 році – міжнародною. Нині в організації тисячі людей.

Яка мета й головні завдання “Жіночої Громади”?

Ми – добровільна незалежна громадська організація, і наша діяльність спрямована на покращення становища жінки в суспільстві, на пробудження й заохочення її громадської активності.

Серед основних завдань організації – турбота про добробут і побутові зручності сім'ї як матеріальної основи духовного розвитку жінки.

Що вже зробила й робить “Жіноча Громада”?

- Ми допомагаємо бідним та знедоленим, дітям-сиротам і багатодітним сім'ям.

- Оздоровлюємо дітей з Чорнобильської зони в Україні та за кордоном.

- Організуємо безкоштовні їдальні для старих і немічних.

- Надаємо стипендії талановитій творчій молоді.

- Проводимо лекторії з пропаганди здорового способу життя.

- Реалізуємо програми зайнятості жінок в умовах переходу до ринку, а саме: організуємо майстерні з пошиття та ремонту одягу, проводимо курси народної творчості.

- Надаємо безкоштовну юридичну допомогу жінкам та соціально незахищеним верствам населення.

- Проводимо народні та релігійні свята в дитячих садках, школах, лікарнях і військових частинах.

- Розповсюджуємо книжки з українознавства в Україні та за кордоном.

- Провели всеукраїнський конкурс “Український вчитель – українській державі”.

- 1993 року в Києві створили Академію проблем жінки, де проводимо цикли лекцій з політології, економіки, культури та історії жіночого руху в Україні і в світі.

- Видаємо книги з історії та сучасності жіночого руху в Україні.

- Проводимо семінари для жінок – кандидатів у депутати різних рівнів;

- За ініціативою “Жіночої Громади” створено передвиборчий блок “Жіноча Рада

України” під гаслом “Від добробуту кожної родини до багатой соборної України”. До його складу увійшло понад десять громадських організацій для участі в парламентських виборах 1994 року.

- За ініціативою “Жіночої Громади” проведено Перший всеукраїнський з'їзд жіночих організацій у лютому 1994 року.

- Беремо участь у реалізації програми ООН “Жінка в розвитку”.

- Проводимо чисельні круглі столи, зокрема: “Сім'я – основа громадського суспільства”, “Вимушене сирітство” та “Від ментальності української жінки-матері до національного характеру народу”. Організуємо міжнародні науково-практичні конференції “Жінка в державотворенні” (травень 1993), “Жінка і демократія” (червень 1995) та “Стратегія Четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок і Програма дій в Україні” (червень 1996).

- Співпрацюємо з жіночими організаціями в Україні та за її межами.

- Рзробляємо та вносимо до органів влади та управління пропозиції, спрямовані на поліпшення становища жінок, захист сім'ї і дитинства.

- Провели конференцію “Не відокремлюватися, а співпрацювати в рамках проекту “Суспільство проти СНІДу” у листопаді 1996 р.

Зараз “Жіноча Громада” працює над програмою “Жінка в бізнесі”. Готується тренінг з підготовки тренерів для навчання жінок, які бажають започаткувати власний бізнес.

Кошти “Жіночої Громади” складаються з добровільних пожертв підприємств та організацій, а також окремих осіб, які мешкають в Україні та за кордоном, прибутку від видавничої діяльності. Кошти жертводавців витрачаються тільки на визначені ними цілі.

Осередки “Жіночої Громади” є в усіх областях України, в країнах Європи, Північної Америки та в Австралії.

До “Жіночої Громади” може вступити особа від 16 років, незалежно від статі, національності чи віросповідання, яка має рекомендації двох осіб нашої організації та бере участь у її діяльності.

Наша адреса: Україна, Київ, 252034, вул. Золотоворітська, 6.

Тел. 225 63 78

Телефон/факс: (044) 227 24 01